

T.C.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

**2000'Lİ YILLARDA ENERJİ GÜVENLİĞİ
ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-AZERBAYCAN ENERJİ
İLİŞKİLERİ**

Şahin Karataş

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Akif Bahadır Kaynak

İstanbul, (2019)

2000'Lİ YILLARDA ENERJİ GÜVENLİĞİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE- AZERBAJCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Şahin Karataş

Lisans derecesi, Atatürk Üniversitesi, 2014

Yüksek Lisans derecesi, Altınbaş Üniversitesi, 2019

T.C. İstanbul Altınbaş Üniversitesi

Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'na

SunulmuŐtur.

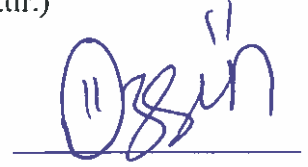
Bu çalışma tarafımızca incelenmiş olup, kapsam ve kalite açısından Yüksek Lisans/Doktora tezi olmaya yeterli bulunmuştur. 23.05.2019

Dr.Öğretim Üyesi Akif Bahadır KAYNAK
(Danışman)

Komite Üyeleri (İlk isim jüri başkanına, ikinci isim tez danışmanına aittir.)

Doç.Dr.Özgün ERLER

İstanbul Üniversitesi

Dr.Öğretim Üyesi Akif Bahadır
KAYNAK

Altınbaş Üniversitesi

Dr.Öğretim Üyesi Eylem
AKDENİZ GÖKER

Altınbaş Üniversitesi

Bu çalışma bir Yüksek Lisans tezinin tüm gerekli şartlarını taşımaktadır.

Dr.Öğretim Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER

Doç. Dr. Nur Banu KAVAKLI
Unvan Adı SOYAD
Enstitü Müdürü

Sosyal Bilimler Enstitüsü onayı: 23/05/2019

Bu dokümandaki tüm bilgilerin akademik kural ve etiğe bağılı kalınarak yazıldığını ve tez yazım kuralları kapsamında bu çalışmada bulunan ve orijinal olmayan bütün bilgi ve materyallerin referanslandırıldığını temin ederim.

[Şahin Karataş]

[İmza]

TEŐEKKÜR

Tez çalıőmam sűresince benden hiçbir konuda desteęini esirgemeyen, tecrűbeleriyle bana bűyűk katkı saęlayan saygıdeęer danıőmanın Asst. Prof. Dr. Akif Bahadır KAYNAK'a bu meőakkatli sűrete bana maddi ve manevi her tűrlű desteęi saęlayan babam Rasim KARATAŐ'a, annem Aysun KARATAŐ'a, kız kardeőim Nilay KARATAŐ'a, ve erkek kardeőim Doęancan KARATAŐ' sonsuz teőekkűrlerimi sunarım.

ÖZET

2000'Lİ YILLARDA ENERJİ GÜVENLİĞİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE- AZERBAYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

ŞAHİN KARATAŞ

DANIŞMAN: DR. AKİF BAHADIR KAYNAK
MAYIS, 2019

Enerjinin insanlık tarihiyle kadim bir bağı olsa da İkinci Dünya Savaşını takip eden süreçte petrol ve doğal gazın yaygın kullanım alanlarının dünya ekonomisinin işleyişinde hayati roller oynamaya başlaması sonucunda ülkeler için enerji güvenliği askeri ve ekonomik güvenlikleriyle yakından ilişkili hale gelmiştir. Enerji güvenliği kavramı bu dönemden sonra Uluslararası İlişkiler disiplinde çeşitli bakış açıları tarafından da ele alınmıştır. 2000'li yıllardan itibaren ise Türkiye'nin yakaladığı yukarı doğru ivmeyle beraber iç pazarında enerjinin uygun fiyatlardan kesintisiz sağlanması konusundaki baskı iyiden iyiye artmış ve ülkenin enerji güvenliğinin sağlanması konusu önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamada Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz arz eden bir ülke olarak yeri ve önemi tartışılmaktadır. İki ülkenin ortak kültür değerleri ve enerji konusunda birbirlerine karşılıklı fayda sağlama potansiyelleri mevcut boru hatları ve yapılması planlanan projeler üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Enerji Güvenliği, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Petrol ve Doğalgaz, Boru Hattı

ABSTRACT

TURKEY-AZERBAIJAN RELATIONS IN 2000S IN THE CONTEXT OF ENERGY SECURITY ŞAHİN KARATAŞ

**SUPERVISOR: DR. AKİF BAHADIR KAYNAK
MAYIS, 2019**

Although the issue of energy has been related with human history deeply from ancient times on, in the period following the Second World War, as the widespread use of oil and natural gas started to play vital roles in the functioning of world economy, energy security has become closely related to the military and economic security for countries. After this period, the concept of energy security has been dealt with by various theories in the discipline of International Relations. Since 2000s, with the upward trend in Turkey's economy, the pressure of the domestic market of the country to reach uninterrupted energy flows with affordable prices has fairly increased and ensuring country's energy security has emerged as a significant area of research. In this thesis, Azerbaijan's role in ensuring Turkey's energy security as an oil and natural gas producer has been discussed. The potential of mutual benefits between the two countries in terms of common cultural values and energy has been evaluated through existing pipelines and planned projects.

Şahin, Karataş,

Key Words: Energy Security, Turkey-Azerbaijan Relations, Oil and Gas, Pipeline

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ GÜVENLİĞİ KAVRAMI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ

1.1. ENERJİ GÜVENLİĞİ KAVRAMI	5
1.1.1. Tarihsel Perspektiften Enerji Güvenliği	7
1.1.2. Arz ve Talep Bakımından Enerji Güvenliği	
1.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ	13
1.2.1. Realizm	13
1.2.2. Liberalizm	15
1.2.3. İnşacı Teori	19

İKİNCİ BÖLÜM

ENERJİ İLE İLGİLİ TEMEL VERİLER

2.1. PETROL	23
2.2. DOĞAL GAZ	27
2.3. KAYA GAZI (SHALE GAS) VE KAYA PETROLÜ (SHALE OIL)	30
2.4. PETROL VE DOĞAL GAZ TAŞIMA YÖNTEMLERİ	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE AZERBAYCAN

3.1. AZERBAYCAN'IN TARİHİ, NÜFUSU, COĞRAFYASI VE EKONOMİSİ	38
3.2. AZERBAYCAN'IN PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ	45
3.2.1. Azerbaycan'ın Petrol Tarihi ve Rezervleri	45

3.2.2.Azerbaycan Doğal Gaz Tarihi ve Rezervleri	49
3.2.3.Azerbaycan'ın Boru Hattı Güzergâhları	52
3.3.BÖLGESEL SORUNLAR VE TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİ....	54
3.3.1.Dağlık Karabağ Sorunu.....	54
3.3.2.Hazar Denizinin Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarını Paylaşım Sorunu	58
3.3.3.Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

4.1.TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ VE ENERJİ POLİTİKALARI	70
4.1.1.Türkiye'nin Petrol Arz Güvenliği	74
4.1.2.Türkiye'nin Doğal Gaz Arz Güvenliği	75
4.1.3.Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın Türkiye'deki Yatırımları	78
4.2.TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ PETROL VE DOĞALGAZ BORU HATLARI	79
4.2.1.Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı	81
4.2.2.Bakü Tiflis Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı	83
4.2.3.Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)	84
4.3.TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİNDE AZERBAYCAN'IN YERİ VE ÖNEMİ	87
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	98

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: SOCAR'ın Türkiye Faliyetlerinin Yapılanması.....	79
--	----

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Toplam Temel Enerji Talebi	22
Şekil 2: 2017 Yılı Küresel Birincil Enerji Tüketim Oranları	25
Şekil 3: Dünya Petrol Talebi.....	26
Şekil 4: 2017 Yılı En Fazla Doğalgaz Rezervine Sahip İlk 10 Ülke.....	28
Şekil 5: Dünya Kaya Gazı ve Kaya Petrolü Kaynaklarının Dağılımı	31
Şekil 6: Kaya Petrolü Bakımından Dünyadaki İlk On Ülke.....	32
Şekil 7: Kaya Gazı Bakımından Dünyadaki İlk On Ülke (ABD EIA'ye göre 665 tcf, Advanced Resources International Inc.'e göre ise 1.161 tcf kaya gazına sahiptir).	33
Şekil 8: Azerbaycan Haritası	39
Şekil 9: SSCB Döneminde Azerbaycan'da Petrol Üretimi (Milyon Ton)	47
Şekil 10: Azerbaycan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi	49
Şekil 11: Azerbaycan'ın Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi.....	51
Şekil 12: Ermenistan Tarafından İşgal Edilen Topraklar	56
Şekil 13: Hazar Denizi Paylaşım Alanları	58
Şekil 14: 2016 Yılı Türkiye'nin Birincil Enerji Talebi	71
Şekil 15: Türkiye'nin Enerji Üretimi ve Kendi-kendine Yeterliliği.....	72
Şekil 16: Türkiye'nin Enerji Hatları.....	80
Şekil 17: BTC Petrol Boru Hattı Güzergahı	82
Şekil 18: SCP - TANAP - TAP Boru Hattı Güzergahı.....	85
Şekil 19: 2017 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Doğalgazın Kaynak Ükelere Göre Dağılımı	88

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AÇG	:Azeri-Çırak-Güneşli Petrol Sahası
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BAE	:Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BMDHS	:Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP	:British Petroleum
BTC	:Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	:Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı
BTK	:Bakü-Tiflis-Kars
DKÖB	:Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
EFET	:European Federation of Energy Trades
EIA	:U.S. Energy Information Administration
EPIAŞ	:Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi
GGK	:Güney Gaz Koridoru
IEA	:Uluslararası Enerji Ajansı, International Energy Agency
IGU	:Uluslararası Doğal Gaz Birliği, International Gas Union
LNG	:Sıvılaştırılmış Doğalgaz
OECD	:Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler Topluluğu
RF	:Rusya Federasyonu
SCP	:Güney Kafkasya Boru Hattı
Sm³	:Standart Metreküp
SOCAR	:Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
TANAP	:Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

TAP	:Trans Adriyatik Boru Hattı
Tcf	:Trilyon Kübik Feed
TPAO	:Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
USD	:Amerikan Doları
YDSK	:Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi
YDSK	:Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

Enerji kaynaklarının önemi insanlık tarihinin başladığı andan günümüze kadar sürekli artırmış, 21.yy'a gelindiğinde ise insan yaşantısının sürdürülebilmesi adına en temel gereksinimlerden biri haline gelmiştir. Enerji her daim insan yaşantısında yer edinse de özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra dünya hükümetlerinin enerji kaynaklarına olan talebi artmıştır. Bu yıllarda özellikle hızlı sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle, devletlerin büyüme ve gelişme sürecinde enerji kaynakları büyük pay sahibi olmaya başlamıştır. Bu süreçte devletler güçlerini artırmak adına büyük bir sömürgecilik yarışı içerisine girmiş ve bu sömürgecilik yarışı devletler arasında arka planında enerji kaynaklarına ulaşmak hedefi taşıyan büyük savaşların çıkmasına neden olmuştur.

Enerji kaynaklarının öneminin arttığı 18.yy'ın sonlarından itibaren enerji kaynağı olarak fosil yakıtlar (kömür, petrol, doğalgaz) ön plana çıkmış, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir fosil yakıt türü olan petrol insanlık tarihinde hiçbir enerji kaynağının yer edinmediği kadar insan yaşantısında yer edinmeye başlamıştır. 1973-74 petrol krizi esnasında enerji kaynaklarının ilk kez bir silah gibi kullanılmasıyla beraber krize kadar çok fazla dikkat edilmeyen enerji güvenliği kavramı farklı bir boyut kazanmış ve bu tarihten sonra bu kavram devletlerin birincil politikaları arasında kendine yer edinmiştir.

Bu süreçte Türkiye'nin de artan enerji talebini yerli üretim ile karşılayamaması enerji güvenliği kavramını ülke için önemli bir tehdit unsuru haline getirmiştir. Bunun yanında ülkenin jeopolitik konumu itibariyle enerji üreticileri ve tüketicileri arasında çok stratejik bir coğrafyada bulunması yapılacak enerji nakil hatlarıyla, enerji güvenliğinin

sağlanması adına bir fırsat unsuru olarak ortaya çıkmış ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren bu çerçevede enerji politikaları oluşturulmaya başlanmıştır.

Azerbaycan'ın ise Hazar Denizine kıyısı olan ülkelerin enerji kaynaklarının Batı pazarına taşınmasında çok önemli bir güzergâh ülkesi konumda bulunmaktadır. Aynı zamanda zengin enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Bölge ülkeleriyle yaşadığı problemlerden dolayı enerji kaynaklarının Avrupa pazarına taşınmasında alternatifleri kısıtlanan Azerbaycan için Türkiye adeta küresel pazarlara açılan bir kapı işlevi görmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirmek istediği enerji projelerinde dost ve kardeş ülke olarak nitelendirdiği Türkiye ile birlikte hareket etmeye özen gösteren Azerbaycan'ın Türkiye'nin enerji güvenliğindeki yeri araştırmaya değer bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Azerbaycan'ın Türkiye'nin enerji güvenliğindeki rolü tartışılacak ve iki ülkenin birbirini enerji arz ve talep güvenliği noktasında ne ölçüde tamamladıkları dört bölüm içerisinde ele alınacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde enerji güvenliği kavramı ele alınacak olup enerji güvenliği kavramının farklı kurum ve kuruluşlarca nasıl yorumlandığı değerlendirilecek ve enerji kaynakları bakımından zengin ve fakir durumda bulunan ülkelerin kavramı nasıl yorumladıklarına dair detaylı bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bununla beraber yine bu bölümde enerji güvenliği kavramının ortaya çıkması ve tarih sahnesi içerisindeki gelişimi incelenerek bu kavramın temel uluslararası ilişkiler kuramlarından olan Realizm, Liberalizm ve İnşacı Teori açısından nasıl yorumladığına dair bilgi verilecektir.

Çalışmasının ikinci bölümünde temel enerji kaynakları ve enerji tüketimi ilgili bilgi verilecek, bunun yanı sıra 21.yy'ın en fazla kullanılan enerji kaynaklarından olan petrol ve doğalgazın oluşumu, dünya üzerindeki dağılımı ve rezervlerin geleceği hakkında detaylı bir analiz yapılacaktır. Ardından petrol ve doğalgaz ticaretinde bu kaynakların hangi yollarla taşınabildiği ve taşıma yöntemlerinin maliyeleri değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öncelikle Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecine kadar olan gelişmeler değerlendirilecek, ardından Azerbaycan'ın nüfusuna, coğrafyasına ve ekonomisine kısaca değinilecek ve ülkenin zengin enerji kaynaklarından olan petrol ve doğalgaz rezervleri incelenerek bu enerji kaynaklarını Türkiye güzergâhı dışında hangi nakil hatları yoluyla ithal edildiği hakkında incelemeler yapılacaktır. Sonrasında Azerbaycan'ın içinde bulunduğu bölgedeki sorunlar ele alınacak bu çerçevede Dağlık Karabağ sorunu ve Hazar'ın statü sorunu ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu sorunlar karşısında Azerbaycan ve Türkiye'nin tutumu ve sorunların iki ülkenin enerji güvenliğine etkisi değerlendirilecektir. Bölümün son kısmında ise Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1991 yılından günümüze kadar Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler incelenecek ve bu dönem içerisinde iki ülke işbirliği ile gerçekleştirilen faaliyetlere yer verilecektir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise 2000'li yıllardan sonra yüksek büyüme verileri yakalayan ve bu büyüme oranlarıyla birlikte enerji ihtiyacı sürekli artış gösteren Türkiye'nin enerji görünümü ve enerji politikaları genel hatlarıyla ele alınacak olup ardından Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinin somut örnekleri olan BTC, BTE ve TANAP boru hattı projelerinin oluşum aşamaları incelenecektir. Sonrasında bu

projelerin Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlanmasındaki rolleri değerlendirilecek olup yine bu değerlendirme çerçevesinde Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında ve “enerji merkezi” olma politikası ışığında Azerbaycan ile olan enerji ilişkilerinin önemi incelenerek ilişkilerin geleceği hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ GÜVENLİĞİ KAVRAMI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

TEORİLERİ

1.1. ENERJİ GÜVENLİĞİ KAVRAMI

Enerji güvenliği kavramının genel kabul gören bir tanımı yoktur. Bu durumun temel nedeni enerji güvenliği kavramının farklı zamanlarda farklı kişi, kurum ve aktörlerce değişik şekillerde yorumlanmasıdır (Yılmaz & Kalkan, 2017, s. 171-172). Örneğin Almanya gibi enerji kaynaklarından yoksun, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılayan ülkeler enerji güvenliği kavramını tanımlarken süreklilik, ucuz fiyat ve verimlilik gibi kavramları ön plana çıkartmaktadır. Enerji kaynakları bakımında zengin, ürettiği enerji kaynaklarının kendi ihtiyacı dışında kalan kısmını ihraç ederek ülke ekonomisine artı değer kazandırmak isteyen Rusya gibi ülkeler ise enerji güvenliği kavramını tanımlarken enerji kaynaklarının yüksek fiyatlarda alıcı bulunması ve uluslararası pazarlara aralıksız ulaşması gibi noktaları ön plana çıkartmaktadırlar.

Enerji güvenliği kavramına enerji merkezli bakış ve güvenlik merkezli bakış olmak üzere iki temel yaklaşım söz konusudur. Güvenlik merkezli tanımda enerji kaynaklarını geliştirme, dağıtım, pazarlama ve dağıtım sürecindeki tesislerin tüm saldırılara karşı korunmasını içerirken; enerji merkezli tanımında ise enerji kaynaklarının keşfedilebilirliği, ulaşılabilirliği ve verimliliği gibi açılar ön plana çıkmaktadır (Telli, 2016, s. 220).

Konu hakkında yapılan çalışmalar sonucunda çeşitli kurum ve kuruluşlar da enerji güvenliğini tanımlamışlardır. Dünya Enerji Konseyi'nin 1992 yılında yaptığı tanımlamaya göre enerji güvenliği; *“Bir ülkenin vatandaşlarına devlet tarafından sürdürülebilir ve güvenilir yakıt ile enerji hizmetinin sağlanmasının garanti altına alınmasıdır”* (aktaran Kalkan, 2015, s. 23-24). 1973 Petrol Krizini takiben 1974 yılında kurulan ve enerji güvenliğini misyonunun merkezi olarak tanımlayan Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency-IEA) ise enerji güvenliği kavramını; “güvenilir

kaynaklardan, rasyonel maliyetlerle enerji ihtiyacını karşılayabilme yeteneği” olarak tanımlamıştır (aktaran Karabulut, 2016, s. 34) (International Energy Agency, 2019 a). Bu şekilde tanımlanan enerji güvenliğinin çeşitli açıları vardır. Uzun dönem enerji güvenliği temel olarak enerji arzı için ekonomik gelişmelere ve çevresel ihtiyaçlara uygun zamanında yatırım yapmakla ilgilidir. Diğer yandan, kısa dönem enerji güvenliği ele alındığında, kısa dönemde enerji güvenliği arz talep dengesindeki değişimlere ve enerji sistemlerinin hızlıca cevap vermesine odaklanır (International Energy Agency , 2019 b).

IEA birincil enerji kaynakları olan petrol ve doğalgaz için de ayrıca enerji güvenliği çerçevesi çizmiştir. Petrol bakımından enerji güvenliği kavramı ele alındığında, 1973’te yaşanan petrol krizinin ardından bugün de petrol piyasalarının; doğal afetler, büyük teknik kazalar ve jeopolitik gerilimler gibi birçok risk faktörü karşısında savunmasız konumunu sürdürmekte olduğu görülür. Gelecek on yıllar boyunca da petrolün, özellikle ulaşım sektöründe küresel enerji talebinin temel bir unsuru olmaya devam etmesi beklendiğinden, IEA’nın acil müdahale kapasitesini koruması önemini sürdürecektir. Bu bağlamda, IEA bünyesinde oluşturulan sistemle, petrol arzında meydana gelen ani azalmalar durumunda kullanılmak üzere üye ülkelerin 90 günlük petrol ithalatlarına denk gelecek kadar petrolü stoklamaları gerekmektedir. Ciddi bir arz sıkıntısı yaşandığında IEA üye ülkelere toplu eylemin parçası olarak bu stokları piyasaya sürmelerini isteyebilir (International Energy Agency, 2019 a).

Diğer yandan doğalgaz göz önüne alındığında; tarihsel olarak, doğalgaz pazarlarının, bölgelerdeki kaynakların talep merkezlerine boru hatları vasıtasıyla bağlandığı bölgesel pazarlara bölündüğü görülür. Sıvılaştırılmış Doğal Gazın (Liquefied Natural Gas LNG) bir seçenek olduğu doğalgaz ticareti çoğunlukla varış yeri kontratlarıyla sınırlandırılmıştır. Bugün, bölgesel entegrasyondan, daha küresel ve karşılıklı bağımlı bir pazara doğru hareket eden doğalgaz pazarları çok hızlı şekilde değişmektedir. Bu değişim gaz pazarında bugün mevcut olan aşırı-arza rağmen genellikle ilgili yeni endişeleri de beraberinde getirmektedir. Kısa dönemde doğal gaz için enerji güvenliğinin belirleyicileri

ise Sıvılaştırılmış Doğal Gazın teslimeye hazır olması ve nakliye filosunun erişilebilirliği olarak tanımlanmıştır (International Energy Agency , 2019 c).

NATO'nun 2010 yılı Lizbon Zirvesi sonrasında yayınladığı Bildirgesi'nde ise enerji güvenliği kavramı tanımlanırken; devamlılık arz eden bir enerji arzının sağlanması, enerji ithal edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi, enerji transferi yapılan güzergâhların artırılması gibi konular üzerinde durulmuştur (Çelikpala, 2014, s. 95).

Görüldüğü üzere enerji güvenliği kavramı üzere tanımlamaları artırabilmek mümkündür. Kavram en geniş tanımıyla ele alınacak olunursa, makul bir fiyatla ihtiyacı karşılayabilecek miktarda enerjiye ulaşabilme durumu olarak nitelendirilebilir (Yılmaz & Kalkan, 2017).

1.1.1.Tarihsel Perspektiften Enerji Güvenliği

Geçmişten günümüze enerji ihtiyacı her daim ülkeler için önemini korumuştur. Ancak 18.yy'a kadar insanlık daha çok ticaret yollarına sahip olmak ve verimli tarım arazilerini ellerinde bulundurmak için mücadele vermiş, enerji kaynakları ikinci planda kalmıştır. Çünkü bu yüzyıla kadar enerji kaynakları ısınma, aydınlanma, yemek pişirme gibi temel ihtiyaçlar için kullanılmıştır. 18.yy'dan itibaren ise Sanayi devrimiyle birlikte makineleşme artmış, teknolojik gelişmeler hızlanmış ve eskiden insan gücü ile yapılan üretim farklı bir boyuta taşınmıştır (Durmuşoğlu, 2015, s. 1). Özellikle buharlı makinelerin kullanılması ile birlikte fosil yakıtların önemi artmış, petrol doğalgaz gibi birincil enerji kaynaklarına ulaşmak devletlerin önceliği haline gelmiştir.

18.yy'dan günümüze kadar enerji kaynaklarının ülke ekonomilerindeki rolü sürekli artmış bununla paralel olarak enerji kaynaklarına ulaşmak giderek daha önemli bir konu haline almıştır. Ancak bilindiği üzere enerji kaynakları dünyada eşit bir şekilde dağılmamıştır. Enerji kaynaklarının her bölgeye eşit miktarda dağılmamasından kaynaklı devletlerarası ilişkilerde enerji ticareti bir zorunluluk haline gelmiştir. Devletlerin kalkınmalarını sürdürebilmeleri için ve refah düzeyini artırabilmesi adına hayati önem

taşıyan enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde ihraç ve ithal edilmesi enerji güvenliği kavramını ortaya çıkarmıştır. Enerji güvenliği kavramı ilk kez 1865’de İngiltere’nin Fransa’ya kömür ihraç etmek için anlaşma imzalamasıyla ortaya çıkmıştır. O dönemin en büyük kömür üreticisi olan İngiltere, Fransa’ya çok cüzi bir gümrük vergisi ile kömür ihraç etmek için anlaşma yapmıştır. Ancak özellikle İngiltere kamuoyu ve bilim insanları bu anlaşmayı eleştirmiş, İngiltere’nin kömür satışından gelecek paraya ihtiyacı olmadığını, kömürün İngiltere için paradan çok daha stratejik bir önemi olduğunu vurgulamışlardır (Kalkan, 2015, s. 26). İlk defa bu anlaşma ile önemi gün yüzüne çıkan enerji güvenliği kavramı tarihin ilerleyen süreçlerinde birçok kez daha ön plana çıkmış, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere’nin Alman donanmasına karşı kendi donanmasını daha üstün konuma getirebilmek, gemilerin manevra kabiliyetini ve hızını artırabilmek amacıyla donanma gemilerinde yakıt olarak kömür yerine petrol kullanma kararı almasıyla birlikte enerji güvenliği kavramı yeni bir boyut kazanmıştır (Karabulut, 2016, s. 35).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise dünya genelinde simetrik bir şekilde dağılmış olan kömürden asimetrik bir rezerv yapısına sahip olan petrole kullanımına doğru hızlı bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu geçiş süreci sonucunda enerji kaynaklarına ulaşmak devletlerin öncelikli konularından biri haline gelmiştir (Sevim, 2012, s. 4380). İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu dünya düzeni ortaya çıkmış, Batıda Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Doğuda ise Sovyetler Birliği’nin önderliğinde Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Bu sürece kadar enerji piyasaları Yedi Kız Kardeşler (Seven Sisters) olarak da bilinen Exxon, Shell, BP, Mobil, Chevron, Gulf, Texaco gibi küresel enerji firmalarının kontrolündeydi. 1959 yılında küresel petrol şirketlerinin üretici ülkelere yapılan ödemelerde %10’luk bir indirim gitmelerinin ardından 1960 yılında Exxon’un ödeme yaptığı ülkenin ücretinde %7 oranından bir indirim daha yapması, diğer küresel firmaların da bu indirimi uygulamaları üretici ülkeler tarafından tepki ile karşılandı (Demir, 2008, s. 232). Küresel enerji şirketlerinin indirim hamlelerinden sonra çıkarlarını korumak isteyen üretici ülkeler harekete geçtiler. Petrol üretiminden elde ettiği gelirin azalmasından hoşnut olmayan ülkelerde petrol şirketlerini millileştirme hareketleri başlamıştır. Enerji güvenliği kavramının gelişimine yol açan tarihi olaylardan biri olarak 1960 yılında Suudi Arabistan,

İran, Irak, Kuveyt ve Venezuela OPEC'i (Petrol İhraç Eden Ülkeler Topluluğu, Organization of the Petroleum Exporting Countries) kurmuşlardır (Sevim, 2012, s. 4383). İlerleyen yıllarda Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Cezayir Endonezya, Nijerya ve Libya'nın da katılımıyla OPEC dünya petrol üretiminin %80'nini kontrol eden bir örgüt haline gelmiştir. OPEC'in enerji güvenliği kavramının gelişimine etkisi ilk olarak Arap-İsrail savaşları esnasında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda OPEC, 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşı sırasında İsrail'e destek veren Batılı ülkelere petrol ihracatını durdurmuş ve Süveyş Kanalı'nı kapatmıştır. Bu hamle Batıdaki petrol ithal eden ülkelerde ciddi tedirginlik yaratsa da gerek Arap devletlerinin birlikte hareket etmemesi gerekse Batılı ülkelerin alternatif üretici ülkelere yönelmesi dolayısıyla istenilen etkiyi yaratamamıştır (Yılmaz & Kalkan, 2017, s. 183).

Enerji güvenliği kavramının enerji ithal eden ülkeler tarafından birincil öncelik haline gelmesini sağlayan tarih sahnesinde ki en kilit nokta ise 1973 Petrol Krizi olmuştur. Bu krizle dünya tarihi petrol ve petrol türevi enerji kaynaklarının adeta bir silah olarak kullanılabilmesinin en güzel örneklerinden birine şahit olmuştur. Bu tarihe kadar üye olmayan ülkeler tarafından vasıfsız bir örgüt olarak görülen OPEC 1973 yılında Arap-İsrail savaşı sırasında İsrail Devletine destek verdikleri gerekçesiyle Batılı devletlere ve ABD'ye karşı petrol ambargosu uygulamış, petrol üretimini kısmış ve petrol varil fiyatını 4 katına çıkartmıştır. Bu gelişme enerji ithalatının büyük bir kısmını Arap ülkelerinden sağlayan Avrupa ülkelerini ve ABD'yi derinden sarsmıştır. Petrol fiyatlarının bu kriz sonucunda yükselmesi ile birçok Avrupa ülkesinin ekonomik verileri kötüye gitmiş, büyüme verileri düşmüş ve ülkelerindeki refah seviyesi azalmıştır. Bu gelişmeler üzerine enerji güvenliği kavramının önemi bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle Batı Avrupa devletleri ülkelerinin enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmak adına yenilenebilir enerji kaynaklarına ve nükleer enerji santrallerine ciddi yatırımlar yapmaya başlamış, enerji kaynaklarını ithal edebileceği farklı üretici ülkelere yönelmişlerdir (Sevim, 2012, s. 4384). Ayrıca enerji ithalatı, ihracatı ve dağıtım alanlarında diğer ülkelerle beraber hareket edebilmek adına Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Dünya Enerji Konseyi gibi örgütler kurulmuştur. IEA'nın 1974 yılında ABD liderliğinde kurulmasıyla ABD Petrol Krizi

sırasında yitirdiği liderlik pozisyonunu tekrar elde etmiştir. Ajansın bünyesinde oluşturulan acil stoklama paylaşım sisteminin etkin şekilde uygulanması, olası genel bir ambargonun sebep olacağı petrol kıtlığında ve fiyat artışlarında, özellikle petrol ithal eden ve sermaye sıkıntısı yaşayan ülkelerin yararına olacaktır. Fakat 1979 yılında ikinci bir petrol şoku meydana geldiğinde, İran Devrimini takiben dünya genelindeki petrol arzının azalması hiçbir zaman %4'ün üzerine çıkmamasına ve OPEC ülkelerinin üretimlerinin o yıl rekor seviyeye ulaşmasına rağmen, IEA petrol fiyatlarının iki kat artmasına engel olamamıştır. Bu süreçte IEA petrolün dağıtımını arttırmak için bazı gayri resmi önlemler almış olsa da hiçbir zaman acil stok paylaşım sistemini harekete geçirmemiştir. 1980 yılında İran-Irak savaşının başlamasıyla IEA tarafından alınan resmi olmayan önlemler olmuştur ve bunların petrol fiyat artışı üzerinde bazı indirim etkileri olmuştur (Keohane, 1984, s. 192-193).

İlerleyen yıllarda enerji kaynakları ile ilgili krizler devam etmiş 2006 ve 2009 yıllarında Rusya'nın Ukrayna'ya verdiği gazı çeşitli bahanelerle kesmesi ve 2011 yılından itibaren dünyadaki enerji kaynaklarının %50'si kadarını elinde bulunduran Ortadoğu ülkelerinde başlayan aynı zamanda “*Arap Baharı*” olarak da adlandırılan kriz gibi olaylar enerji güvenliği kavramının her daim önemini korumasına katkıda bulunmuştur.

1.1.2.Arz ve Talep Bakımından Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği kavramının tanımı ülkelerin enerji kaynaklarına sahip olma durumuna göre farklılıklar gösterebilmektedir. Konu bu çerçevede ele alındığında enerji kaynaklarına sahip olan ve ürettiği ihtiyaç fazlası enerji kaynaklarını diğer ülkelere ihraç etmek isteyen ülkeler için “*enerji talep güvenliği*” ön plana çıkmaktadır. Enerji talep güvenliğini ön planda tutan ülkeler kendi enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara sürekli bir şekilde yüksek fiyatlarla ihraç etmek istemektedirler (Kalkan, 2015, s. 24).

Kendi ihtiyacını karşılayacak miktarda enerji kaynaklarına sahip olmayan, kalkınmasını ve gelişiminin sürdürebilmek için tükettiği enerjinin bir kısmını ithal etmek zorunda kalan ülkeler için ise “*enerji az güvenliği*” ön plana çıkmaktadır. Arz güvenliği mevcudiyet (Availability), ekonomiklik (Affordability), ulaşılabilirlik (Accessibility) ve

sürdürülebilirlik (Sustainability) olmak üzere 4 temel kavramı içinde barındırmaktadır. (Erdal, 2011, s. 10).

Mevcudiyet kavramı, tüketicilerin ihtiyacı olan enerji kaynağının ithal edilebilecek şekilde bulunmasını ifade eder. Tüketicilere uygun fiyatlar ile enerji sunmak ise ekonomiklik unsuru olarak ifade edilir ve enerji kaynaklarının minimum fiyatlarda ithal edilmesi amaçlanır. Ulaşılabilirlik kavramı ulaşılmak istenen enerji kaynaklarının kesintiye uğramasına neden olabilecek her türlü engelin bertaraf edilmesi anlamını taşır. Sürdürülebilirlik ise enerjinin sürekli olarak istendiği anda istenilen miktarda kabul edilebilir ücretle bulunabilmesi demektir.

Enerji arz güvenliği dünya genelinde birçok ülke için enerji politikasının önemli bir hedefidir. Fakat enerji güvenliği kavramı açıkça tanımlanmadığı için enerji güvenliğinin ölçümü ve diğer politikalarla dengelenmesi zorlaşmaktadır. Bu bakımından enerji arz güvenliğini diğer politika amaçlarından açıkça ayırmak önemlidir (Winzer, 2012, s. 36).

Winzer ise enerji arz güvenliği tanımlamasında mevcudiyet ve ulaşılabilirlik kavramlarını risk kaynaklarının daha geniş bir kavramsallaştırmasının alt dalları olarak ele almaktadır. Winzer, enerji arzının devamı konusundaki risk kaynaklarını üçe ayırmıştır ve çoğunlukla ihmal edilen teknik risk kaynaklarını da insani risk kaynakları ve doğal risk kaynaklarıyla beraber sıralamıştır. Teknik risk kaynakları; altyapıda karşılıklı bağımlılık, mekanik arıza, termal aksaklık ve emisyonlar olarak sıralanmıştır. İnsani risk kaynakları; talep riski, stratejik stopaj, yetersiz yatırım, sabotaj, siyasi istikrarsızlık ve jeopolitik riskler olarak sıralanmıştır. Doğal risk kaynakları ise kaynağın aralıklı olması, kaynağın azalması ve doğal afetler olarak sıralanmıştır (age., s. 37).

Enerji kaynaklarının ticareti ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşturur. Karşılıklı bağımlılık, kısaca aksaması ya da son bulması durumunda iki taraf içinde olumsuz maliyetler oluşturabilecek ilişki durumu olarak tanımlanabilir (Demiyol, 2018, s. 1438). Karşılıklı bağımlılık iki yönlü bir ilişki olsa da genellikle enerji kaynaklarını ithal eden ülkeler için bağımlılık oranı daha yüksek sevedir. Bu durum kaynak ihraç eden

Ülkelerin ithalata bağımlı ülkeler karşısında avantajlı konuma geğmesine sebep olabilir. Özellikle 1973 petrol krizi sonrasında ayrıca 2006 ve 2009 yıllarında Rusya'nın Ukrayna'ya verdiği gazı kesmesi akabinde Avrupa lkelerinde oluşan olumsuz tablo, arz güvenliği konusunun ehemmiyetini ortaya çıkarmıştır. Arz gveliniğinin sağlanması hususunda en temel unsur kaynak çeşitliliğinin sağlanmasıdır. lkeler enerji ithal ettiği kaynak ülkeleri çeşitlendirerek arz güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunabilirler. Sadece retici ülkeleri değil aynı zamanda kullanılan enerji kaynaklarını çeşitlendirerek arz güvenliğinin oluşmasına fayda sağlanabilir. İhtiyaç duyulan enerjinin büyük bölümünün tek bir ülkeden sağlanması veya bir enerji kaynağının diğer kaynaklara oranla çok daha yüksek seviyede kullanılması; ülkelerin hem enerjinin ithal edildiği ülkeye hem de ithal edilen enerji kaynağına bağımlılığını artıracakęı yadsınamaz bir gerçektir. Enerji arz güvenliğinin sağlanması çerçevesinde yerli kaynaklara daha fazla önem verilmeli, kaynaklardan elde edilen verimlilik artırılmalı ve kullanılan enerji kaynakları ise olabildiğince çeşitlendirilmelidir (alışkan, 2009, s. 306)

Hızlı sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte enerji kaynaklarının tüketimi her geçen gün artmaktadır. Günümüze kadar gerçekleşen birçok çatışma ve savaşın ardındaki asıl neden enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. Enerji kaynaklarından yoksun ülke ekonomileri, enerji fiyatlarında ki ani değişimlerden olumsuz etkilenebilmekte, aynı zamanda kaynakların ihraç edildiği ülkeler bu kaynakları dış politikada bir silah gibi kullanabilmektedir. Bu nedendir ki enerji arz güvenliğinin sağlanması ülkelerin birinci öncelikleri arasına girmiştir. Mevcut enerji kaynaklarının sınırsız olmaması ve homojen bir Şekilde dağılmamasından dolayı enerji arz güvenliği kavramının uzun yıllar boyunca önemini koruyacakęı beklenmektedir.

1.2.ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

1.2.1.Realizm

Realizm, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Uluslararası İlişkiler disiplininde E.H. Carr ve Hans Morgenthau'nun önderliğinde baskın teori olarak ortaya çıkmıştır. Kökenlerini Thucydides, Machievelli gibi yazarlara dayandıran akımın her zaman ve her koşulda geçerli kurallar bütünü olma gibi bir iddiası vardır. Zaman içinde Neo-realizm ve Neo-klasik realizm gibi kollara ayrılrsa da Realist teorinin tüm dalları uluslararası sistemin anarşik olduğunu, hayatta kalmanın amaçlandığını ve kendi kendine yardımın geçerli olduğunu söyleyen devlet merkezli bir analizdir. Klasik Realizm savaş ve çatışmanın kökenini insan doğasının kötü olmasına bağlarken Neo-realizm bunu anarşik uluslararası sistem ve görelî güç dağılımına bağlamaktadır. Klasik Realizmde güç elde etmenin kendisi bir amaç olarak görülürken Neo-realizmin savunmacı (defensive) dalı devletlerin hayatta kalmak için güç elde ettiklerini ve gücün fazlasının ters etki yapıp güç dengesini harekete geçirdiğini söylemektedir. Neo-realizmin saldırgan (offensive) realizm alt dalı ise güç konusunda savunmacılardan ayrı düşmektedir. Buna göre devletlerin ezici bir güce sahip olması güvenliklerini sağlamanın en iyi yoludur.

Realistler tarih boyunca belli emtiaların özellikle enerji hammaddeleri, mineraller, su ve yiyeceğin pazar fiyatlarının ötesinde stratejik değerlerinin olduğuna; bu bağlamda bu maddeleri ihraç eden ülkelerin bunları dış politika aracı olarak sıklıkla kullandıklarına ve bu emtiaların silahlı çatışmaların ana katalizörleri arasında olduklarına dikkat çekmişlerdir (Luft & Korin, 2009, s. 340). Bu bakımdan Realistler açısından enerji, sahip olan devletler için bir güç kaynağı olarak değerlendirilirken enerji konusunda dışa bağımlı olmak bir zayıflık olarak görülmektedir. Buradan hareketler Realist anlayışta enerji konusu bir ekonomik mesele olmaktan çıkıp güvenlikleştirmenin bir parçası olmuştur (Dışkaya, 2017, s. 132-133).

Realizmin askeri güce odaklanan paradigması bilinen bir gerçektir. Klasik Realizmin kurucularından H. J. Morgenthau, silahlı gücün bir devletin siyasi güç unsurlarından en önemlisi olduğunu söylemiş fakat diğer unsurları sıralarken coğrafya, nüfus, sanayi kapasitesi, ulusal karakter, diplomasi ve yönetim ve askeri anlamda hazır bulunmanın yanına doğal kaynakları da eklemiştir. Diğer bir deyişle Morgenthau' ya göre doğal kaynaklar ulusal güç unsurlarından biridir. Hammaddelerin önemi savaşın mekanize olmasıyla artmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri ise petrolün bir enerji kaynağı olarak önemi sanayi ve savaş alanlarında artmıştır. Morgenthau, petrolün artan önemini anlatmak için Clemenceau'nun¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında söylediği bir damla petrolün askerlerinin bir damla kanına değer olduğu sözüne yer vermiştir. Petrolün bu şekilde vazgeçilmez bir hammadde olarak ortaya çıkması lider ülkeler arasında bir güç değişimine neden olmuştur. Britanya adasında petrol olmadığından Büyük Britanya daha güçsüz kalırken, ABD ve Sovyetler Birliği bu bakımdan kendi kendilerine yeter olduklarından daha güçlü konuma gelmişlerdir. Yakın Doğu'nun stratejik önemi de Arap yarımadasındaki petrol kaynaklarından ileri gelmekteydi. Bunların üzerinde hâkimiyet kurmak güç dağılımında önemli bir faktördü. ABD, Büyük Britanya ve Fransa; Yakın Doğu'da bölgenin petrol kaynaklarına ayrıcalıklı erişim sağlayan etki alanları yaratmak anlamına gelen "petrol diplomasisine" girişmişlerdir. Bunun yanında bölgedeki petrol zengini ülkeler de bu kaynaklara sahip olduklarından dolayı uluslararası alanda rol oynamışlardır (Morgenthau, 1948, s. 82-86).

Yapısal Realizmin (diğer adıyla Neo-Realizmin) kurucusu Kenneth Waltz ise Klasik Realizmden farklı olarak uluslararası sistemde çatışmanın kökenini insan doğasına değil sistemin anarşik olmasına ve sistemdeki göreceli güç dağılımına dayandırmıştır. Diğer bir deyişle analiz düzeyini insan doğasından sistemin yapısına taşımıştır. Bu açıdan Neo-

¹ İki kez Başbakanlık yapmış Fransız devlet adamı.

² "Sucker's payoff: Tutsaklar İkileminde işbirliği yapmayan tarafın mümkün olan en düşük fiyatı alması durumunda işbirliği yapan tarafın düştüğü durum bu şekilde isimlendirilir (White, 2017, s.203).

³ ABD'nin Teksas Eyaleti'nde, klasik hidrokarbon türleri içinde sayılmayan kayalara saklanmış yeni kuşak şeyl – kaya petrolü çıkarılmaktadır. Sıkı rezervuar petrolü (tight oil- shale oil) olarak da anılan bu petrolün çıkarılması ülkenin ham petrol üretim rakamlarına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Taner, t.y.).

⁴ Hollanda Hastalığı: Özellikle kaynak bakımından zengin olan ülkeler göz önüne alındığında bir doğal kaynağın bulunması ya da ihracatı arttıran bir para akışı sonucunda önce artan gelir ve döviz kuru; sonrasında,

Realizm belirli bir ülkenin davranışını açıklamaz ve ülkeleri benzer birimler olarak ele alır. Waltz temel olarak uluslararası sistemde askeri gücün dağılımına odaklanmıştır. Waltz 1973-74 Petrol Krizi çerçevesinde enerji güvenliği kavramına değinmiş ve dönemin yükselen kavramı olan ulusların kontrolü kaybetmekte olduğunu ve birbirlerine daha yakından bağlandıklarını anlatan “karşılıklı bağımlılık” kavramına karşı çıkmıştır. Devletler arasındaki güç dağılımının farklı olduğunu ve bunun sonucunda yaşadığımız dünyanın karşılıklı bağımlılık teorisyenlerinin söylediği gibi homojen değil heterojen olduğunu söylemiştir. Ülkeler, kendi kendine yardım (self-help) sistemi içinde var olmalarından dolayı başkalarına hayati mal ve hizmetler için bağımlı olmaktan kaçınmaya çalışmaktadırlar. Waltz ayrıca, Arap ihracat ambargosuyla oluşan petrol şoklarının Batı için güç dağılımında bir değişikliğe sebep olmayacağını söylemiştir. Bu noktada Waltz, Dışişleri Bakanı Henry Kissinger’ın kendi başlarına daha çok şey yapabildikleri için krize karşı başkalarından daha büyük bir tolerans sahibi oldukları sözlerine yer vermiştir (Waltz, 1979, s. 153-160).

1970’li yıllarda uluslararası ilişkiler disiplininde öne çıkan bir diğer tartışma da ekonomi ve politığın 1870’li yıllardan beri katı biçimde birbirinden ayrılması konusu olmuştur. Bretton Woods Sistemi 1971 yılında çökmüş ve ekonomi ve politika tek başlarına bu sistemin çöküşünü açıklamaktan aciz kalmışlardır. İşte bu şekilde ortaya çıkan Uluslararası Ekonomi Politığın Amerikan Realist kanadını temsil eden Robert Gilpin enerji konusuna değinmiş ve 1973-74 yılındaki petrol krizini açıklamakta iktisadın önemli bir parça olduğunu fakat tek başına ekonomik açıklamalar kullanmanın krizin sadece bir kısmını açıklamaya yaradığını ve savaşın harekete geçirdiği süreci açıklayan önemli bir parçayı göz ardı ettiğini söylemiştir. Diğer bir deyişle, Gilpin’e göre ekonomi disiplini uluslararası ekonomik gelişmelerde devletin rolünü göz ardı etmektedir (Gilpin, 2001, s. 112-115).

1.2.2.Liberalizm

Liberalizm, temellerini Adam Smith'in attığı ekonomi görüşü ve Immanuel Kant, John Locke gibi isimlere dayandırdığı siyaset felsefesiyle yüzyıllar önce merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmış bir akımdır. Devletin varlığını minimal düzeyde tutan, bireyin hak ve özgürlüklerine önem veren demokratik bir düzeni savunan Liberalizm akımında enerji güvenliği konusu karşılıklı bağımlılık, kazan-kazan ve işbirliği çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Neo-realizme bir tepki olarak ortaya çıkan Neo-liberalizmin temelleri Robert Keohane'in "*After Hegemony*" kitabına dayanmaktadır. Kitapta Keohane; Amerikan hegemonyasının düşüşte olduğunu, yeni bir hegemonya gücün ancak savaşlar sonunda ortaya çıktığını ve nükleer çağ göz önüne alındığında böylesi bir savaşın mümkün olmadığını, dolayısıyla; çağımızın probleminin uluslararası sistemde işbirliğini bir hegemonya olmadan sürdürebilmek olduğunu söyler. Keohane'e göre anarşinin varlığı, rasyonel ve bencil olan devletleri işbirliğine sevk eder. Ortak çıkarın olduğu noktalarda devletler kazan-kazan anlayışıyla hareket ederler. Bu bağlamda uluslararası rejimler işbirliğini destekler ve katılımcıları arasında belirsizliği azaltarak kişisel çıkarlarına ulaşmalarına hizmet eder. Belirsizliğin azaltılması ise uluslararası rejimlerin işlem maliyetini azaltması ve asimetrik bilgiye dayalı sorunları hafifletmesi yoluyla elde edilir (Keohane, 1984, s. 5-17).

Robert Keohane "*After Hegemony*" kitabında enerji güvenliği konusuna yer vermiştir. Keohane'e göre; ABD, 1974 yılında petrol konusunda gücün üretici ülkelerin eline geçmesiyle başa çıkabilmek amacıyla uluslararası bir enerji ajansının kurulmasını önerdiği zaman bunu hem yüksek petrol fiyatlarının iktisadi sonuçlarının üstesinden gelmek hem de kendi siyasi etkisini pekiştirmek amacıyla yapmıştır. ABD'nin liderliği olmaksızın ekonomik sıkıntıyı hafifletecek etkili bir uluslararası eylem olanaksız görünmektedir ve enerji güvenliğini sağlamak için başarılı bir ortak çabanın liderliğini yapmasıyla ABD'nin etki ve prestijinin de artması olasıdır (age., s. 22-23).

Keohane hem Realizm hem de Kurumsalcılığın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 20 yıllık dünya ekonomi-politiğini karakterize eden düzeni açıkladıklarını fakat iki kuramın farklı yollardan bu açıklamayı yaptıklarını söylemiştir. Kurumsalcılık, karşılıklı ekonomik bağımlılığın yarattığı ortak değerlerin rolüne ve kurumların etkisine vurgu yaparken; Realizm, Amerikan hegemonyasının etkisini üzerinde durmuştur. Keohane, her iki bakış açısının da değerli fakat eksik olduklarını Realizm ve Kurumsalcılığın bir sentezinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde, teorik düzeyde bir sentezle, uluslararası rejimlerin rasyonel tercih üzerine fonksiyonel bir teorisini oluşturan yazara göre; rasyonel ve bencil olan aktörler karşılıklı bağımlılık durumunda, birbirleriyle karşılıklı fayda sağlayan anlaşmalar yapma becerisini artırma yolu olarak, uluslararası rejimlere değer verirler. Yazar, o zaman için en yeni majör ekonomik rejim olan Uluslararası Enerji Ajansı'nın, dünya gücü yapısı tarafından oluşturulan bir çerçeve içinde olmasına rağmen, bu argümana paralel olarak çalıştığını söylemektedir (age., s. 135-136).

Amerikan etkisi, Amerika merkezli rejimlere katılmak ve Amerikan liderliğine uymakla partnerlerinin kazandığı üç ana fayda üzerine kuruludur: istikrarlı bir parasal sistem, mallar için açık pazarların sağlanması ve petrole istikrarlı fiyat üzerinden erişim. Ticaret ve finans Amerika merkezli dünya sisteminin geleneksel olarak temeli kabul edilmiştir ve bu alanlarda ABD resmi anlaşmalar ve kurumsal yapılar yoluyla rejimler kurmuştur fakat 1973 yılına kadar Amerika istikrarlı ve ucuz enerjiye kesin gözüyle bakmıştır. Petrol, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya ve Batı Avrupa'nın ekonomik toparlanma ve büyümesi için önemli olsa da ve aynı zamanda on yıllardır uluslararası ticarete en önemli hammadde olsa da ticaret-para ikilemesine üçüncü olamamıştır. ABD'nin kurmak istediği açık ve adil para ve ticaret sistemi diğer kapitalist ülkelerdeki büyüme ve gelişmeye bağlıdır; bu da özellikle Ortadoğu'dan ithal edilecek petrolün makul fiyatlara rahatlıkla elde edilebilir olmasına bağlıydı. Maddi anlamda petrol, Amerikan hegemonyasının yeniden dağıtma sisteminin merkezindeydi. Ortadoğu petrolünün çoğu çok uygun fiyatlara ABD'ye değil Avrupa ve Japonya'ya gidiyordu ve petrol bu kadar önemli olmasına rağmen ABD bu alanı düzenleyen uluslararası bir rejim kurmamıştı. Petrol politikaları üzerinde Amerikan hegemonyası; Suudi monarşisi ile yakın ilişkiler, Ortadoğu

ülkelerinin iç politikalarına karışma kapasitesi, İran, Suudi Arabistan ve diğer petrol üreten ülkelere verilen askeri ve teknik yardım, Amerika'nın Akdeniz'deki üstün askeri gücü ve kendi yurdunda süregelen aşırı petrol kapasitesi gibi çeşitli etki kaynaklarına dayanıyordu (age., s. 139-141).

1959 yılında ABD, ülkeye yapılan petrol ithalatına zorunlu kota koymuştur. Bu kota devlet tarafından ABD'nin ulusal güvenliğiyle ilişkili olarak gösterilse de bu uygulamanın arkasındaki temel motivasyonun ülkedeki petrol ve kömür sanayisini korumak olduğu açıktır. Fakat 1973 Petrol Krizi yaşandığı zaman kota sayesinde ABD petrol akışındaki kesintiye karşı daha az hassas olmuştur. Fakat siyasi bir bakış açısıyla ele alındığında anahtar meselenin sadece ekonomik hassaslık (sensitivity) değil korunmasızlık (vulnerability) da olduğu görülecektir. Krizden sonra, korunmasızlık göz önüne alındığında, yeterli miktarda petrolün ABD ve müttefikleri için sağlanması noktasında ABD politikaları oluşturma konusu gündeme gelmiştir. Kriz döneminde dünya genelinde petrol fiyatları on kat artmıştır. Kota programının maliyeti enerji güvenliğini sağlamak için geliştirilebilecek başka programlarla karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır. 1960'larda kota sistemi tüketim üzerine koyulacak vergi ile değiştirilseydi iç tüketimin %40 azalacağı tahmin edilmektedir. Bu değişimin sonucunda, ithalatın artmasıyla hassaslık da artacaktır fakat bu artış toplanan vergilerle yapılacak acil stoklama kapasitesinin arttırılmasıyla bypass edilecektir. Sonuç olarak Neo-liberal bir bakış açısıyla, işbirliğine dayanmayan, tek taraflı bir eylem olan kota programı yerine stoklama kapasitesinin arttırılması, tüketim vergisi konması gibi önlemlerle petrol krizinden daha az etkilenerek çıkmak mümkündür ve Keohane'e göre, kota programının etkilerinden dolayı, 1970'li yıllarda ABD'nin hegemonyacı işbirliğini koruması daha da güçleştirmiştir (age., s. 174-176).

Keohane'e göre 1973-1974 Krizleri toplu eylem (collective action) çıkmazının vahametinin bir göstergesidir. Her ülke Tutsak İkileminin hatalı stratejisini takip etmiş, eğer öncelikli muamele şansını yakalamayı başaramazsa, petrol kıtlığının "enayi ödeyicisi"²

² "Sucker's payoff: Tutsaklar İkileminde işbirliği yapmayan tarafın mümkün olan en düşük fiyatı alması durumunda işbirliği yapan tarafın düştüğü durum bu şekilde isimlendirilir (White, 2017, s.203).

olmaktan korkmuştur (age., s. 223). 1979-80 yılları arasında enerji alanında uluslararası bir enerji organizasyonu üzerinden işbirliği gerçekleşmiştir fakat bu işbirliği 1956-57 yıllarındaki hegemonyacı işbirliğinden daha az etkili olmuştur. Acil paylaşım sistemiyle IEA gibi sigorta rejimlerin ortaya çıkması ise aşınan hegemonyanın göstergesidir (age., s. 193).

Nye ise 1973'te yaşanan petrol krizinden sonra petrol konusunu yöneten uluslararası rejimde büyük bir değişim yaşandığını söylemiştir. Petrol fiyatının sadece zengin ülkelerdeki pazarda belirlenmesinden ziyade, üretici ülkeler üretim üzerine kota koyarak fiyat üzerinde güçlü bir etki oluşturmuşlardır. Fakat Nye OPEC'in bu değişimden sorumlu olmadığını; örgütün 1960 yılında kurulduğunu ve 1973'e kadar petrolü bir silah olarak kullanmadığını söylemiştir. Uluslararası petrol rejiminde yaşanan bu değişimin ise üç şekilde açıklanabileceğini söylemiştir: geniş anlamda güç dengesi, petrol üzerine güç dengesi ve uluslararası örgütler. İlk açıklamada Realistler askeri güç üzerine güç dengesindeki değişime bakmışlardır. İkinci açıklama ise Realizmin modifiye edilmiş bir versiyonu olarak çeşitli ülkelerin göreceli pazar gücüne odaklanmıştır. Üçüncü açıklama ise özellikle çok uluslu şirketler ve OPEC gibi uluslararası şirketlerin rolüne odaklanmıştır. Nye'a göre petrol bir güç kaynağıdır ama Amerika'nın politikasını değiştirecek kadar etkili bir güç değildir. Nye bu etkisizliğin sebebinin bir kısmını ABD ve Suudi Arabistan arasındaki karşılıklı bağımlılığın çift taraflı olmasına bağlamıştır. Petrol piyasasındaki anahtar ülke olan Suudi Arabistan'ının ABD'de büyük yatırımları vardır ve Amerikan ekonomisinin çok fazla zarar görmesi kendi yatırımlarını da etkileyecektir. Aynı zamanda, Suudi Arabistan güvenlik alanında ABD'ye bağımlıdır. Bu sebeplerden Suudiler petrol silahını kullanmakta ne kadar ileri gidebilecekleri konusunda dikkatliydiler (Nye, 2007, s. 223-230).

1.2.3. İnşacı Teori

İnşacı teori Alexander Wendt'in 1999 yılında yayımlanan "Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi" kitabıyla ve yine yazara ait "Anarşi devletler ondan ne anlıyorsa odur"

sözyle disiplindeki yerini alan dünyaya sosyal bir inşa olarak bakan teoridir. Teoriye göre yapılar ve ajanlar (agents) karşılıklı olarak birbirlerini oluştururlar.

Enerji güvenliği, sosyal inşacı teori bakımından ele alındığında enerji güvenliği kavramının dış tedarikte kullanılabilirlik, ödenebilirlik ve ulaşılabilirlik odaklı enerji anlayışına yurtiçi enerji kullanımını güvenliği de dahil edilmiştir. Bununla beraber, esneklik kapasitesinin arttırıldığı dinamik bir enerji güvenliği anlayışı öngörülmektedir. Bunun için iklim değişikliği ile beraber ortaya çıkan uç iklim olayları bir ülke enerjisiyi uygun fiyata ve sürekli olarak elde edebiliyor olsa dahi enerji güvenliğine tehdit oluşturabilmektedir. Bu anlamda iklim değişikliğinin önüne geçici politikalar üretmek de enerji güvenliğinin bir parçasıdır (Dışkaya, 2017, s. 135-136).

İnşacı kuramın savunucusu Wendt bir devletin anlaşılabilirliği için o devletin fikirlerinin, kurallarının, tarihi ilişkilerinin ve inançlarının değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Enerji güvenliğini belirleyen en temel faktörün iki devlet arasında arasındaki ilişkilere yüklenmiş olan sosyal anlam olduğunu belirtir. Örneğin; Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin doğalgaz ithalatı enerji güvenliği çerçevesinde ele alındığında AB'nin aynı tarihi değerlere sahip olduğu Norveç'e güveni ile tarihsel bir bağı olmayan Rusya'ya karşı güveninin aynı oranda olmadığı belirtilir (Kalkan, 2015, s. 76).

İnşacı kuram enerji arz güvenliğine sosyal anlam içeren ilişkiler bütünü olarak da yaklaşmaktadır. Sosyal anlam kavramı incelenirken de yerel yapıların devlet mekanizması üzerindeki etkilerini incelemekte fayda vardır. Bu duruma örnek vermek gerekirse 1973 petrol krizi esnasında ülkelerin krizden etkileme seviyesi aynı iken krize karşı gösterilen tepkilerin farklı olması verilebilir. Kriz sonrası Fransa güçlü merkezi otoritesi sayesinde enerji firmalarını destekleyip hızlı bir şekilde nükleer enerji kaynaklarına yönelirken; federatif devlet sistemine sahip olan Amerika Birleşik Devletleri gerek sivil toplum kuruluşlarının gerekse çok uluslu petrol şirketlerinin baskılarından dolayı daha yavaş ve kararsız bir politika sergilemek zorunda kalmıştır (Mican, 2018).

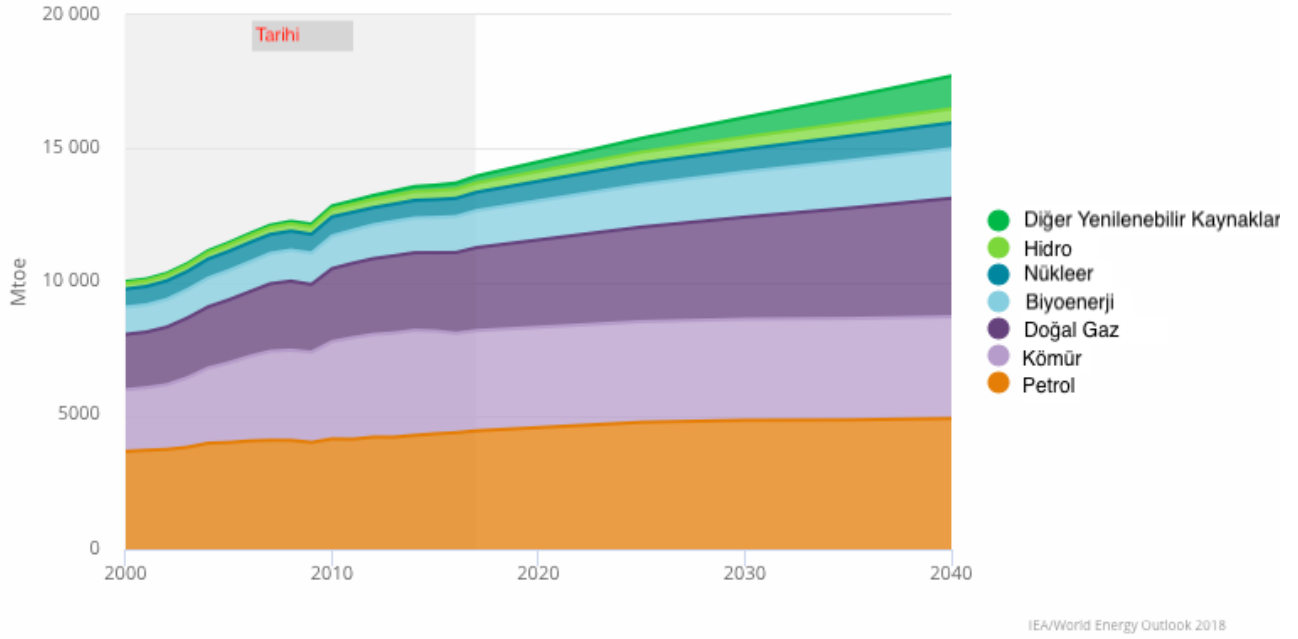
İKİNCİ BÖLÜM

ENERJİ İLE İLGİLİ TEMEL VERİLER

21.yy'da enerji insanların yaşamlarını sürdürebilmesi adına en temel gereksinimlerinden biri haline gelmiştir. Gerek insanların yaşantılarını sürdürebilmesi gerekse ülkelerin refah düzeyini artırması ve kalkınmalarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez bir unsur olan enerji kaynakları, yenilenebilir ve yenilenemez olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Yenilenebilir kaynaklar güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi gibi tekrar kullanılabilme imkânı sunan kaynaklardır. Yenilenemez kaynaklar ise mevcut durumda kullanılan ve tükenme ihtimali bulunan kaynaklardır. Yenilenemez kaynaklar daha çok fosil yakıtlardır (Durmuşoğlu, 2015, s. 9).

Sanayi Devrimi ile birlikte fosil yakıtların önemi artmış kömür, petrol ve doğalgaz gibi yakıtlar temel enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar enerji kaynağı olarak kullanılan kömür en fazla kullanılan fosil yakıt türü olurken, savaş sonrasında petrolün önemi artmış 1973-1974 Petrol Krizine kadar enerji piyasasına petrolün hâkim olduğu bir dönem yaşanmıştır. Kriz sonrasında nükleer enerji yatırımları artmış ancak radyasyon sızıntısı gibi birçok riski içinde barındırdığı için ilerleyen yıllarda pek çok ülkede sınırlandırılmıştır. Daha sonra petrole göre daha çevreci bir yakıt olan doğalgazın da öneminin artmasıyla enerji üretiminde petrol, doğalgaz ve kömürün öncü oldukları bir döneme girilmiştir. Fosil yakıtlar; karbon emisyonları nedeniyle çevreye zarar verseler de sanayi üretiminin ana hammaddesi olarak kullanılmaya ve diğer enerji kaynaklarının kısa vadede fosil yakıtların yerini alabilecek seviyede olmamalarından dolayı, öngörülere göre, uzun yıllar boyunca dünya enerji tüketiminde önemini korumaya devam edecektir (Pamir, 2005, s. 58-59).

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre gelecek yıllarda talep edilecek enerji miktarlarıyla ilgili senaryo aşağıdaki gibidir. Bu senaryo incelendiğinde 2040 yılına kadar doğalgazın artan oranda talebinin artacağı, petrolünse önemini koruyacağı görülmektedir.

Şekil 1: Toplam Temel Enerji Talebi

Kaynak: (International Energy Agency, 2018)

Küresel petrol ve doğalgaz üretiminin ise 2040 yılına gelindiğinde %20'den fazla artacağı öngörülmektedir. 2015 yılında dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz üreticisi olan ABD'nin, yakın zamandaki bu dikkate değer büyümesini sürdürerek, 2025 yılında küresel arz artışının yarısından fazlasını sağlayacağı tahmin edilmektedir. 2020'lerin ortalarından itibaren ABD'nin kaya üretiminin azalacağı ve oluşan boşluğun Ortadoğu ve diğer bölgelerden artan geleneksel üretimle karşılanacağı tahmin edilmektedir. ABD dışında kaya gazı (shale gas) ve kaya petrolü (tight oil)³ üretiminin, öngörü periyodunun geri kalanında; Arjantin, Kanada, Meksika ve Çin liderliğinde hızlanacağı görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansının raporuna göre küresel anlamda artan petrol talebinin petrol

³ ABD'nin Teksas Eyaleti'nde, klasik hidrokarbon türleri içinde sayılmayan kayalara saklanmış yeni kuşak şeyl – kaya petrolü çıkarılmaktadır. Sıkı rezervuar petrolü (tight oil- shale oil) olarak da anılan bu petrolün çıkarılması ülkenin ham petrol üretim rakamlarına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Taner, t.y.).

çıkarmaya dair yeni projeler ortaya konmadıkça 2020'lerde petrol pazarında sıkıntıya yol açması beklenmektedir (International Energy Agency, 2018, s. 44-45).

Günümüzde enerji sektöründe önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu süreçte petrol fiyatları yeni bir belirsizlik ve dalgalanma dönemine girerken; dünya petrol ve enerji hesaplamalarında jeopolitikanın ağırlığı artmaktadır. Bu noktada kaya petrolünün katkısıyla ABD, petrol piyasalarında OPEC dışında önemli bir oyuncu olarak yerini almıştır. Pasifik'in diğer yakasında ise Çin çok hızlı bir şekilde dünyanın en büyük gaz ithalatçısı olma yönünde çok ciddi adımlar atmaktadır; 10 yıl önce petrol piyasalarında etkili olan Çin faktörü bundan böyle gaz piyasalarında etkin olacaktır (Sabancı University Istanbul International Center for Energy and Climate, 2018).

2.1.PETROL

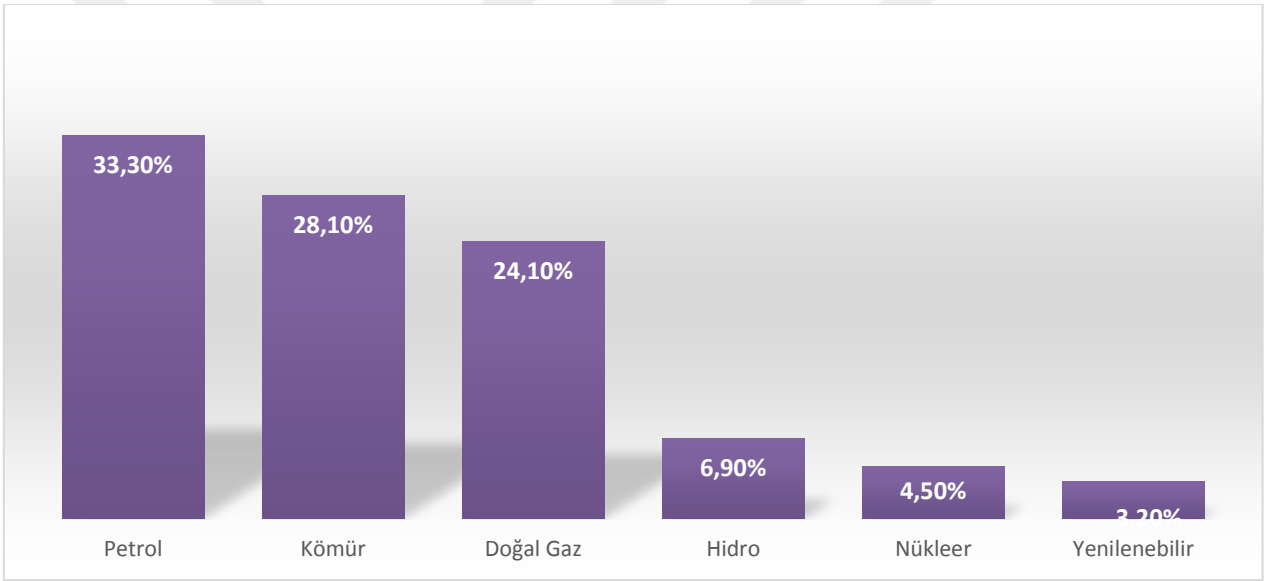
Petrolün insanlık tarafından bilinmesi çok öncelere dayansa da kullanım alanları uzun yıllar boyunca çok sınırlı kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Churchill'in Büyük Britanya'ya ait gemilerin yakıtını kömürden petrole çevirmesiyle petrolün önemi anlaşılmış, daha sonraki süreçte petrol dünya enerji tüketiminde vazgeçilmez bir kaynak haline gelmiştir.

Petrolün tarih sahnesinde kullanımı 16.yy'a denk gelse de İtalyan gezgin Marco Polo 13. yüzyıldaki eserlerinde Bakü'deki petrol yataklarından bahsetmiş ve bu bölgedeki petrolün diğer bölgelere taşınarak ticari amaçlı kullanılabileceğini belirtmiştir (Kalkan, 2015, s. 19-20). Ancak petrolün iktisadi manada bir sanayi hammaddesi haline gelerek enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlaması, 1859 yılında ABD'nin Pennsylvania eyaletinde ticari amaçlı petrol kuyusunun açılmasıyla olmuştur (Erdal, 2011, s. 58). Bu tarihe kadar petrol ilaç, aydınlanma ve ısınma gibi alanlarda kullanılmıştır. Daha sonra benzinle çalışan arabanın icadı ve 1905 yılında içten yanmalı motorun üretimi ile birlikte petrol yeri kolay kolay doldurulamayacak bir enerji kaynağı haline gelmiştir (Emeklier & Ergül, 2010, s. 61). Bu yıllarda petrol önemini giderek artırmış ve dünyanın en yaygın iş kollarından biri haline dönüşmüştür. 19.yy başlarında ise John Rockefeller tarafından

kurulan ve dünyadaki ilk enerji şirketi olan Standard Oil çok uluslu şirketler arasında en büyük şirket haline gelmiştir (Yergin, 2003, s. 10-11). Petrol kaynaklı bir enerji şirketi olan Standard Oil'in kısa zaman içinde dünyanın en büyük şirketleri arasına girmesi ilerleyen yıllarda petrolün ne denli önemli bir enerji kaynağı olacağına en bariz göstergelerinden biri olmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında itibaren gelişen ekonomiler ve artan sanayi üretimi nedeniyle başta ABD ve Batı ülkelerinin petrole olan bağımlılığı artmış ve petrolün stratejik bir enerji kaynağı rolünü üstlenmesine neden olmuştur. Petrol ihtiyacını sürekli olarak karşılayabilme gereksiniminden dolayı enerji güvenliğini sağlama, ülkelerin birincil politikaları arasına girmiştir (Alodalı & Sefa, 2017, s. 165). Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dönemin en güçlü devletlerinden biri olan İngiltere için petrol kaynaklarını kontrol etmek çok önemli bir hal almış, savaş sonrası sınırlar petrol kuyularının jeopolitik konumuna göre şekillendirilmiştir. Böylelikle Orta Doğu, Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmış ve İngiltere ve Fransa arasında paylaşılacak bir petrol cenneti haline almıştır. Petrol bölgelerinin paylaşılması adına çeşitli anlaşmalar imzalanmış ülkelerin Orta Doğu'daki etki alanları belirlenmiştir (Akkaya, 2016, s. 49).

Petrolün insan hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasına tekabül etmektedir. Savaş sonrası benzinle çalışan arabaların yaygınlaşması ve hayatın her alanında petrole olan ihtiyacın artması gibi nedenlerden dolayı 1973-1974 Petrol Krizine kadar gerek ekonomik gerekse güvenilirlik bakımından petrol birincil enerji kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu krize kadar ucuz güvenilir enerji kaynağı olarak görülen petrolün OPEC ülkelerinin ambargosuyla birlikte güvenilirliği sorgulanmaya başlanmış, devletler petrole alternatif olabilecek yeni enerji kaynaklarına yönelmeye başlamıştır. Buna rağmen nükleer enerji kullanımının petrole kıyasla çok daha fazla risk içermesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı için gereken teknolojinin henüz yeterince gelişmemiş olması ve ekonomik olarak petrolün daha uygun olması gibi nedenlerden ötürü petrol günümüze kadar stratejik önemini korumuş ve birincil enerji kaynağı olarak kullanılmaya devam etmiştir.

21.yy'a gelindiğinde ise daha önce kullanılan hiçbir enerji kaynağı petrol kadar insan yaşantısı içerisinde yer almamıştır. Araç yakıtlarından plastiğe, ilaç hammaddesinden tarıma kadar birçok alanda petrol hammadde olarak kullanılmaktadır. Petrole alternatif olarak kömür ve doğalgaz gibi fosil yakıtlar kullanılsa da bu kaynaklar petrolün mutlak alternatifi olmaktan uzaktır. 20.yy'ın başlarında dünya enerji ihtiyacının %71'i kömürden karşılanırken petrolün enerji tüketimindeki rolü %2 seviyelerinde olmasına rağmen, artan teknoloji ve sanayi ürünleri ile birlikte petrol gelecek yüzyılın en stratejik enerji kaynağı haline gelmiştir (Kalkan, 2015, s. 22).

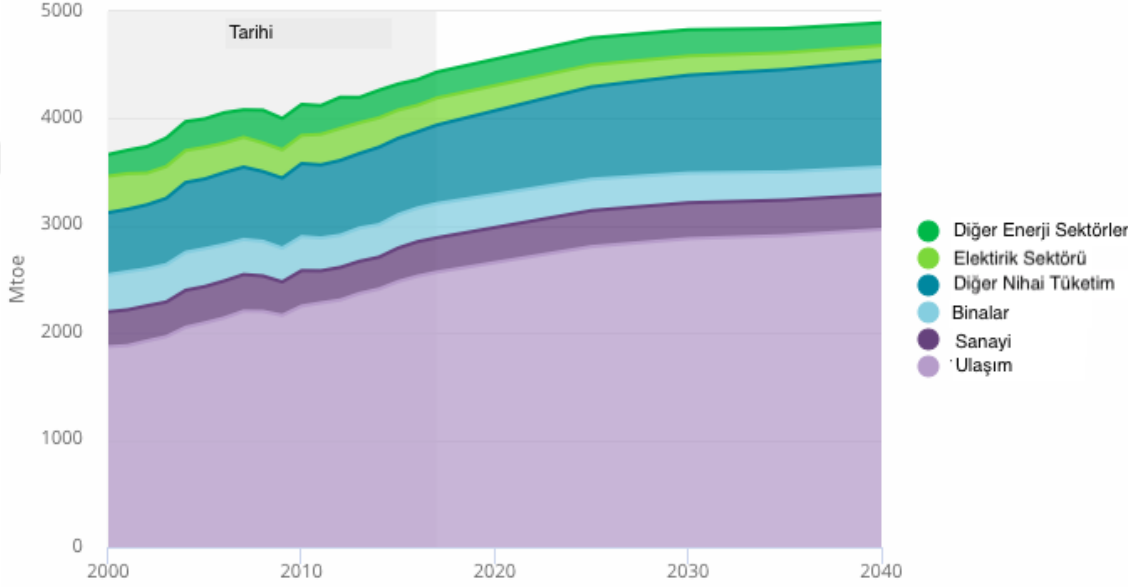

Şekil 2: 2017 Yılı Küresel Birincil Enerji Tüketim Oranları

Kaynak: (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018)

Güncel verilere bakıldığında Şekil 2'de görüldüğü gibi 2017 yılı itibariyle dünya enerji tüketiminin %33,3'ü petrol %24,1'i doğalgaz %28,1'i ise kömürden karşılanmaktadır. Ülkelerin enerji tüketim değerleri dikkate alındığında enerji tüketimindeki artış dikkat çekmektedir. Özellikle Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) dışı ülkelerdeki artan enerji tüketimi ilerleyen yıllarda petrol arzında sıkıntı yaşanabileceği yönündeki endişeleri gün yüzüne çıkarmaktadır (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 4).

Uluslararası Enerji Ajansının raporuna göre küresel anlamda artan petrol talebinin petrol çıkarmaya dair yeni projeler ortaya konmadıkça 2020’lerde petrol pazarında sıkıntıya yol açması beklenmektedir (International Energy Agency, 2018, s. 45).

Şekil 3: Dünya Petrol Talebi

Kaynak: IEA, 2018

Şekil-3 de görüldüğü gibi petrol ihtiyacının 2040 yılına kadar ulaşımından, sanayiye; aydınlanmadan, diğer enerji sektörlerine kadar birçok alanda kullanımının artacağı öngörülmektedir.

Günümüzde alternatif birçok enerji kaynağı kullanılmaktadır. Ancak petrol bu kaynaklar içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü enerji kaynakları arasında en fazla kullanılan ve ticareti en fazla yapılan enerji kaynağı petroldür. Önümüzdeki 20 yıl boyunca bu durumun değişmeyeceği petrolün en kritik enerji kaynağı olarak varlığını sürdüreceği öngörülmektedir (Yılmaz & Kalkan, 2017, s. 190).

2.2.DOĞAL GAZ

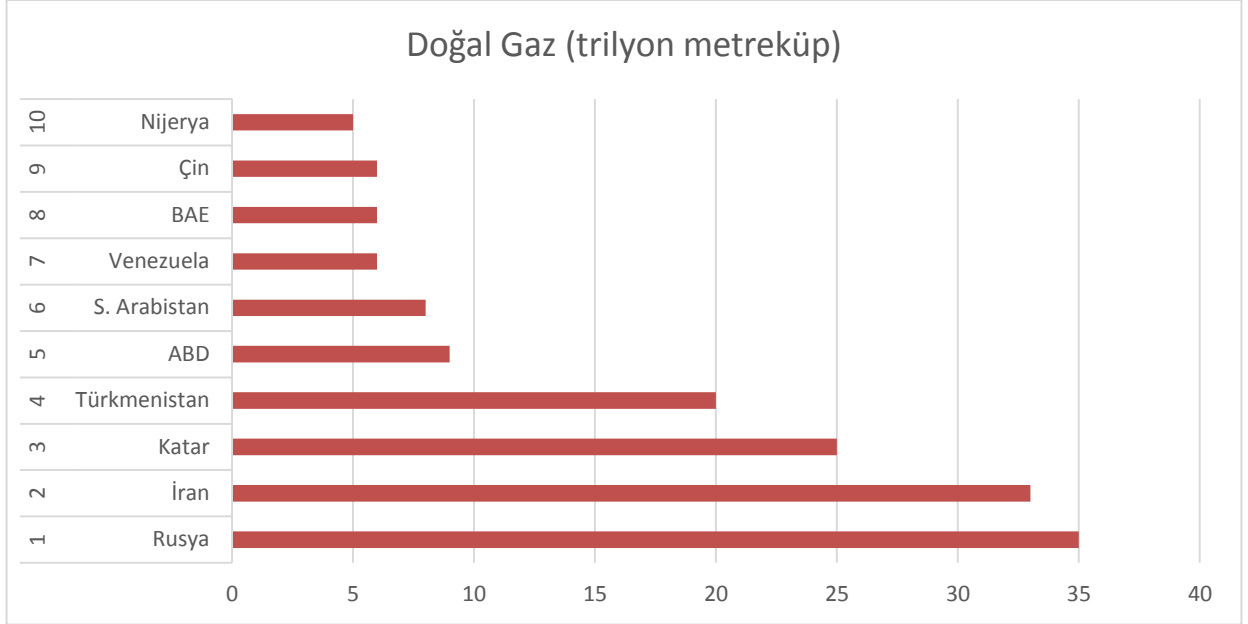
Hidrokarbon enerji kaynaklarından biri olarak bilinen doğalgaz diğer fosil yakıt türleri gibi milyonlarca yıl önce yaşamış bitki ve hayvan atıklarının toprak altında kalarak sıcaklık ve basınç etkisiyle kimyasal değişime uğramasıyla oluşmuş bir enerji kaynağıdır. Diğer fosil yakıtlarından farklı olarak renksiz ve kokusuz bir şekilde bulunur ve gaz halindedir. Sıklıkla petrol kaynaklarına yakın bölgelerde bulunur. İçerisinde metan, bütan, azot, karbondioksit, propan ve sülfür gibi gazları barındırmaktadır. Ancak birçok araştırma sonucu doğalgazın ana kimyasal maddesinin metan gazı olduğu belirtilmiştir (Akpınar & Başbüyük, 2011, s. 121).

Doğalgazın tarihi de diğer fosil yakıt türleri gibi çok eski dönemlere ulaşmaktadır. Nitekim eski Yunan medeniyetlerinde keşfedilen ve hiç sönmediğine inanılan ateş dönemin şartlarında anlaşılmasa da aslında doğalgaz kaynaklı bir olaydır. Ayrıca Azerbaycan'daki Zerdüşter de VII. yüzyıldan önce Ateşgah ve Yanardağ bölgelerinde bulunan ve hiç sönmediklerine inandıkları ateşlere tapmışlardır. Farklı olarak Çin medeniyetinde ise tuz kurutma işlerinde doğalgaz kullanılmıştır. Avrupa'da ise gazın keşfi; 1659 yılında, Thomas Shirley'in İngiltere'deki kömür yataklarından çıkan yanıcı bir gaz olduğunu belirtmesiyle olmuştur (Kalkan, 2015, s. 14-15).

Tarihte ticari amaçlı ilk gaz kuyusu ise 1820 yılında William Hart tarafından New York'ta açılmıştır. Kuyudan elde edilen gaz ile o bölgenin aydınlatılması sağlanmış, daha sonra 1883 yılında ise bu gazı taşımak için ilk kez boru hatları kullanılmıştır. Bu gelişmeler eşliğinde doğalgaz da diğer fosil yakıtlar gibi dünya enerji tüketiminde önemli roller üstlenmeye başlamıştır (Akpınar & Başbüyük, 2011, s. 122).

Diğer fosil yakıtlara göre daha temiz ve çevreci olan doğalgaz özellikle 1973 ve 1979 petrol krizleri sonrası ön plana çıkan bir enerji kaynağı olmuştur. OPEC'in ambargosu ve İran'ın petrol kuyularını millileştirmesinden sonra, o zamana kadar güvenli bir enerji kaynağı olarak görülen petrole olan güvenin azalması ve petrole bağımlılığı azaltmak isteyen ülkelerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi doğalgazın ön plana çıkmasına

sebepler olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda dünyadaki doğalgaz enerji talebi 1980 yılında %19'dan %23'e yükselmiştir (Karabulut, 2016, s. 38). Günümüzde ise dünya enerji talebinin % 24,1'i doğalgaz ile sağlanmaktadır.

Şekil 4: 2017 Yılı En Fazla Doğalgaz Rezervine Sahip İlk 10 Ülke

Kaynak: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018

Dünyada doğalgaz rezervleri de petrol rezervleri gibi oldukça farklı bölgelerde yoğunlaşmıştır. Şekil-4'te sunulan verilere göre dünyadaki en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülke 35 trilyon m³ gaz rezerviyle Rusya Federasyonudur (RF). RF'yi sırasıyla İran, Katar, Türkmenistan, ABD, Suudi Arabistan, Venezuela, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Çin ve Cezair izlemektedir.

Doğalgaz 1900'lü yıllardan beri süreç içerisinde önemli bir enerji kaynağı olarak kullanılsa da hak ettiği değeri ancak petrol krizleri sonrasında kazanabilmiştir. Artan önemi ile beraber enerji piyasaları içerisinde güçlü hamle taşı olabilecek konuma gelmiştir. Doğalgaz diğer fosil yakıtlarla kıyaslandığında daha çevreci olmasına rağmen gerek taşıma imkânlarının kısıtlı olması gerekse stoklanmasının ve depolanmasının maliyetli olmasından

dolayı hala dezavantajlı konumdadır. Ancak petrol rezervlerinin gün geçtikçe azalması ve gelişmekte olan ülkelerin artan enerji ihtiyacından dolayı doğalgaza yönelmeleri ilerleyen yıllarda doğalgaz tüketimini artıracaktır (Durmuşoğlu, 2015, s. 15).

2017 yılında küresel doğalgaz üretiminde %0,3 artış gerçekleşmiş ve bu artış ile birlikte 2017 toplam doğalgaz üretimi 3,68 trilyon m³ olmuştur. Bu artışın büyük bölümü Avrasya kaynaklıdır. Türkiye Petrolleri'nin 2017 verilerine göre dünyada ispatlanmış toplam doğalgaz rezervleri 193,5 trilyon m³ dür. Bu rezerv miktarı dünyadaki günlük üretim miktarına bölüldüğünde dünyadaki doğalgaz rezerv ömrünün 52,6 yıl olduğu saptanmıştır. Ancak teknolojik gelişmelerle birlikte yeni rezervlerin keşfedilmesi ve ekonomik olmadığı için kullanılmayan rezervlerin devreye alınmasıyla birlikte bu ömrün çok daha fazla uzayabileceği belirtilmiştir (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 23).

Dünyada yeni enerji kaynaklarının bulunması için çabalar devam ederken fosil yakıtların yakın gelecekte önemlerini korumaları beklenmektedir. Hidrokarbon ailesi içinde ise en hızlı büyüyen hidrokarbonun doğal gaz olduğu belirtilmektedir. Birçok öngörü yıllık %1,5 ila 2 arasında bir büyüme öngörmektedir. Birçok çevreci ise doğal gazı günümüzün baskın fosil yakıtları ile yarının yenilenebilir enerjileri arasında bir köprü olarak değerlendirmektedir. Küresel ısınmanın ana sebebi karbondioksit göz önüne alındığında, doğal gaz kömüre oranla yarı yarıya daha az karbondioksit salınımına sebep olmaktadır. Doğal gaz doğada petrole oranla daha fazla miktarda bulunmaktadır. Birçok petrol ekonomisti günümüzdeki tüketim değerlerine göre doğal gaz rezervlerinin petrol rezervlerinden en az %50 daha fazla olduğunu belirtmektedir (Hazira LNG & Port, 2010).

Uluslararası Doğal Gaz Birliği (International Gas Union, IGU) ise 160'dan fazla üyesiyle gaz endüstrisinin %94'ten fazlasını temsil eden kar amacı gütmeyen bir kuruluştur ve 1931 yılında kurulmuştur. 2018 yılında kuruluşun 27.'sini düzenlediği Dünya Doğal Gaz Konferansı ABD Washington'da yapılmıştır ve katılımcılar konferansın burada yapılmasının sembolik bir önemi olduğuna değinmişlerdir. IEA'nın direktörü Fatih Birol ABD'nin LNG gazı üretimindeki artışını 'ikinci doğal gaz devrimi' olarak nitelendirmiştir.

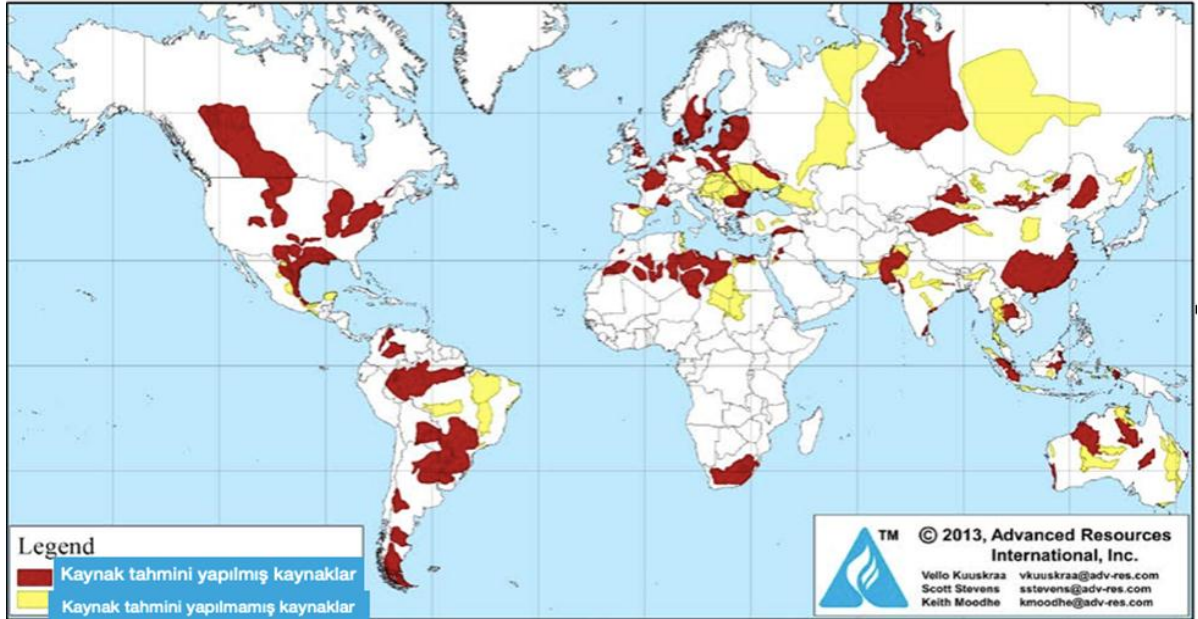
IEA'ya göre 2022 yılına gelindiğinde Kuzey Amerika'nın gaz üretim artışının yarısından fazlası LNG olarak ihraç edilebilecektir. Bu da ABD'yi Katar ve Avustralya ile birlikte dünyanın en büyük gaz ihracatçısı yapabilecektir (CNBC , 2018). Diğer yandan doğal gazın temel maddesi olan metan gazı da sera etkisine katılarak küresel ısınmayı tetiklemektedir. Bunun önüne geçilmesi için doğal gaz sektörünün Paris Anlaşmasına uygun önlemler alması konusunda IGU üyelerinin çalışmalar yaptığı belirtilmiştir (International Gas Union, 2017).

2.3.KAYA GAZI (SHALE GAS) VE KAYA PETROLÜ (SHALE OIL)

Yatay sondaj ve su basıncıyla kırma tekniklerinin birlikte kullanılması, üreticilerin doğal gaz ve petrolü yumuşak kayalardan (şeyl) karlı şekilde elde etme yeteneklerini önemli oranda arttırmıştır. Petrol ve doğal gaz üretimini arttırmak için bu kırma tekniklerinin uygulanması 1950'li yıllarda hızlıca artmıştır fakat bu konudaki deneyler 19.yy'a kadar uzanmaktadır. 1970'lerin ortalarından itibaren, Birleşik Devletlerin doğusunda görece olarak sığ Devonian (Huron) kayalarından ticari gaz üretim tekniklerinin geliştirilmesi için ABD Enerji Bakanlığı ve Gaz Araştırma Enstitüsü bir araya gelerek bir ortaklık kurmuşlardır. Bu ortaklık, ileride yumuşak kayalardan doğal gaz üretiminde kritik rol oynayacak teknolojilerin geliştirilmesini sağlamıştır. Yatay sondajın petrol üretiminde kullanışlı şekilde uygulanması ise 1980'lerin başında başlamıştır. Yine de geniş çaplı kaya gazı üretiminin gelişmesi, "Mitchell Energy and Development Corporation" şirketinin, Teksas'taki Barnett Kayasında derin kaya gazı üretimini 1980'ler ve 1990'lar boyunca denemesine kadar gerçekleşmemiştir. Şirketin başarısı belirginleştikçe, diğer şirketler de oyuna hızlıca dahil olmuşlardır. Bu şekilde 2005 yılına gelindiğinde yalnızca Barnett Kayasından yılda 0.5 trilyon kübik metre doğal gaz üretilmekteydi. Üreticiler, Arkansas'taki Fayetteville Kayasından sağlanan onaylama ile birlikte Barnett Kayasından karlı şekilde doğal gaz üretmekte özgüven kazandıkça yeni kaya alanları aramaya başladılar. Kaya gazının ABD doğal gaz pazarında oyun değiştirici olarak kabul edilmesi ise bu yıllardan sonra başlamıştır. Yeni alanlarda üretimin artmasıyla, ABD'de 2006 yılında

1.0 trilyon kübik metre olan kaya gazı üretimi, 2010 yılında 4.8 trilyon kübik metreye yükselmiş; bir diğer deyişle ülkenin kuru doğal gaz üretiminin %23'ü kaya gazından sağlanmıştır. Bakkan Kayasından kaya petrolü üretimi ise hızla artmaktadır (U.S. Energy Information Administration, 2011).

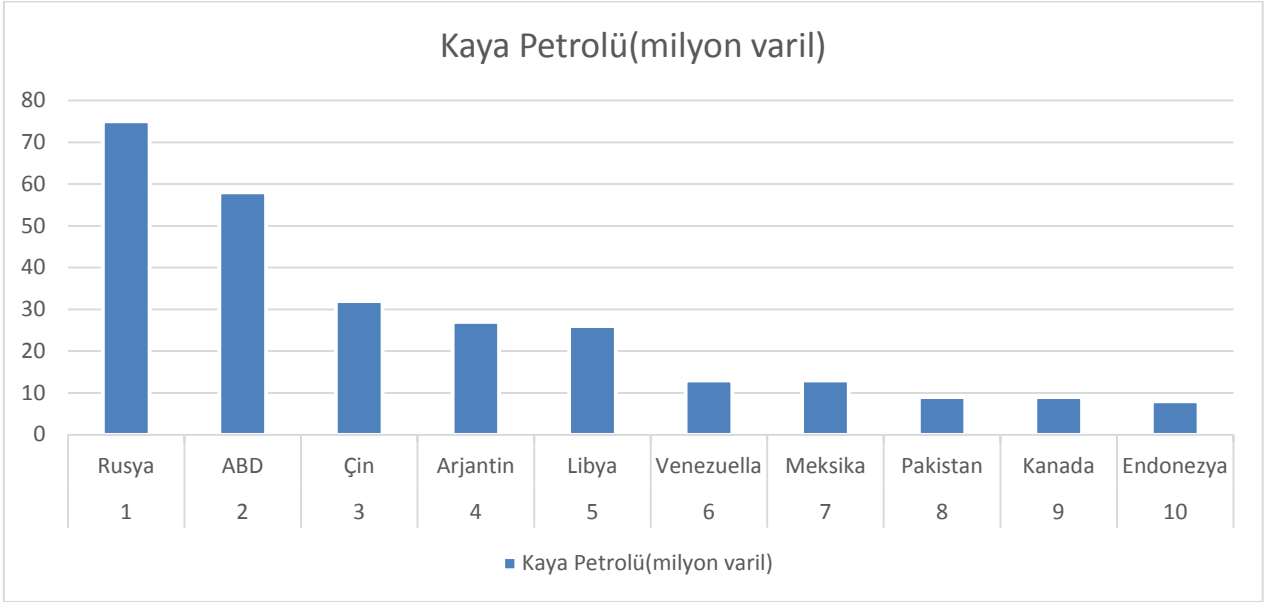
Kaya devrimi olarak adlandırılan bu süreç, bugün ABD'nin dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz üreticisi olarak alanda sıyrılmasına imkân vererek petrol ve doğal gaz arzında kökten değişiklik yapmaya devam etmektedir. “Yeni Politikalar Senaryosunda” ABD 2025'e kadar yapılacak olan petrol ve doğal gaz üretim artışının yarısından fazlasını (petrol için yaklaşık %75, doğal gaz için yaklaşık %40) gerçekleştirecek ülke olacaktır. 2025 yılına gelindiğinde dünyadaki nerdeyse her beş varil petrolden birinin ve her 4 kübik metre doğal gazdan birinin ABD'den geleceği öngörülmektedir. Buradan hareketle, kaya üretiminin; ülkelerinin gelişimi için büyük oranda ihracat gelirlerine dayanan geleneksel petrol ve doğalgaz ihracatçılarına üzerindeki baskıyı arttıracaklarını söylemek yanlış olmayacaktır (International Energy Agency, 2018, s. 24).

Şekil 5: Dünya Kaya Gazı ve Kaya Petrolü Kaynaklarının Dağılımı

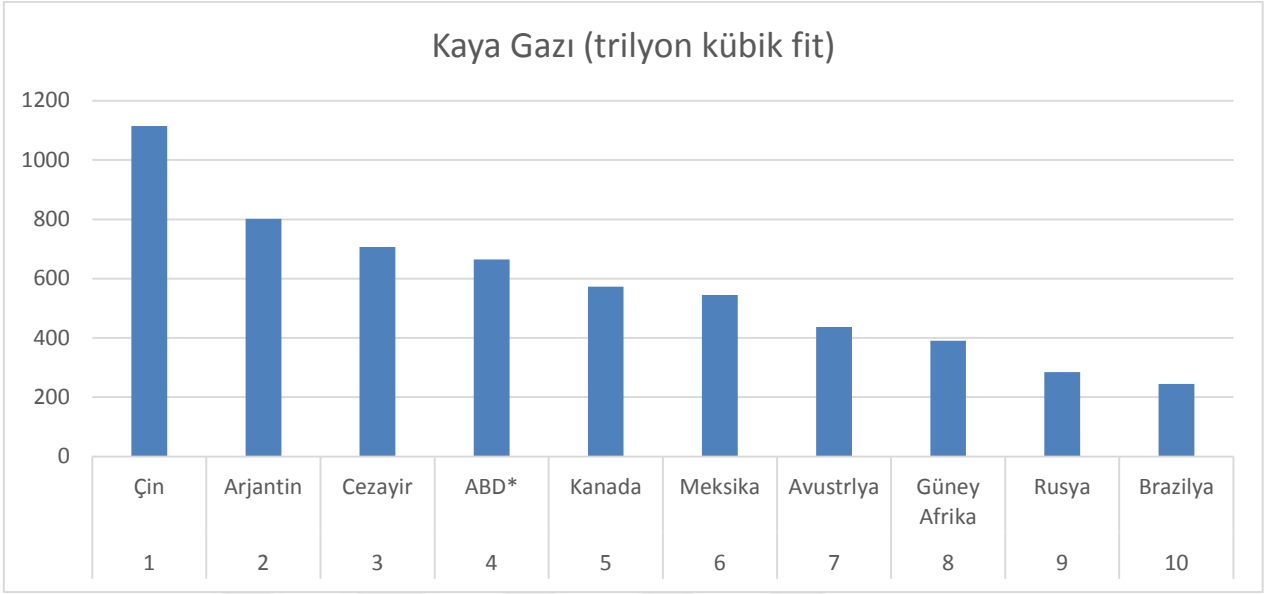
Kaynak: (Kuuskraa, Stevens, & Moodhe, 2013, s. 1).

Kaya gazı ve kaya petrolünün dağılımını gösteren Şekil 5'e bakıldığında geleneksel petrol ve doğalgaz üreticilerinin de kayadan üretim imkanları olduğu görülmektedir. Diğer yandan bu haritaya henüz eklenmemiş olan Orta Afrika ve Ortadoğu'da da önemli kaya gazı ve kaya petrolü kaynakları olduğu ABD EIA tarafından ayrıca belirtilmiştir (Kuuskraa, Stevens, & Moodhe, 2013, s. 5).

Şekil 6: Kaya Petrolü Bakımından Dünyadaki İlk On Ülke

Kaynak: (U.S. Energy Information Administration, 2013, s. 10).

Şekil 7: Kaya Gazı Bakımından Dünyadaki İlk On Ülke (ABD EIA'ye göre 665 tcf, Advanced Resources International Inc.'e göre ise 1.161 tcf kaya gazına sahiptir).

Kaynak: (U.S. Energy Information Administration, 2013, s. 10).

Şekil 6 ve Şekil 7'de az sayıda OPEC üyesinin (Libya, Venezüella ve Cezayir) önemli miktarda kaya gazı ve kaya petrolüne sahip olan ülkeler listesine girebildiği görülmektedir. Buradan, kaya gazı ve kaya petrolünün OPEC üyesi olmayan ülkelerde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. OPEC ülkeleri arasında 707 trilyon kübik feet kaya gazıyla üçüncü sırada yer alan Cezayir önemli bir istisna olarak göze çarpmaktadır. Fakat burada kaya gazının çıkarılması için sulu kırmanın gerekli olduğu göz önüne alınırsa, Cezayir her ne kadar üçüncü sırada yer alsada da ülkedeki kaya gazının büyük çoğunluğunun aşırı kurak bölgelerde yer alması önemli bir engel olarak göze çarpmaktadır. Çin ise 1115 trilyon kübik feet kaya gazı ile birinci sırada yer almaktadır fakat Çin'in, enerjide dışa bağımlılığını azaltmak için, kaya gazı üretiminde ABD tarafından geliştirilen teknik ilerlemeleri kullanıp kullanamayacağı konusu belirsizliğini korumaktadır. Bu konu, Çin'e ihracat yapan OPEC ülkelerini de yakından ilgilendirmektedir. Kaya petrolünde ise sadece iki OPEC üyesi – Libya ve Venezüella- en büyükler ligine girebilmiştir. Burada Rusya'nın, Suudi

Arabistan'ın ispatlanmış geleneksel petrol kaynaklarının üçte birine karşılık gelen 75 milyar varille listenin başında yer alması önemlidir. Buradan çıkarılabilecek sonuç ise Rusya'nın gelecekte de hem geleneksel petrol arzında hem de kaya petrolü arzında önemli bir rol oynayacağını göstermektedir. Diğer yandan, Rusya'nın OPEC üyesi olmayışı ve petrol piyasasındaki bu önemli rolü; gelecekte OPEC'in bu ilişkiyi nasıl yönlendireceği ve petrol üreticilerinin işbirliği konusunda turnusol kâğıdı vazifesi görecektir. Burada OPEC dışından gelecek enerji arzındaki belirsizliğin ana sebeplerinden biri ise kayadan üretim teknolojisinin ABD dışında dağılması ve yaygın şekilde kullanımı konusudur. 2014 yılında Ukrayna- Kırım olaylarını takip eden kriz ve ABD'nin Rus enerji şirketlerine koyduğu yüksek teknoloji ambargosunun ardından, ABD'de yaşanan kaya petrolü devriminin Rusya gibi başka ülkelerde tekrarlanıp tekrarlanmayacağı konusunda şüpheler oluşturmuştur. ABD'nin bugün elinde olan teknolojinin uzun yıllar boyunca yapılan pahalı sondaj denemelerinin ve büyük borç yüklerinin ardından geliştirilmiş olması düşük petrol fiyatları periyotlarında kaya operatörlerini ciddi bir baskı altına almıştır ve alabilme ihtimali sürmektedir. Bu yüzden ABD'nin bu pahalı modeli, diğer ülkelerde, özellikle Rusya gibi mali baskıyla yüz yüze olan ülkelerde, tekrarlanmayabilir. Bunların yanında, Rusya'nın enerji sektörü ABD'ninkinden farklıdır; Rusya'da devlet yeraltı kaynaklarının sahibidir, birkaç büyük enerji şirketi şirket alanına egemendir, hizmet sektörü zayıftır, ekipman erişimi kısıtlıdır, vergi sisteminde reforma ihtiyaç duyulmaktadır ve sermaye piyasaları zayıftır (Ramady & Mahdi, 2015, s. 93-94).

2.4.PETROL VE DOĞAL GAZ TAŞIMA YÖNTEMLERİ

Fosil yakıtların varlığı ülkeler için çok önemli olduğu gibi bu yakıtların güvenli bir şekilde en ucuz maliyetlerle taşınması da bir o kadar önemlidir. Günümüzde fosil yakıtların nakliyesi tankerler aracılığıyla, deniz yoluyla veya boru hatları vasıtasıyla karadan yapılabilmektedir. Enerji kaynaklarının taşınmasında sıklıkla tercih edilen yollardan biri deniz taşımacılığıdır. Deniz taşımacılığı diğer taşıma yöntemlerini kıyasla pek çok avantaja sahiptir. Tek seferde çok fazla yük taşıyabilmesi, sınır problemleri oluşturmaması, daha güvenilir olması ve daha düşük maliyetlerle yapılabilmesinden dolayı en yaygın kullanılan

taşıma yoludur. Maliyet oranlarına bakılacak olursa; hava yolu taşımacılığına göre 14 kat, kara taşımacılığına göre 7 kat ve son olarak demiryolu taşımacılığına göre 3,5 kat daha ucuz bir taşıma yöntemidir. Deniz yolu üzerinden taşımacılık söz konusu olduğunda, petrolün deniz yolundan taşınması; doğalgazın deniz yolundan taşınmasına kıyasla daha düşük maliyetlidir. Doğalgazın petrole nazaran daha maliyetli olmasının nedeni ise doğalgazın tankerlere yüklenmeden önce sıvılaştırılması; yani (LNG) haline getirilmesi zorunluluğudur (Kayserilioğlu, 2004, s. 8).

Petrol deniz yolu ile ilk kez 1861 yılında tankerler aracılığıyla taşınmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle beraber daha yüksek taşıma kapasiteli tankerler üretilmiş ve tek seferde taşınabilen petrol miktarı artmıştır (Kantörün, 2010, s. 89). Günümüzde her sene ortalama 1,9 milyar ton petrol tankerler vasıtasıyla deniz yoluyla taşınmaktadır. Bu rakam yıllık petrol üretiminin %62'sini temsil etmektedir. Petrolün deniz yoluyla taşınmasında Panamax, Aframax, Suezmax, VLCC, ULCC adında 5 çeşit tanker kullanılır. Bu tankerler arasında taşıma kapasitesi en yüksek olan tanker 3 milyon varil ile ULCC isimli tankerdir. Petrol taşımacılığında yüksek taşıma kapasitelerinden dolayı maliyeti düşürmek adına daha çok VLCC ve ULCC tipi taşıma tankerleri tercih edilmektedir (Kalkan, 2015, s. 56).

Doğalgazın ise sıvılaştırılarak deniz yolu ile taşınması ilk olarak 1964 yılında gerçekleşmiştir. İlk sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) Cezayir'den İngiltere'ye taşınmıştır. Doğalgazın sıvılaştırılarak deniz yoluyla taşınması petrole kıyasla çok daha maliyetlidir. Gerek doğalgazı sıvılaştırmak için gerekse taşıma esnasında kullanılacak LNG tankerlerini üretmek için ileri teknoloji gerekmektedir (Kantörün, 2010, s. 89). Doğalgazın LNG haline getirilebilmesi için atmosferik basınçta yaklaşık – 125 dereceye kadar soğutulması gerekmektedir. Ayrıca doğalgazın deniz yolu ile taşınması için gerekli olan LNG tankerlerinin üretim maliyetleri çok yüksektir. Bir LNG tankeri ortalama 200 milyon dolara üretilmektedir (Atlay, 2013, s. 3-8). Doğalgazın LNG tankeriyle nakliyesi maliyetli olduğundan dolayı daha çok boru hatları yoluyla taşınmaktadır. Günümüzde doğalgaz ticaretinin sadece %25'i LNG tankerleri ile yapılmakta geri kalan %75'lik kısmı ise boru hatları yoluyla nakledilmektedir (Kantörün, 2010, s. 90). Her ne kadar doğalgazın LGN

tankerleri ile taşınması maliyetli olsa da boru hatlarının yapılması hususundaki anlaşmazlıklar ve teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte LNG taşımacılığındaki maliyetlerin düşmesi gibi faktörlerden ötürü ilerleyen yıllarda deniz yolu ile doğalgaz taşımacılığının sektördeki rolünün artacağı öngörülmektedir.

Boru hatları vasıtasıyla ilk petrol nakliyesi 1865 yılında ABD'nin Pennsylvania eyaletinde yapılmasına rağmen boru hatlarının yaygınlaşması 1930'lu yıllara tekabül etmektedir. Bu tarihten sonra dünya genelinde gelişen teknoloji ile birlikte enerji ihtiyacının atması ve enerji kaynaklarına ulaşma zorunluluğu boru hatlarının sayısının artmasına ve ilerleyen yıllarda yaygın bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur (Zengin & Esedov, 2009, s. 99). Deniz yolu taşımacılığının aksine boru hattı yoluyla enerji taşımacılığında doğal gaz ön plana çıkmaktadır. Dünya doğal gaz ticaretinin %75'i boru hatları yoluyla yapılırken petrolde bu oran %38'lerde kalmaktadır. Petrol sıvı halde bulunmasından ötürü taşınması ve stoklanması doğal gaza göre daha ucuz ve kolaydır. Petrol; boru hatlarının yanında tankerlerle, kamyonlarla, hatta trenlerle bile taşınabiliyorken doğalgaz için aynı durum söz konusu değildir. Gaz halinde çıkartılan doğalgazın boru hatları dışında tankerlerle taşınabilmesi için LNG haline getirilmesi gerekmektedir. Bu durum taşıma maliyetini arttırdığı için en ekonomik taşıma yönteminin boru hattı taşımacılığı olduğu belirtilmektedir (Kantörün, 2010, s. 90). Dünyada ilk doğal gaz boru hattı 1891 yılında Indiana ile Chicago arasında yapılmıştır. İlk kıtalar arası doğal gaz boru hattı ise 1951 yılında inşa edilmiştir. Doğal gaz boru hattı projeleri petrol krizleri sonrası artış göstermiş ve doğal gazın enerji piyasalarında öneminin artmasıyla birlikte yaygınlaşmıştır (Bayraç, 2018, s. 16).

Boru hattı projeleri günümüzde özellikle doğal gaz için en ucuz taşıma yöntemi olarak görünse de bu boru hattı sistemlerini kurmak oldukça ileri teknoloji gerektirmekte ayrıca yapım maliyetleri çok fazla olmaktadır. Oluşan yüksek maliyetleri karşılayabilmek adına üretici tüketici ülkeler arasında uzun dönemli anlaşmalar yapılmaktadır (Kantörün, 2010). Her ne kadar bu yüksek maliyetler boru hattı taşımacılığının gelişmesine engel teşkil etse de artan enerji talibi yeni keşfedilen enerji kaynaklarının üretici ülkeler

tarafından dünya pazarlarına ulaştırılması isteği boru hattı projelerini adeta bir mecburiyet haline getirmekte ve sektörün gelişmesine katkı sağlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE AZERBAYCAN

20'inci yüzyılın sonlarına doğru dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte "*Bağımsızlıklar Geçidi*" olarak adlandırılan bir döneme girildi. Bu süreç içerisinde SSCB'den ayrılan birçok millet bağımsızlığını ilan etmiştir (Göl, 2016, s. 166). Bu dönemde Kafkasya'da yeni kurulan 3 devlet arasında bulunan Azerbaycan 31 Ağustos 1991 de bağımsızlığını ilan etmiş 18 Ekim 1991'de ise meclis bağımsızlık kararını onamıştır (Karaca, Aydoğdu, & Bozkırlı, 2016, s. 11). Bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren Azerbaycan ekonomisini Batı'ya entegre etmek istemiş serbest piyasa ekonomisine geçmek için birçok reform gerçekleştirmiştir. Hiç kuskusuz bu süreç içerisinde ülkenin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için en önemli kaynağı Hazar Havzasında bulunan petrol ve doğalgaz rezervleri olmuştur. Azerbaycan kuruluşunun ilk yıllarında çeşitli ekonomik sıkıntılarla boğuşmak durumunda kalsa da özellikle 1994 yılından itibaren Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarından faydalanılmasıyla birlikte bu sorunlarını hızlı bir şekilde atlatmıştır (Süleymanov & Hasanov, 2013). Topraklarında petrol ve doğalgaz gibi stratejik enerji kaynaklarını barındıran Azerbaycan yalnızca enerji kaynaklarını ihraç eden bir ülke değil aynı zamanda mevcut coğrafi konumundan dolayı enerji kaynaklarının ihraç güzergâhında olmasıyla da dikkat çeken bir ülke konumundadır. 21.yy'da artan enerji talebi Azerbaycan'ın stratejik önemini her geçen gün artırmakta ve fosil yakıtlara duyulan ihtiyaç azalmadıkça ülkenin bu önemini koruyacağı öngörülmektedir.

3.1.AZERBAYCAN'IN TARİHİ, NÜFUSU, COĞRAFYASI VE EKONOMİSİ

Azerbaycan SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da yeni kurulan 3 bağımsız devletten biridir. Kafkasların geçiş bölgesi üzerinde konumlanan Azerbaycan zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve ülkenin tarihi ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı stratejik öneme sahiptir. Güneyde İran (756 km) ile Kuzeyde Gürcistan (480 km) ve RF'ye

bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti (390 km) ile Batısında Ermenistan (1.007 km) ve Türkiye (Nahcivan ile 11 km sınırı bulunmaktadır) ile sınırı bulunmaktadır. Doğusunda ise zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar Denizi bulunmaktadır. Ülke 86.600 km² yüz ölçümüne sahiptir (Karaca, Aydoğdu, & Bozkırlı, 2016). Başkenti Hazar denizinin kıyısında bulunan Bakü'dür. Ülke 59 bölge 11 şehir idaresi ve 1 özerk cumhuriyetten (Nahcivan) oluşmaktadır. Ülke topraklarının büyük bir bölümünü oluşturan ve başta altın madenleri olmak üzere zengin yeraltı kaynakları ile dikkat çeken Dağlık Karabağ günümüzde Ermenistan'ın işgali altındadır (Ekin, 2007, s. 1).

Şekil 8: Azerbaycan Haritası

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2012

Azerbaycan adının Büyük İskender'in ölümünden sonraki dönemde (M.Ö. 323) o dönemin komutanlarından biri olan Atropates'ten geldiği söylenmektedir. Aynı zamanda yapılan araştırmalar neticesinde Mecusi dininde kullanılan kavramlardan biri olan "od"

manasındaki azer ve “*muhafız*” anlamındaki baygan sözcüklerinden türediği de söylenmektedir (age., s. 2).

Bağımsızlık öncesi Azerbaycan tarihini inceleyecek olursak bölgenin geçmişten bugüne Rusya- İran- Türkiye arasında güç nüfuz mücadelelerine, toprak bölünmelerine ve işgal faaliyetlerine sahne olduğunu görürüz (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 1). Azerbaycan Türkler tarafından ilk kez M.Ö. 7.yy’da Sakalar tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Tarih sahnesi içerisinde Selçuklu Devleti ve İlhanlılar hâkimiyetine giren Azerbaycan topraklarına daha sonra Celayiroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler hâkim olmuştur. 1585 yılında Osmanlı ordusunun Safevi ordusuna karşı kazandığı savaş sonrası Azerbaycan bir beylik olarak Osmanlı Devleti’ne katılmıştır. Safeviler ve Osmanlı Devleti arasında yıllar boyunca bölgeye hâkim olmak adına çatışmalar yaşanmış, nitekim 18.yy’ın sonlarına doğru bölgede Hanlıklar dönemi başlamıştır (Ekin, 2007, s. 3-4).

19.yy’ın başlarında ise İran ile Rusya arasında yapılan savaşlar sonucunda imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları ile Azerbaycan toprakları Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmış ve Aras nehri sınır olarak belirlenmiştir. Güney Azerbaycan, İran himayesinde kalırken; Kuzey Azerbaycan, uzun yıllar boyunca sürecek olan Rus himayesine girmiştir. Bu dönemde eski gücünde olmayan ve gelişen olaylara karşı pasif politikalar izlemek durumunda kalan Osmanlı Devleti, Azerbaycan’ın işgaline gerekli tepkiyi gösterememiş ve bu durum iki millet ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Türkmençay anlaşmasından kısa süre sonra başlayan Osmanlı- Rus savaşı sonrasında ise Osmanlı Devleti Rusya’ya yenilmiş ve 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Türkmençay Antlaşma’sının hükümlerini kabul ederek Azerbaycan topraklarını Rusya’ya bırakmıştır. Azerbaycan işgal altında kaldığı yıllar boyunca Rusya’nın böl-yönet politikasına maruz kalmış; bu dönemde, başta Erivan ve Karabağ olmak üzere, birçok bölgeye Rusya tarafından binlerce Ermeni nüfus göç ettirilmiş böylelikle bölgedeki Azeri nüfusunun etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 10-11).

19. yüzyılın sonlarında dünyada artan milliyetçilik hareketleri Azerbaycan’da da etkisini göstermeye başlamıştı. 1905 ve 1906 yıllarında İsmail Gaspıralı, Ali Merdan

Topçubaşı ve Yusuf Akçura gibi isimlerin liderliğinde bir grup aydın tarafından kongreler düzenlenmiştir. Bu kongrelerde Azerilerin ikinci sınıf insan muamelesi gördükleri belirtilmiş ve Rus halkına sunulan hakların kendilerine de verilmesinin gerekliliği savunulmuştur (Ekin, 2007, s. 6). 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen devrim ise Azerbaycan'da bağımsızlık için mücadele eden gruplar için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Çarlık Rusya'nın devrilmesiyle birlikte Rusya kendi iç politikasına yoğunlaşmış buna fırsat olarak gören Azerbaycan Milli Şuarası 28 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilan etmiş ve Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetini kurmuştur. Ancak yeni kurulan Azerbaycan Devleti'nin ömrü ne yazık ki çok uzun olmamıştır. Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra yerine kurulan Sovyetler Birliği'nin petrol gibi enerji kaynaklarına sahip bölgeleri kendi himayesi altında tutmak istemesi, Avrupalı devletlerin artan Sovyet tehdidini iyi analiz edememesi ve Birinci Dünya Savaşından mağlubiyetle ayrılan Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a gerekli desteği sağlayamaması gibi nedenlerden ötürü SSCB'nin Azerbaycan'ı tekrar işgal etmesine engel olunamamış ve 1920 yılında Azerbaycan Ruslar tarafından tekrar işgal edilmiştir. İki yıl süren bağımsızlığın ardından tekrar Rus hâkimiyetine giren Azerbaycan, bağımsızlığını kazanacağı yıla kadar, 71 yıl boyunca SSCB kontrolünde kalmıştır (Mollaer, 2004, s. 65).

SSCB, Azerbaycan'ı işgalinden sonra bölgeye sürekli olarak asimilasyon politikası uygulamış; Ermeni halkı Azerbaycan topraklarına yerleştirmiş ve Azerbaycan topraklarının bir kısmını Nahcivan ve Ermenistan'a vererek binlerce Azeri'yi göç etmeye zorlamıştır. Özellikle Azerbaycan'ın Türklerle olan sınırlarını kesmek için Nahcivan ve Ermenistan sınırlarını Türklerle Azerbaycan'ın kara sınırı kesilinceye dek uzatmıştır. 1985 yılına gelindiğinde SSCB lideri Mihail Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu perestroyka (yeninden yapılanma) ve glasnost (açıklık) politikaları çerçevesinde SSCB hâkimiyetinde yaşayan milletler arasında bağımsızlık hareketleri başlamıştır. 1991 yılında SSCB'nin resmen dağılmasıyla birlikte, Azerbaycan Türkleri 1991'de tekrar bağımsızlığını ilan etmiştir (Ekin, 2007, s. 9). Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan için maalesef sorunlar tam olarak çözülmemiştir. 26 Şubat 1992 yılında Azerbaycan için stratejik öneme sahip olan Dağlık Karabağ Bölgesindeki Hocalı şehri Rus destekli Ermeni ordusunun baskısıyla işgal edilmiş

ve bölgede yaşayan binlerce Türk katledilmiştir. Azerbaycan için adeta bir dönüm noktası olan bu baskın sonrası mevcut Azerbaycan başkanı Ayaz Muttelibov baskın öncesi yeterince tedbir almadığı için baskı altında kalmış ve baskılar sonucu 2 Mart 1992’de istifa etmek zorunda kalmıştır. Ardından 7 Mayıs 1992’de yapılan genel seçimlerde oyların %59,4’ünü alan Ebulfez Elçibey Azerbaycan’ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 24-26).

Güney Kafkasya bölgesinde, Asya ve Avrupa arasında geçiş güzergâhında bulunan Azerbaycan Avrasya bölgesinin en büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve jeopolitik konumunun stratejik öneminden dolayı daima enerji piyasaları için kritik öneme sahip bir bölge olmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarında büyük ekonomik sıkıntılarla boğuşmak durumunda kalmış SSCB’den kalma ekonomik sorunları çözmek adına büyük çaba göstermiştir. Bu dönemde özellikle Ermenistan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu ülke ekonomisinin daha da kötüye gitmesine neden olmuş, ayrıca sahip olduğu enerji kaynaklarını verimli bir şekilde kullanılmasını da sekteye uğratmıştır (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 26). 1991-1995 yılları arasında gerçekleşen bu süreçte Azerbaycan ciddi yara almış ekonomisi %60 oranında küçülmüştür (Kalkan, 2015, s. 139). Aynı zamanda piyasa ekonomisine geçiş stratejilerinin net olarak belirlenmemiş olması ekonomik dönüşümün ve küresel piyasalara uyum sağlamak için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesine neden olmuştur (Aras, Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci, 2003, s. 4).

Elçibey’in cumhurbaşkanlığı yaptığı 1992-1993 yılları arasında Türkiye ile yakın ilişkiler kuran Azerbaycan daha çok Batı ile entegre olmaya çalışan bir görünüm sergilemiştir. Ancak Azerbaycan’ın bu tutumu Rusya Federasyonu’nun ciddi tepkisini çekmiştir. SSCB’nin dağılmasından sonra Kafkasya bölgesini arka bahçesi olarak nitelendiren Rusya Federasyonu bu bölgede olan ağırlığını ve imtiyazlarını kaybetmek istememekte, bu sebeple Azerbaycan’ın kendisine daha yakın politikalar yürütecek bir cumhurbaşkanı tarafından yönetilmesini istemekteydi. Nitekim 1993 yılında Rusya’nın da

etken olduğu söylenilen bir darbe ile Elçibey hükümeti görevden uzaklaştırılmış yerine Haziran 1993 yılında yapılan seçimlerde Haydar Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiştir (Ekin, 2007, s. 21).

Elçibey dönemine kıyasla daha dengeli bir dış politika sergileyen Haydar Aliyev ilk etapta Rusya Federasyonu ile ilişkilerini düzeltmiş, ilerleyen yıllarda küresel piyasalara uyum sağlayarak makroekonomik göstergeleri iyileştirmek için çeşitli politikalar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde hızlı bir toparlanma ve gelişim sürecine giren Azerbaycan sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını en verimli şekilde değerlendirmeye çalışmıştır. Nitekim kısa zamanda yabancı yatırımcıları ülkesine çekmeyi başaran ve birçok uluslararası enerji şirketinin ilgi odağı haline gelen Azerbaycan SSCB sonrası geçiş ekonomisi diye isimlendirilen dönemde ekonomik olarak en hızlı gelişme gösteren ülkelerden biri olmuştur (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 26).

Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 1994 yılında Ermenistan ile devam etmekte olan savaşta ateşkes imzalanması Azerbaycan'ın ekonomisini düzeltmesi adına büyük bir imkân sunmuştur. Haydar Aliyev döneminde yapılan reformlar ve yapısal değişiklikler sonucu ülke ekonomisinde istikrar sağlanmış, ülkenin en önemli enerji kaynaklarını aktif hale getirmek adına büyük başarılarla imza atılmış, toprakların özel mülkiyete tahsis edilmesiyle yeni bir sosyo-ekonomik sınıf oluşturulmuş, ekonomideki liberalleşmeyle birlikte diğer kurum ve ülkelerle ilişkiler geliştirilmiş son olarak yabancı sermayenin özleştirme hareketlerine katılımları ile birlikte ülkenin kalkınması boyutunda ciddi ve devamlı kaynaklara ulaşılmıştır (Aras, Azerbaycan Ekonomisi Makro Ekonomik Sektör Analiz, 2003, s. 24).

Haydar Aliyev döneminde "*Asrın Anlaşması*" olarak adlandırılan Azerbaycan petrol kaynaklarının işletilmesine yönelik 14 Eylül 1994 tarihinde imzalanan anlaşma ile bölgedeki zengin enerji kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılmasının ilk adımı atılmıştır. Azerbaycan orta ve uzun vadede ekonomisinin temel dayanağını enerji kaynakları olarak belirlemiş ve enerji piyasalarında yaşanan gelişmeleri dikkatle takip etmiştir (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 27). Bu anlaşma ile beraber ülkeye büyük çapta yabancı

sermaye akışı başlamış, özellikle petrol kaynaklarının işletilmesi ve pazarlanması konusunda artış gösteren yabancı sermaye yatırımları Azerbaycan'ın ekonomisinin gelişmesine büyük katkı sağlayarak ülke ekonomisinin küresel pazarlara entegre olmasında itici güç rolü üstlenmiştir. Bu yıllarda izlenen politikaların olumlu sonuçlar göstermesiyle beraber ülke enerji kaynaklarının ihracatından ciddi bir gelir elde etmiştir. Elde edilen bu geliri bir hesapta toplayarak etkin bir şekilde kullanılmasını amaçlayan Azerbaycan 29 Aralık 1999 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Fonu'nu (SOFAZ) kurmuştur. Petrol Fonu'nun kurulmasıyla ilerleyen yıllarda ülkenin enerji kaynaklarının bitmesi durumunda ülke ekonomisini ayakta tutabilmek, tarım sanayi vb. gibi sektörlerin gelişmesine katkıda bulunmak ve son olarak ülke ekonomisinin Hollanda Hastalığına⁴ tutulmaması için diğer sektörleri de enerji sektöründe olduğu gibi geliştirmek amaçlanmıştır. (Ekin, 2007, s. 26-28)

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in vefat etmesi sonucu Ekim 2003'te yapılan seçimlerde oyların %76'sını alan oğlu İlham Aliyev Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. İktidara geldikten sonra babasının politikalarını devam ettireceğini dile getiren İlham Aliyev dış politikayı denge politikası çerçevesinde sürdüreceğini belirtmiştir. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan denge politikasından şaşmamış dahası denge politikasını çok boyutlu hale getirerek uluslararası arenada önemli başarılarla imza atmıştır (Öraz Beşikçi, 2016, s. 247). Bu dönemde ekonomik gelişimini devam ettiren Azerbaycan 2006'da %34,5; 2008'de %10,8; 2010'da %5; 2011'de ise %12 civarında büyüme rakamları yakalamıştır. Dünya Bankası'nın verilerine göre 2013 yılında ülkenin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'sı (GSYİH) %5,8 oranında artarak 73,56 milyar dolar olmuş, enflasyon ise sadece %2,4 te kalmıştır. Büyüyen ekonomisini devam ettirmek isteyen Azerbaycan tarafından hazırlanan 2020 stratejik hedefleri belgesinde ekonomik büyümeye sıklıkla

⁴ Hollanda Hastalığı: Özellikle kaynak bakımından zengin olan ülkeler göz önüne alındığında bir doğal kaynağın bulunması ya da ihracatı arttıran bir para akışı sonucunda önce artan gelir ve döviz kuru; sonrasında, ihracatı baltalayarak ödemeler dengesini bozabilmektedir. Bu durumda gelir artışı ve ödemeler dengesi tersine dönebilmektedir. Hollanda'da 1959 yılında doğal gaz bulunmuştur fakat 1970 yılına gelindiğinde Hollanda ekonomisi ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Diğer bir deyişle; keşfedilen doğal gaz, Hollanda'nın ticaret ve tarımsal kesimi üzerinde zararlı etkilere yol açmıştır. Bu durum; ücret haddi üzerinde, yeni bulunan enerjinin yukarı doğru baskı yapmasına bağlanabilir ve "Hollanda Hastalığı" olarak isimlendirilir (Yiğit, 2011).

değnilmiş gelir seviyesinin yükseltilmesi işsizliğin azaltılması gibi konulara vurgu yapılmıştır (Kalkan, 2015, s. 139-140).

Yine İlham Aliyev döneminde Azerbaycan petrol ve doğalgaz kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırmasına imkân tanımak amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi SOCAR (State Oil Company of Azerbaijan) öncülüğünde Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) gibi pek çok boru hattı projeleri için anlaşmalar yapılmış, bu anlaşmalar ile ülke ekonomisinin temel yapı taşı oluşturulan enerji kaynaklarının küresel piyasalara en verimli şekilde ulaştırılması sağlanmıştır.

3.2.AZERBAYCAN’IN PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ

3.2.1.Azerbaycan’ın Petrol Tarihi ve Rezervleri

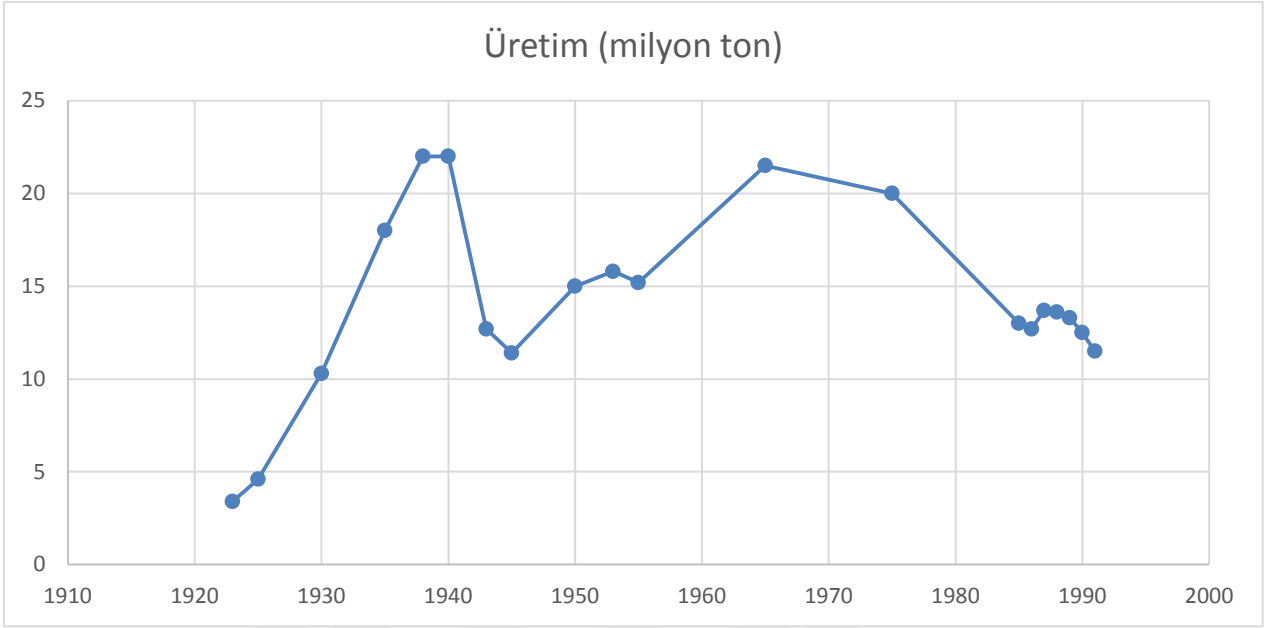
Azerbaycan dünyada petrolün bulunduğu ve kullanıldığı ilk ülkelerden birisidir. Petrolün öneminin anlaşılmaya başlamasıyla beraber petrol endüstrisi de gelişmeye başlamıştır. Dünyadaki ilk petrol kuyusu Azerbaycan’ın Bakü şehrinde Abşeron yarımadasındaki Bibi Haybet bölgesinde 1847’de açılmış ve bu gelişmenin ardından 1878 yılında Bakü’de ilk petrol rafinerisi kurulmuştur. Daha sonra bu rafineleri 12 km uzunluğunda ve Azerbaycan tarihteki ilk boru hattı özelliğini taşıyan bir boru hattı ile Balakhani Petrol sahasına bağlanmıştır (Kalkan, 2015, s. 142).

Dünyada petrol endüstrisinin gelişmesiyle beraber Azerbaycan’ın önemi artmış bölge yabancı yatırımcıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Bölgeye ilk kez 1879 yılında yabancı sermaye olarak ‘‘Nobel Kardeşler’’ gelmiş olup bölgede zengin petrol rezervlerini keşfedince bölgeye yatırım yapmaya karar vermişlerdir. Nobel Kardeşlerden sonra 1880’li yıllarda Fransız menşeli enerji şirketleri 1890’lı yıllarda ise İngiliz menşeli Rothshild şirketi Bakü’ye yatırım yapma kararı almışlardır. Geçen süre içerisinde Rothshild şirketi bölgenin en büyük enerji şirketi haline gelmiş ve Bakü petrol üretiminin %42’sini kontrol etmeye başlamıştır. 1800’lü yılların sonlarına doğru dünyada petrol ihtiyacı artmış bu da Azerbaycan’daki petrol üretiminin artırılmasına neden olmuştur. Gelişen yeni teknolojilerle

beraber 1870 yılında 27 bin ton olan petrol üretimi 1885 yılında 18 milyon tona ulaşmış 19.yy'ın başlarında ise Azerbaycan dünyanın en çok petrol üretilen bölgesi haline gelmiştir (Orulcu, 2016, s. 48).

Petrol üretiminin iyice arttığı bu dönemde Azerbaycan petrol rezervlerinin uluslararası pazarlara nasıl ulaştırılacağı konusu gündeme gelmiş, bu sorunun çözümü için ilk olarak Bakü ile uzaktaki petrol sahaları arasına raylı sistem kurulmuş daha sonra bu sistem 1883 yılında Tiflis'e kadar uzatılmıştır. Tarih 1907 yılını gösterdiğinde ise Bakü petrollerinin Batı piyasalarına ulaştırılması için çok önemli bir hamle yapılarak Bakü ile Karadeniz'e kıyısı olan Batum arasında yeni bir raylı sistem kurulmuş böylelikle Bakü petrollerinin Karadeniz üzerinden petrol talep eden Batılı ülkelere ulaştırılmasının önü açılmıştır (Kalkan, 2015, s. 142-143).

İlerleyen yıllarda Azerbaycan'da bağımsızlık hareketlerinin (1918-1920) başlamasıyla beraber ülkede petrol üretiminde bir düşüş yaşansa da 1920 yılında Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmasıyla beraber petrol üretimi tekrar artış göstermiştir. Nitekim 1930 yılında Sovyetler Birliği'nin petrol ihtiyacının %57'lik kısmı Azerbaycan tarafından karşılanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise Azerbaycan'daki petrol üretimi maksimum seviyeye ulaşmıştır. 1941 yılında Azerbaycan'da 25,4 milyon ton petrol üretimi olurken Sovyetler Birliği'nin savaştan galip çıkmasıyla birlikte bu rakam 1945 yılında 10,4 milyon tona düşmüştür (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 55).

Şekil 9: SSCB Döneminde Azerbaycan'da Petrol Üretimi (Milyon Ton)

Kaynak: Orulcu, 2016, s. 51

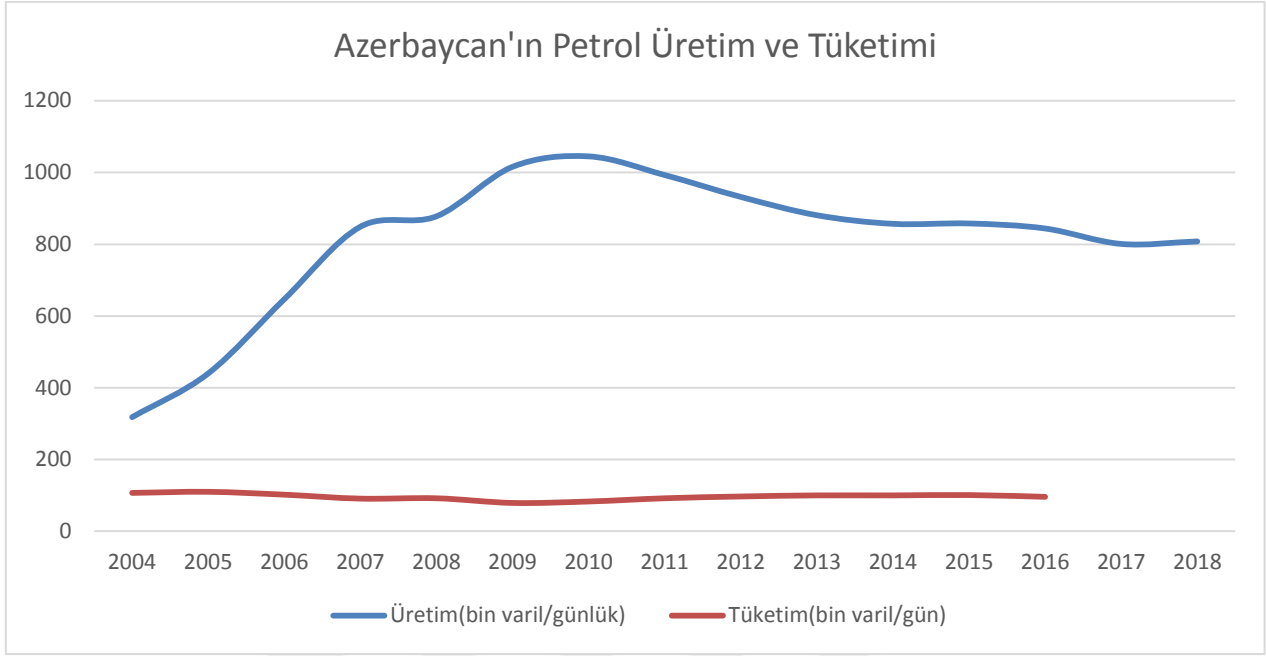
Şekil-9 da görüldüğü gibi 1975 yılına kadar olan süreçte Azerbaycan'daki petrol üretimi görece yüksek seviyelerde devam etse bile özellikle 1973-1974 Petrol Krizi'nin etkilerinin atlatılmaya başladığı dönem olan 1980'li yıllarda petrol üretiminde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Üretimin azalmasına etken olarak petrol krizi ile beraber petrol ithal eden ülkelerin nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelmeleri ile petrole duyulan talebin eskiye oranla azalması, Azerbaycan'daki petrol kuyularının onarılmaması ve rezervlerin giderek azalması, son olarak da üretim kapasitesini artırmak için gerekli teknolojik altyapıya sahip olunmaması gibi faktörler gösterilebilir.

Bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1991 yılından itibaren topraklarındaki enerji kaynakları üzerinde mutlak hâkimiyet kuran Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında gerek Ermenistan ile olan savaşın olumsuz etkileri gerekse SSCB döneminden kalma kötü ekonominin yarattığı bunalım dolayısıyla enerji kaynaklarından istenilen faydayı elde edememiştir. 1992 yılında Azerbaycan, sahip olduğu petrol kaynaklarını işletmesi adına, Azerineft ve Azneftkimya adlı iki şirketi birleştirerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

(SOCAR) kurmuş fakat dönemin şartlarından dolayı çok fazla etkinlik gösterememiştir (Aras, Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci, 2003, s. 7). 1994 yılına gelindiğinde ise Ermenistan'la olan savaşın sona ermesi ve 1993 yılında iktidara gelen Haydar Aliyev'in başarılı ekonomi politikaları ile 1994 yılı sonrasında Azerbaycan bambaşka bir enerji üretimi görüntüsü sergilemiştir.

Ermenistan ile olan savaşın sona ermesiyle birlikte Azerbaycan yabancı enerji şirketlerinin ilgi odağı haline gelmiş ve 1994-2015 yılları arasında SOCAR ile yabancı şirketler arasında 25 anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar ile enerji sektöründe söz sahibi olan ülkeler arasında yerini alan Azerbaycan, 1994 yılında yapılan "*Asrın Anlaşması*" BTC ve BTE gibi ulus aşırı projeler gerçekleştirerek SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasından küresel projeler gerçekleştirebilen ilk ülke olmuştur (Orulcu, 2016, s. 52).

2016 yılı itibariyle Azerbaycan'ın mevcut petrol rezervi 7.503 kiloton olup petrol üretimi ise 7522,40 kiloton/yıl olarak ölçülmüştür (SOCAR Gas, 2019). Mevcut petrol rezervleri genellikle Hazar Denizi tabanında ve sahil yakınlarında bulunmaktadır. En zengin petrol bölgeleri; Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG), Karabakh, Alav, Zafer-Marshall Inam, Lenkeran, Yanan Tava, Nahcivan ve Abşheron petrol sahalarıdır. Bu bölgelerden çıkarılan petrol; Bakü Rafinerisi (Azernefityagh Oil Refinery) ve Yeni Bakü Rafinerisinde (Haydar Aliyev Bakü Oil Refinery) işlenmektedir (Kalkan, 2015, s. 145).

Şekil 10: Azerbaycan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, EIA, 2019

Şekil-10 de görüldüğü üzere 2017 yılı itibariyle Azerbaycan'ın günlük petrol üretimi yaklaşık 800.000 varil iken günlük petrol tüketimi sadece 120.000 varil seviyesindedir. Azerbaycan ihtiyacından fazla ürettiği petrolü dünya piyasalarına ihraç etmektedir. Ürettiği petrolün büyük bölümünü AÇG sahasından elde eden Azerbaycan'ın 2017 sonu itibariyle yapılan araştırmalarda 7 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir (U.S. Energy Information Administration, EIA, 2019).

3.2.2. Azerbaycan Doğal Gaz Tarihi ve Rezervleri

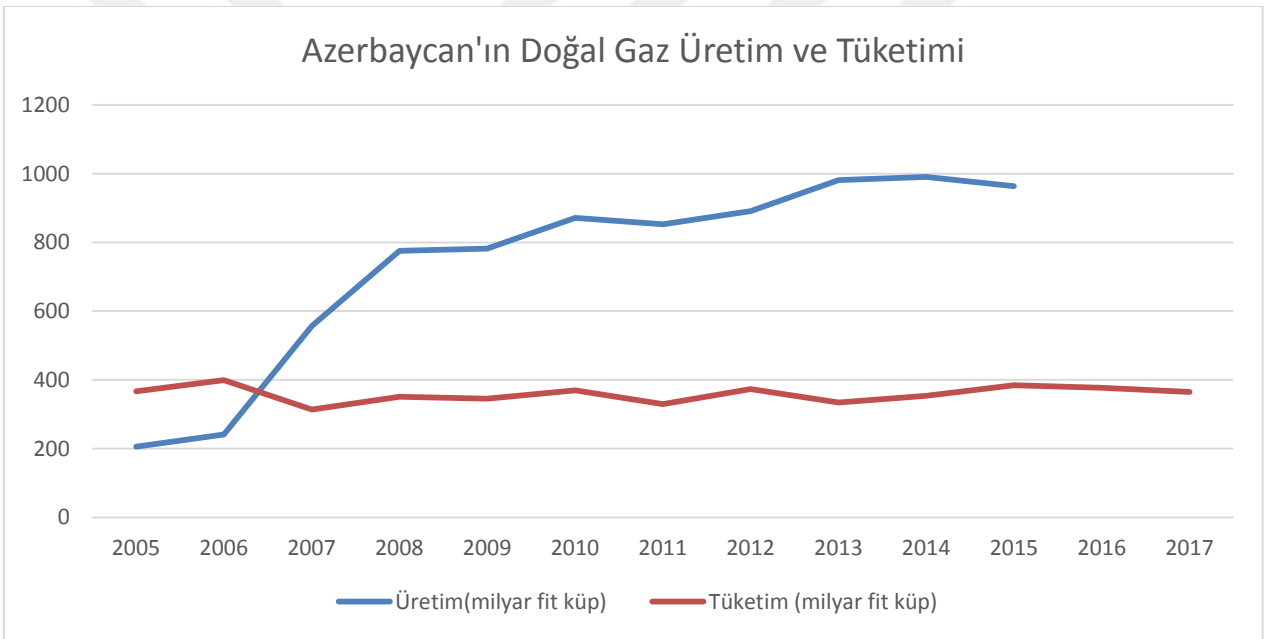
2018 yılı itibariyle Azerbaycan'ın en önemli ihraç kalemlerinden biri şüphesiz ki doğalgazdır. Azerbaycan tarihinde ilk doğalgaz üretimi 1902 yılında gerçekleşmiştir. Ancak SSCB döneminde doğalgaz üretimi petrolün gölgesinde kalmış istenilen düzeye ulaşamamıştır. SSCB döneminde doğalgazın öneminin anlaşılması ise 1973-1974 Petrol Krizi sonrasında gerçekleşmiş 1981 yılında üretilen 17 milyar m³ doğalgaz Azerbaycan

tarihinin en fazla doğalgaz üretimi olarak kayıtlara geçmiştir. 1990'lı yıllar sonrasında ise gerek bağımsızlık hareketleri gerekse Ermenistan savaşı gibi nedenlerden dolayı Azerbaycan'ın doğalgaz üretimi ivme kaybederek 1960'lı yıllar seviyesine gerilemiştir. 1990'lı yıllara kadar Gürcistan ve Ermenistan'a gaz ihraç eden Azerbaycan bu tarihten sonra İran ve Türkmenistan'dan gaz ithal etmek durumunda kalmıştır. Azerbaycan 1995 yılında bu ülkelerden yapılan gaz ithalatını durdurarak Rusya'dan gaz ithal etmeye başlamış ve yapılan anlaşma gereği 2006 yılı sonlarına kadar gaz ithalatını devam ettirmiştir. Şah Deniz bölgesindeki doğalgaz yataklarının keşfedilip üretime başlanmasına kadarki süreçte kendi iç talebinin sadece %40'unu karşılayabilen Azerbaycan bu keşiften sonra önemli doğalgaz kaynaklarına sahip olmuş kendi kendine yetebilir hale gelmiştir (Süleymanov & Hasanov, 2013 s. 78-79).

2005 yılına kadar petrol zengini olan ancak doğalgazı ithal eden bir ülke konumunda bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Hazar Denizi çevresinde yapılan araştırmalar sonucu büyük gaz yatakları keşfedilmiş ve bu yatakların işletilmesiyle beraber Azerbaycan 2006 yılı itibariyle gaz ithalatçısı bir ülkeden gaz ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir. Ülkede Şahdeniz Yatağı, Şafak-Asiman, Dan Ulduzı, Abşeron, Ashrafi, Karabağ Nahcivan ve Ümid olarak isimlendirilen doğalgaz yatakları bulunmaktadır. Azerbaycan bu yataklarda yabancı yatırımcı şirketlerle beraber büyük miktarda doğalgaz üretimi gerçekleştirmektedir (SOCAR Gas, 2019).

Doğalgaz yatakları arasında en büyük gaz rezervine sahip olan saha ise Şah Deniz yatağıdır. Bu bölgedeki kaynakları işletmek adına Şah Deniz – I ve Şah Deniz – II olmak üzere iki ayrı etaptan oluşan Şah Deniz projesi oluşturulmuştur (Kalkan, 2015, s. 146). Şah Deniz sahası British Petroleum (BP) tarafından 1999 yılında keşfedilmiş olup dünyada keşfedilmiş en büyük doğalgaz yataklarından biridir. Bakü'nün 70 km güneydoğusunda, Hazar Denizi sularında yer alan bu sahadan 50 metre ile 500 metre arasında değişen derinliklerde gaz üretimi yapılmaktadır. 2006 yılında üretime başlanan Şah Deniz – I sahasında yılda yaklaşık 10 milyar metreküp gaz üretimi yapılmaktadır. 2018 yılı itibariyle ise bu sahadan toplamda 100 milyar metreküp gaz üretimi yapılmıştır (British Petroleum

BP, 2019). Şah Deniz – I sahasında üretilen gazın bir kısmını kendi gaz ihtiyacı için kullanan Azerbaycan ihtiyacından artı kalan kısmı ise Türkiye ve Gürcistan'a ihraç etmektedir. Şah Deniz – II projesiyle beraber ise yılda ürettiği 10 milyar metreküp gaza 16 milyar metreküp daha gaz ekleyecek olan Azerbaycan bu gazın 6 milyar metre küpünü Türkiye'ye geri kalan 10 milyar metreküplük kısmını ise Avrupa pazarına ihraç edecektir. Bu projeye Hazar bölgesinde bulunan doğalgaz kaynakları ilk kez Avrupa pazarına taşınmış olacak ve Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunacaktır (British Petroleum BP, 2019).

Şekil 11: Azerbaycan'ın Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi

Kaynak: EIA, 2019

Sekil-11 de görüldüğü gibi Azerbaycan'ın doğalgaz üretimi 2005 yılından 2015 yılına kadar sürekli olarak artış göstermiş, 2016 yılında ise %2,5 oranında üretimde azalma meydana gelmiştir. 2018 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın toplam 35 trilyon fit küp (Tfc)(1,3 trilyon metreküp) doğalgaz rezervlerine sahip olduğu tahmin edilmekte ve bu rezervlerin çoğunluğu Şah Deniz yatağında bulunmaktadır. Ülkesinde elektrik ihtiyacının %90'ından fazlasını doğalgazdan sağlayan Azerbaycan ürettiği talep fazlası doğalgazı ise

boru hatları vasıtasıyla yurt dışına ihraç etmektedir (U.S. Energy Information Administration, EIA, 2019).

3.2.3.Azerbaycan'ın Boru Hattı Güzergâhları

Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin sağlanması için sahip olduğu enerji kaynakları ne derece önemli ise bu kaynakların güvenli bir şekilde uluslararası piyasalara taşınması da bir o kadar önem arz etmektedir. Ancak istikrarsız bir bölgede konumlanan, komşu ülkeleriyle ciddi problemleri bulunan ve uluslararası sulara doğrudan çıkış imkânı bulunmayan Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını dünya piyasalarına aktarma olanakları kısıtlıdır. Petrol kaynaklarını Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Şupsa ve Bakü-Novorossiysk (Kuzey Boru Hattı) diye adlandırılan 3 boru hattı ile uluslararası piyasalara aktaran Azerbaycan, doğalgaz kaynaklarını ise Bakü-Tiflis-Erzurum, Gazi-Magomed-Mozdak ve İran-Nahcivan (Bakü-Astara) boru hatları ile uluslararası piyasalara aktarmaktadır (Kalkan, 2015, s. 153-154).

Bakü-Novorossiysk boru hattı, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra petrol kaynaklarını uluslararası piyasalara ulaştırmak için çözüm aradığı dönemde, Rusya tarafından daha ucuz ve hızlı bir şekilde petrol kaynaklarının nakledilebileceğinin savunulduğu petrol boru hattı güzergâhıdır. 1996 yılında Bakü-Grozni-Novorossiysk hattı ile Azerbaycan petrolünün Karadeniz'e kıyısı olan Novorossiysk limanına ve buradan da tankerlerle uluslararası piyasalara ulaştırılması hedeflenmiştir (Aras, Azerbaycan Ekonomisi Makro Ekonomik Sektör Analiz, 2003, s. 270). Azerbaycan'ın petrol rezervlerini küresel piyasalara taşıdığı ilk boru hattı olan bu hat ekonomik açıdan ülkeye katkı sağlamış olsa bile tek hatta bağımlı kalmak Azerbaycan'ın enerji güvenliğini tehlikeye sokmaktaydı. Tek bir güzergâha bağlı kalmak istemeyen Azerbaycan 1998 yılında Gürcistan hükümeti ile görüşerek Bakü-Şupsa arasında yeni bir petrol boru hattı inşası için anlaşma sağlamıştır (Orulcu, 2016, s. 82).

Bakü-Şupsa petrol boru hattı projesi ile Azerbaycan'ın AÇG petrol yataklarından çıkartılacak petrolün bu hat vasıtasıyla Gürcistan'ın Şupsa limana ulaştırılması, buradan tankerlerle uluslararası piyasalara nakledilmesi amaçlanmıştır. 1998 yılında hattın inşası

konusunda Gürcistan ile anlaşmaya varılmış ilk petrol 17 Nisan 1999 yılında ihraç edilmeye başlanmıştır. 830 km ve uzunluğunda ve 530 mm çapındaki bu hattın en büyük avantajı Azeri petrolünün ‘‘Azeri light’’ markası ile dünya piyasalarına açılmasıdır. Bakü-Novorossiysk hattına göre daha az maliyetli ve kısa olan Bakü-Şupsa hattı Azerbaycan’ın Rusya’dan bağımsız olarak kullandığı ilk petrol boru hattı olması sebebiyle stratejik önem arz etmektedir (İsmayil, 2013).

Gazi-Magomed-Mozdok doğalgaz boru hattı ise Azerbaycan’ın Rusya’dan doğalgaz ithal ettiği 2007 yılına kadar Rusya’dan doğalgaz ithal etmek için kullanılan boru hattıdır. Azerbaycan’da doğalgaz rezervleri keşfedilince boru hattı işlevsiz kalmıştır. 2009 yılında Rus enerji devi Gazprom ile Azeri enerji şirketi SOCAR arasından imzalanan anlaşma ile 2012 yılından beri Azerbaycan’dan Rusya’ya doğalgaz ihracatı yapılmaktadır. Hattın en büyük dezavantajı istikrarsız bir bölge olan Dağıstan topraklarından geçmesi ve bölgede ayrılıkçı gruplar tarafından saldırılara uğramasıdır (Kalkan, 2015, s. 157). Bu hat ile yılda 911 milyon metreküp doğalgaz Rusya’ya taşınmaktadır (Aljazeera Turk, 2013).

Bakü-Astara boru hattı ile Azerbaycan İran üzerinden kendisine bağlı olan Nahcivan Özerk Cumhuriyetine doğalgaz ihracatı yapmaktadır. SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni Avrasya haritasında Ermenistan’ın coğrafi konumdan dolayı Azerbaycan ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki kara bağlantısı kesilmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşmiş savaş nedeniyle iki ülke arasında siyasi ilişkiler gergindir. Bu sebeple Azerbaycan Nahcivan’a doğalgaz naklini Ermenistan üzerinden yapmamaktadır (Kalkan, 2015, s. 157). Azerbaycan bu güzergâh yerine daha uzun olan Bakü-İran-Nahcivan hattını kullanmaktadır. Bakü- Astara hattı ile İran’a ihraç edilen doğalgaz İran’dan Salmas-Nahcivan hattı ile Nahcivan’a aktarılmaktadır. Bu süreçte transit ülke konumu bulunan İran, Azerbaycan’dan %15 komisyon almaktadır (Aljazeera Turk, 2013).

Türkiye ile Azerbaycan arasında gerçekleştirilen BTC, BTE ve TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı) boru hattı projeleri ise son bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.3.BÖLGESEL SORUNLAR VE TÜRKİYE-AZERBAYCAN SIYASİ İLİŞKİLERİ

3.3.1.Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ bölgesi 18.000 km² toprak alanına sahip olan Karabağ bölgesinin 4392 km²'lik bölümünü oluşturmaktadır. Bölge Hankendi, Askeran, Akdere, Hocavend, Şusa ve Hadrud şehirlerini bulundurmaktadır. Tarihin en eski yerleşim bölgelerinden biri olarak kabul edilen bölge eski çağlardan günümüze Hurriler, Urartular, Bizanslılar, Selçuklular, Ruslar, İranlılar ve Türkler gibi pek çok medeniyet tarafından yurt edinilmiştir. Nüfusunun yarısından fazlasını Azerilerin oluşturduğu bölge 1928'de imzalanan Türkmençay anlaşması ile Rusların hâkimiyetine bırakılmıştır. Bu tarihten sonra Rusların bölgeye Ermenileri yerleştirmesiyle beraber bölgenin etnik yapısı değişmeye başlamış ve bu durum da Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kalkan, 2015, s. 169).

1918 yılında Bolşevik devriminden sonra Azerbaycan ile Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiş bu yılın sonlarına doğru Karabağ'da bulunan Ermeni nüfusu Azerbaycan'a karşı isyan etmiştir. 1920 yılında Azerbaycan'ın SSCB hükümeti tarafından tekrar işgal edilmesinden sonra Rusların büyük baskısı sonucu bölge 1920 yılında Ermenistan'a bırakılmıştır (Mahmudov, 2006, s. 24). Fakat 1921'de TBMM ile Rusya arasında imzalanan dostluk anlaşması ile bölge tekrar Azerbaycan'a bırakılmış ve daha sonra Azerbaycan Sovyet'i tarafından Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) kurulmuştur (Özyılmaz, 2013, s. 199).

Sovyet döneminde Ermeniler defalarca Karabağ meselesini gündeme getirip Karabağ'ın kendilerine bağlanmasını talep etse de SSCB anayasası gerekçe gösterilerek Ermenilerin bu talepleri reddedilmiştir. Ancak 20.yy'ın sonlarına doğru Rusların Azerileri bölgeden göç ettirerek yerlerine Ermenileri yerleştirme politikası sonucu bölgenin etnik yapısı Ermeniler lehine değişmiştir. 1987 yılında SSCB'nin glasnost ve perestroyka

politikalarından cesaret alan Ermeniler Yukarı Karabağ nüfus çoğunluğunun kendileri lehine olduğu iddia ederek bölgenin kendilerine verilmesi için Moskova'ya başvuruda bulunmuşlardır. Ancak Moskova hükümeti Ermenilerin bu talebini Yukarı Karabağ'ın sınırlarının değişmeyeceğini belirterek reddetmiştir (Gökçe, 2011, s. 1114).

1988 yılında ise büyük bir kısmını Ermeni nüfusunun oluşturduğu Karabağ Meclisi Ermenistan'a bağlanma kararı almış Ermenistan Meclisi ise bu kararı onaylamıştır. Karabağ meclisinin aldığı bu karar SSCB Yüksek Komiserliği tarafından kabul edilmemiş ve DKÖB bölgesini ilk başta Ermenilerden alıp kendisine bağlamış daha sonra ise tekrar Azerbaycan topraklarına katmıştır (Kalkan, 2015, s. 170). Ermenistan Yüksek Konseyi bu karara itiraz etmiş protestolar düzenlemiş ve sonuç olarak 1 Aralık 1989'da Ermenistan Parlamentosu Dağlık Karabağ'ın kendisi ile birleştiğini tüm dünyaya ilan etmiştir. Bu tarihten sonra taraflar arasında SSCB'nin dağılışı yılı olan 1991 yılına kadar çatışmalar yaşanmış ve SSCB'nin resmen yıkılmasıyla birlikte ise Dağlık Karabağ Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir (Yiğit & Gülbiten, 2017, s. 4-5)

SSCB'nin resmi olarak dağılmasından sonra Ermenistan ile Azerbaycan arasında çatışmalar sürekli devam etmiş, konu SSCB'nin problemi olmaktan çıkarak uluslararası bir problem haline gelmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında 1994 yılında imzalanan ateşkes anlamasına kadar Karabağ toprakları sürekli el değiştirmiş 1994 yılında sona eren savaş sonucunda Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'ine tekabül eden Karabağ'ı işgal etmiştir. Anlaşmazlığın çözümü için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) bağlı Minsk Grubu ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi birçok uluslararası kuruluş çalışmalar yapmaktadırlar. Bu kurumların yanında farklı devletlerin de arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirmelerine rağmen günümüzde sorun hala çözüme kavuşturulamamıştır (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 41).

Şekil 12: Ermenistan Tarafından İşgal Edilen Topraklar

Kaynak: Aljazeera Turk, 2014

Türkiye SSCB'nin resmi olarak dağılmasına kadar olan süreçte SSCB ile yapılan dostluk anlaşması gereğince Karabağ konusunda tarafsız kalmayı yeğlemiş ve daha çok SSCB'nin politikalarını desteklemiştir. Ancak SSCB'nin resmi olarak dağılmasından sonra Türkiye'nin Karabağ hususunda tutumu değişmiştir. Türkiye her fırsatta Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunarak uluslararası kuruluşları harekete geçirmeye çalışmış Rusya destekli Ermeni birliklerinin Karabağ'ı işgalinden sonra Ermenistan ile sınırlarını kapatarak bu ülke ile ikili ilişkileri askıya almıştır.

Karabağ sorununun en kanlı çatışmalarından biri 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı bölgesinde Ermenistan'ın gerçekleştirdiği katliam olmuştur. Bu tarihte Rus destekli Ermeni birlikleri Hocalı bölgesine saldırmış 613 sivil vatandaşı öldürmüş 487 kişiyi ise rehin almıştır (Eyvazlı, 2017, s. 60). Uluslararası kuruluşlar ve Türkiye'nin tepkilerine rağmen Ermenistan işgallerine devam etmiş Mayıs ayında Şuşa ve Lâçin'i de işgal ederek Türkiye'nin garantör ülke olduğu Nahcivan'a doğru yönelmiştir. Ermenistan'ın bu

işgallerine ciddi tepki gösteren Türkiye Nahcivan'a asker gönderme seçeneğini gündemine almış ve Ermenistan'dan Şuşa ve Lâçin'in Azerbaycan'a geri verilmesini talep etmiştir. Türkiye'nin bu tepkisi üzerine Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) güçleri komutanı Yevgeny Shoposhnikov 20 Mayıs 1992 tarihinde bir açıklama yaparak Türkiye'nin Nahcivan'a olası bir askeri müdahalesi sonucunda 3. Dünya savaşının çıkabileceğini belirtmiştir. Bu açıklamayla birlikte savaşın eşiğine gelen Türkiye Süleyman Demirel'in Turgut Özal'a göre daha ılımlı ve barışçıl politikalar izlemesiyle beraber gergin ortamdan kurtulmuş, sorunun çözümü için daha barışçıl yollar aramaya devam etmiştir (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 47).

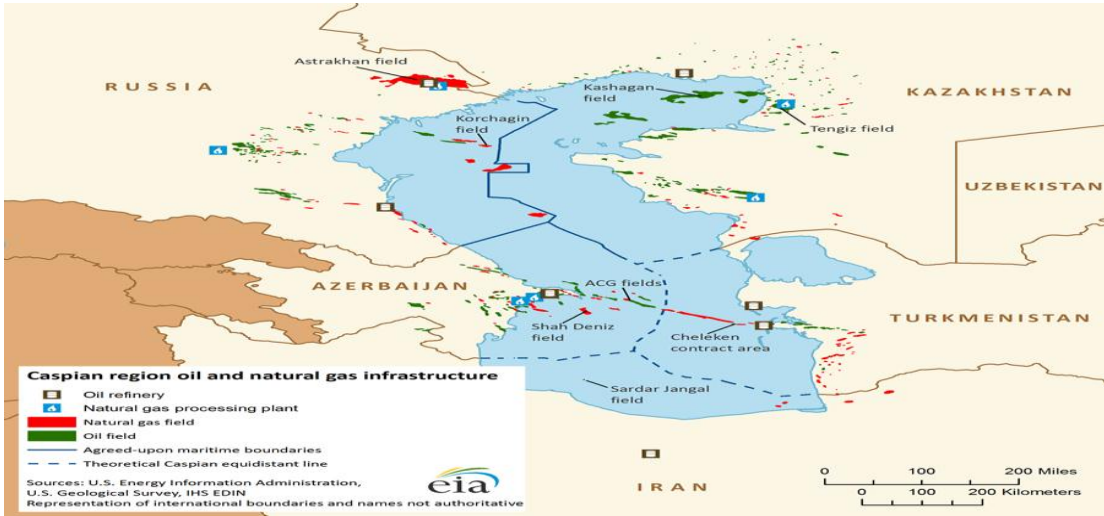
Karabağ sorununda en az Türkiye kadar etkili olan bir diğer ülke ise Rusya Federasyonu'dur. Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bölge üzerinde SSCB'den kalma etkisini devam ettirmek isteyen Rusya, Karabağ Savaşı'nı fırsat olarak görmüştür. Bu dönemde BDT üyeline karşı mesafeli olan ve daha çok Batı yanlısı politikalar yürüten Azerbaycan'ı baskı altına alan Rusya, Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'ı desteklemiş ve bir nevi Azerbaycan'ı BDT üyeliğine mecbur bırakmıştır. Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in başkan seçilmesinden itibaren daha dengeli bir siyaset uygulamaya başlanmış BDT'ye üye olunmuş Azerbaycan'ın bu tutumu karşısında ise Rusya, Ermenistan'ı desteklemekten vazgeçerek daha dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır (Kalkan, 2015, s. 172-173).

Günümüzde Karabağ sorunu hala neticeye kavuşabilmiş değildir. 20 yıldan beri devam eden diplomatik çalışmalar ve devletlerin arabuluculuk girişimleri maalesef sonuçsuz kalmıştır. Bu süreç içerisinde aralıklarla çatışmalar devam etmiş, iki ülke arasında tekrar savaş çıkabilme ihtimali her daim canlılığını korumuştur (Eyvazlı, 2017, s. 70). Azerbaycan toprak bütünlüğünü savunmaya devam ederken, Ermenistan milletlerin self determinasyon hakkını ön plana çıkartarak Karabağ'ın kendisine bağlanması gerektiğini savunmaktadır. Azerbaycan'ın tezi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenmesine rağmen Ermenistan'ın tutumu konuyu çözümsüzlüğe itmektedir. Karabağ sorunu kısa süre içerisinde çözüme kavuşmadığı sürece Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanması ve

bölgesel işbirliği faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi mümkün görünmemektedir (Ekici, 2017, s. 75)

3.3.2.Hazar Denizinin Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarını Paylaşım Sorunu

Dünyanın en büyük iç denizi olma özelliğini taşıyan Hazar Denizi kuzeyde Rusya ve Kazakistan güneyde İran batıda Azerbaycan ve son olarak doğuda Türkmenistan tarafından çevrelenmiştir. Tarihi İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunan ve geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Hazar bölgesi coğrafi konumunun yanı sıra sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle Avrupa ülkelerinin, enerji arz güvenliği çerçevesinde, Rusya'ya karşı alternatif olarak değerlendirebileceği Hazar Bölgesi'nin önemi son yıllarda giderek artmaktadır (Karagöl, Kızılkaya, & Salihe, 2016, s. 7). Amerikan Enerji Bilgi Ajansı'nın (EIA) 2013 raporuna göre bölgede kara ve deniz olmak üzere toplam 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon metre küp doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmekte olup bu kaynakların çoğu denizde ya da deniz kıyısında bulunmaktadır (U.S. Information Administration, 2013).

Şekil 13: Hazar Denizi Paylaşım Alanları

Kaynak: (U.S. Energy Information Administration, 2013)

Günümüze kadar Hazar'ın statüsünü açıklığa kavuşturan herhangi bir belge olmamakla birlikte geçmişte önce Çarlık Rusya ile İran arasında, daha sonra ise SSCB ile İran arasında bu konu hakkında birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Yapılan anlaşmalarda Hazar'daki enerji kaynaklarının kullanımı konusunda herhangi bir düzenleme yapılmazken daha çok gemicilik ve denizcilik konularında düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu anlaşmalarda Rusya gerek askeri gerekse ekonomik hususlarda İran'a göre daha avantajlı konumda olmuştur (İşcan, 2010, s. 67).

Hazar Denizi'nin kullanımına yönelik İran ile yapılan anlaşmaların yanı sıra SSCB bölgedeki petrol kaynaklarının bulunması ve işletilmesi adına kendi içinde bazı düzenlemeler yapmıştır. 1970 yılında yapılan düzenlemeler çerçevesinde bölgedeki enerji kaynaklarının arama tarama faaliyetleri Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Sovyetleri arasında paylaştırılmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ise bölgede Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını kazanmış ve Hazar Denizi'nin kullanımı hususunda söz sahibi olmuşlardır (Kalkan, 2015, s. 163-164).

Sahip olduğu zengin enerji kaynaklarından dolayı stratejik bir öneme sahip olan Hazar bölgesi SSCB'nin yıkılışından sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin bölgedeki enerji kaynaklarını işletmeye açmalarıyla beraber tartışma konusu haline gelmiştir. Bölgenin hangi şekilde paylaşılacağı hususunda ciddi görüş ayrılıkları yaşanmış, Hazar'ın paylaşımı konusunda kesin bir düzenlemenin olmaması konunun çözülmesini zorlaştırmıştır (İşcan, 2010, s. 68).

Hazar Denizi'nin paylaşılması konusunda asıl belirleyici unsur Hazar'ın hangi statüde olduğudur. Hazar'ın göl hukuku kurallarına göre mi yoksa deniz hukuku kurallarına göre mi paylaşılacağına dair kesin bir düzenleme yoktur. Hazar'ın statüsünün belirlenmesiyle birlikte yalnızca hâkimiyet alanları belirlenmeyecek aynı zamanda bölgedeki enerji kaynaklarının kullanımı hususunda da sınırlar belirlenecektir. Bölge ülkelerinin bu konu hakkında yaşadığı görüş ayrılıkları konunun herhangi bir sonuca

varamamasına ve günümüze kadar gelmesine neden olmuştur (Karagöl, Kızılkaya, & Salihe, Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi, 2016, s. 14).

SSCB'nin yıkılışından sonra Hazar'ın statüsünü belirlemek için bölge ülkeleri birçok kez bir araya gelmiş, konunun çözümü için tüm kıyıdaş devletlerin kabul edebileceği bir çözüm üretmeye çalışmışlardır. 1992-1993 yıllarında Astarhan ve Tahran'da yapılan görüşmeler sonucunda bölgenin 1970'te belirlenen sınırlara göre Hazar'ın sektörel paylaşımı konusunda anlaşma sağlanmış Rusya dışındaki dört ülke bu paylaşımı kabul etmişlerdir. Devamında 1996 yılında Aşkabat'ta gerçekleştirilen Dışişleri Bakanları toplantısında Hazar'ın statüsüne dair kesin bir karar alınıncaya dek bölgenin Astarhan ve Tahran görüşmelerinde belirlenen esaslara göre kullanılacağı özellikle vurgulanmıştır (Kalkan, 2015, s. 164).

Hazar bölgesinin hangi statüde değerlendirileceğine dair kıyıdaş ülkeler tarafından açık deniz, sınır gölü ve kendine has özelliklere sahip bir su havzası olmak üzere üç farklı görüş üzerinde tartışılmaktadır (Yolcu, 2014, s. 18-19). Hazar bölgesi 77.000 metre küp hacme sahip bir tuzlu su alanıdır. Coğrafi yapısından dolayı denize yakın özellikler sergilemesine rağmen acık denizlerle doğrudan bağlantısı yoktur (Karagöl, Kızılkaya, & Salihe, 2016, s. 15). Hazar'a kıyısı bulunan Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın açık deniz ya da sınır gölü olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurken, Rusya, İran ve Türkmenistan bölgenin açık denizlerle doğal bağlantısı olmadığını gerekçe göstererek bölge için Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) kurallarının geçerli olmadığını Hazar'ın iç deniz veya göl olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Özkan, 2010, s. 26).

Sınır gölü yaklaşımına göre Hazar, uluslararası kara sınırlarının orta hatta kadar denize uzatılmasıyla sınırlar oluşturularak ve bölgesel sektörler ayrılmalıdır. Hazar'a kıyısı olan devletler kendi bölgelerinden deniz ulaşımında, biyolojik kaynakların kullanımında ve deniz dibi üzerinde kesin egemenliğe sahip olmalıdır. Ayrıca Hazar deniz yatağı ve su yüzeyi kıyıdaş ülkeler arasında beş eşit parçaya bölünmelidir (Özkan, 2010, s. 18). Açık deniz yaklaşımı ise BMSDH'nin 122. Maddesine dayanmaktadır. Bu yaklaşımın

kabul edilmesi durumunda kıyıdaş her devlet 12 mil karasuları ve 200 mili aşmayacak Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) belirleme hakkına sahip olacaktır. Belirlenen bölgeler dışında kalan yerler açık deniz statüsünde sayılacak her ülke kendi bölgeleri dışında açık deniz statüsündeki bölgelerde de faaliyet gösterebilecektir (Karagöl, Kızılkaya, & Salihe, 2016, s. 16). Son olarak Hazar'ın kendine has özellikleri olduğunu savunan görüşte bölgenin statüsünün belirlenmesinde tek başına deniz hukuku sözleşmesinin kurallarının ve uluslararası göllerinden bölünmesinde kullanılan uygulamaların yeterli olmadığı savunulmaktadır. Hazar bölgesinin ülkelerin kendi yetki alanları dışında kalan kısımlarının ortak olarak kullanılması gerektiği savunulmaktadır (Özkan, 2010, s. 19).

Hazar bölgesinde statü sorununa bölge ülkelerinin yaklaşımları detaylı olarak ele alınacak olursa, bölgenin en etkin ülkelerinden bir olan Rusya Hazar bölgesinin BMDHS'nin hükümlerince kapalı deniz tanımına uygun olmadığını bu bağlamda Hazar'ın göl statüsü esaslarına göre paylaşılması gerektiğini savunmaktadır. SSCB'den kalma hâkimiyetini korumaya çalışan Rusya, İran ile birlikte hareket ederek Hazar'a kıyıdaş diğer ülkelerin enerji piyasalarında kendisine alternatif oluşturmasını engellemek istemektedir. Ayrıca Hazar'ın deniz statüsünde kabul edilmesi halinde Karadeniz'i Baltık Denizi'ne bağlayan Don-Volga Kanalını uluslararası bir statü kazanacağı için diğer ülkeler bu kanalda serbest dolaşım hakkı elde edebileceklerdir. Rusya ülkesinde serbest dolaşım hakkı vermek istemediği için açık deniz statüsüne karşı durmaktadır. İran ise bölgenin %20'lik eşit parçalara bölünmesini istemekte ve bu yolla Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan Araz-Alov-Şark sahasındaki enerji kaynaklarına ulaşabileceğini düşünmektedir (Karagöl, Kızılkaya, & Salihe, 2016, s. 22).

Azerbaycan sorunun ilk yıllarında Hazar'ın deniz statüsünde olduğunu savunsa bile ilerleyen dönemlerde bölgeyi sınır gölü olarak kabul etmiş, tezini Almanya, Avusturya ve İsviçre arasında paylaşılan Konstanz Gölü ve Fransa ve İsviçre arasında paylaşılan Cenevre gölünü örnek göstererek desteklemiştir. Azerbaycan'ın tezine göre Hazar mili-sektörlere bölünmedir. Bu paylaşımın beraber Hazar sahilinin %19'u Azerbaycan'ın, %16'sı Rusya'nın, %14'ü İran'ın, %22'si Türkmenistan'ın ve %29'u ise Kazakistan'ın hâkimiyet

alanında olacaktır. Azerbaycan tezini sadece savunmakla kalmamış ayrıca 1995 Anayasası'na ‘‘Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Havzası'nın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait kısmı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçasıdır’’ (madde 11) maddesini ekleyerek tezini yasal yollarla da güvence altına almıştır (Yolcu, 2014, s. 20).

Bölgedeki diğer bir ülke olan Kazakistan ise tıpkı Azerbaycan gibi ilk zamanlarda deniz statüsü yaklaşımını savunsa da günümüzde sınır gölü anlayışına yakın bir duruş sergilemekte aynı zamanda göl statüsüne bağlı orta hat kurallarını savunmaktadır. Azerbaycan'ın aksine deniz tabanının ve kaynaklarının ulusal bölümlere ayrılmasını, deniz yüzeyindeki faaliyetlerin ise ortak kullanılmasını desteklemektedir. Son olarak Hazar bölgesinden büyük miktarda doğalgaz elde eden Türkmenistan ise ilk olarak göl statüsü kapsamında ortak kullanım esaslarını savunsa da zaman içerisinde bu görüşü değiştirmiş ve Kazakistan ve Azerbaycan gibi sınır gölü anlayışını desteklemeye başlamıştır (Karagöl, Kızılkaya, & Salihe, 2016, s. 22).

Hazar'ın statüsüne ilişkin son gelişme ise 2018 yılında yaşanmıştır. 20 yılı aşkın süredir devam eden anlaşmazlık Hazar'a kıyıdaş beş ülkenin müzakereleri sonucu 12 Ağustos 2018 tarihinde beş ülke başkanlarının imzaladığı anlaşma ile kısmen de olsa çözüme ulaşmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Hazar Denizi'nin dibi yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında bölgelere bölünecektir. Hazar'dan geçecek petrol doğalgaz boru hatları hangi ülkenin sınırlarından geçecekse o ülkelerin anlaşmasına bağlı olarak gerçekleştirilecektir. Hazar'ın deniz dibi ve toprak altı bölgeleri farklı alanlara bölünürken, deniz yüzeyi de deniz sahası, deniz hududu, balıkçılık alanları ve kaynakların kullanımı gibi esaslara dayandırılarak ayrıştırılacaktır. Hazar'ın yüzeyinin sahilden 15 deniz mili mesafeye kadar olan bölgeler her ülkenin kendi hâkimiyet alanı sayılacak, bu mesafeye 10 deniz mili eklenerek toplamda 25 mil ülkelerin balıkçılık alanı olarak belirlenecektir. Hazar'ın geri kalan kısımlar ise ortak kullanıma açık tarafsız bölgeler olarak sayılacaktır. Ayrıca bu anlaşma ile Hazar'a kıyısı bulunmayan devletlerin bölgede asker bulundurması yasaklanmıştır. Hazar'ın hava sava sahasının kullanımına dair ise ortak bir anlaşmaya

varılmamış, ancak konu hakkında görüşmelerin anlaşmanın imzalanmasından sonra devam edeceği bildirilmiştir. 20 yılı aşkın süredir çözülemeyen Hazar'ın Statü Sorunu bu anlaşma ile kısmen de olsa çözüme kavuşmuş, böylelikle Orta Asya bölgesindeki zengin enerji kaynaklarının Hazar güzergâhı üzerinden yapılacak boru hatları ile Avrupa pazarlarına nakledilmesinin önü açılmıştır. (Haber Türk, 2018)

3.3.3. Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri

Günümüzde dost ve kardeş ülke anlayışını benimseyen Türkiye ve Azerbaycan halkları, aynı etnik kökene sahip, yüzyıllar boyunca beraber yaşamış iki millettir. Devletleşme süreciyle birlikte beraber yaşayan bu iki toplumun yolları ayrılmış, ya farklı devletler kurulmasına vesile olmuşlar ya da farklı devletlerin himayesi altında yaşamaya başlamışlardır. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla beraber Rusya, Azerbaycan topraklarını işgal etmiş, bu gelişme sonrası iki toplum arasındaki ilişkiler önemli ölçüde azalmıştır (Kalkan, 2015, s. 185).

1918 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Bolşevikler ve Ermenilerin Azeri toplumu üzerinde baskıları artmış, çıkan çatışmalar sonucunda Azeri ordusu ciddi yaralar almıştır. İşgallere daha fazla dayanamayan Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Devletinden yardım istemek zorunda kalmış, bu yardım isteği üzerine Osmanlı Devleti 1918'de Bakü'ye 8.500 civarında asker göndererek Bakü'nün işgalci devletlerden kurtarılmasına yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu yardımından sonra, Türk-Azerbaycan ilişkileri tekrar olumlu yönde seyretmeye başlamışsa bile Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle birlikte Osmanlı ordusu Kafkaslardan çekilmek zorunda kalmış ve Bakü İngiltere hâkimiyetine bırakılmıştır (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 13-14). 1920 yılında ise Bolşevikler tekrar Azerbaycan'ı işgal etmiş ve bölgede Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Bu gelişmeler sonucunda Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan TBMM hükümeti ile SSCB arasında 1921 yılında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalanmış, iki ülke kendi hükümetlerini devirmeye yönelik faaliyetlerin oluşmasına izin vermeyecekleri konusunda anlaşmaya varmıştır. SSCB ile

varılan mutabakat sonrası Türkiye Azerbaycan politikalarını askıya almak zorunda kalmış, iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi çerçevede bitme noktasına gelmiştir (Kalkan, 2015, s. 186).

1980'li yıllar sonrasında SSCB'nin zayıflamasıyla birlikte, bu tarihe kadar sınırlı kalan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Nitekim 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkiye 9 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş, 1991 yılı içerisinde ülkede konsolosluk 1992 yılında ise büyükelçilik açmıştır (Ablak, 2014, s. 42).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra 8 Eylül 1991'de yapılan seçimlerde Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Moskova'dan aldığı destekle Ayaz Mutallibov olmuştur. Mutallibov döneminde daha çok Rus yanlısı politikalar izleyen Azerbaycan, Rusya'nın da baskısı ile Türkiye ile ilişkilerini sınırlı tutmuştur. Bu dönemde Mutallibov tarafından Azerbaycan BDT'ye üye yapılmak istenmiş bu çerçevede 21 Aralık 1991 yılında BDT'ye üyelik anlaşması Mutallibov tarafından imzalanmış, ancak bu anlaşma Azerbaycan Meclisi tarafından reddedilmiştir (Arıkan, 2014, s. 25-26).

25-26 Şubat 1992 tarihinde Ermenilerin Azerbaycan için stratejik öneme sahip olan Hocalı bölgesini işgal etmesi Azerbaycan kamuoyunda şok etkisi yaratmış, işgal öncesi gerekli tedbirleri almadığı ve milli orduyu kurmadığı gerekçe gösterilerek Mutallibov istifaya zorlanmıştır. Nitekim 2 Mart 1992 yılında Mutallibov istifa etmek zorunda kalmıştır (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 24). Mutallibov'un istifasından sonra geçici süreliğine Yakup Memmedov hükümete başkanlık yapmış Haziran 1992'de yapılan seçimlerde ise Ebulfeyz Elçibey ülkenin yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Kalkan, 2015, s. 187-188).

Hocalı kentinin Ermeniler tarafından işgalinden sonra Türkiye Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü uluslararası arenada diplomatik kanalları harekete geçirerek savunmaya çalışmıştır. Ancak Ermeni işgalinin Dağlık Karabağ sınırını aşıp Türkiye'nin garantörü olduğu Nahcivan'a doğru yönelmesi sonrasında Nahcivan'a asker gönderme seçeneği

gündeme gelmiş; bu gelişme üzerine Rusya ile Türkiye ilişkileri gerilmiş ve iki ülke savaşın eşiğine gelmiştir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakan'ı Süleyman Demirel Rusya ile gerilen ilişkileri düzeltmek adına daha ılımlı politikalar izleme yolunu seçmiş, Türk Hükümetinin Nahcivan'a askeri müdahalede bulunmayacağı yönünde açıklama yaparak Rusya ile Türkiye arasında oluşan gergin ortamın yumuşamasını sağlamıştır (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 24).

1992 yılının Haziran ayında iktidara Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Mutallibov döneminde Rusya eksenli politikalar üreten Azerbaycan, Elçibey hükümeti döneminde yönünü tamamen Batı'ya çevirmiş ve bu çerçevede Türkiye ile olan ilişkilere büyük önem vermiştir. Nitekim Elçibey Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış, *“Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer alacaktır”* diye açıklama yaparak Türkiye ile olan ilişkilerin Azerbaycan için ne denli önemli olduğunu ifade etmiştir (Arıkan, 2014, s. 28).

Bu dönemde Elçibey Türkiye'yi sıklıkla ziyaret etmiş ikili ilişkileri geliştirmek adına birçok anlaşma yapılmış özellikle enerji kaynaklarının işletilmesi ve enerjinin transferi konusunda çok sayıda protokol imzalanmıştır. Başkanlık yaptığı süre boyunca Rusya'ya karşı mesafeli duran Elçibey BDT üyeliğine yanaşmamış Latin alfabesine geçerek Türkçeyi resmi dil olarak ilan etmiş ve Rus ordusunu Azerbaycan'dan çıkarmıştır. Aynı zamanda enerji kaynaklarının işletilmesi ve dağıtılması konusunda öncelikli olarak Türkiye ve Batı'ya yönelen Azerbaycan, Rusya'yı bu sürecin dışına iterek Rusya'nın ciddi tepkisini çekmiştir. Elçibey'in izlediği Batı yanlısı politikalarından rahatsız olan Rusya, Azerbaycan'ı baskı altından bırakmak adına Karabağ savaşını körüklemiş; savaşta alınan ağır mağlubiyetler sonrasında Elçibey hükümeti çok zor durumda bırakılmış, nitekim Albay Suret Huseyinov tarafından 1993 yılında gerçekleştirilen askeri darbe ile görevi bırakmak zorunda kalmıştır (Kalkan, 2015, s. 188-189).

Elçibey'in bir darbe ile devrilmesinden sonra Haziran 1993'te meclis kararı ile Haydar Aliyev Azerbaycan'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Aliyev dönemi Azerbaycan

dış politikasını iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem olan 1993-1994 yılları arasında Azerbaycan, Rusya ile kopma noktasına gelen ilişkileri düzeltme yoluna gitmiş, Rusya için hayati önemi taşıyan konularda ülkeye birtakım imtiyazlar tanıyarak Rusya'nın güvenini kazanmaya çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye ile ilişkilerini sınırlı tutan Azerbaycan, Elçibey döneminde Türkiye ile imzalanan anlaşmaları askıya almış, Türk vatandaşlarına vize uygulamaya başlamış ve ülkede çalışan 1600 civarındaki Türk askeri danışmanın işlerine son vermiştir. Azerbaycan'ın bu tutumu karşısında ilk başlarda Elçibey yanlısı politikalar izleyen Türkiye, Haydar Aliyev'in kalıcı olduğu anlayınca Azerbaycan'a karşı politikalarını yumuşatmış ve Haydar Aliyev ile ilişkileri geliştirmek için Azerbaycan politikalarını destekleme yolunu seçmiştir (Babayeva, 2013, s. 64-65).

İkinci dönem olan 1994 yılı sonrası özellikle Karabağ konusunda Rusya'dan istediği desteği alamayan Azerbaycan, Rusya ile olan ilişkilerini azaltarak Moskova ile Batı ülkeleri arasında denge politikası yürütmeye çalışmıştır. Bu dönemde enerji politikalarına daha fazla önem vermeye çalışan Haydar Aliyev, Hazar'ın Statü sorununun çözümüne ilişkin girişimlerde bulunularak, Azerbaycan'ı bağımsız kararlar alabilen bir ülke durumuna getirmeye çalışmıştır (Kalkan, 2015, s. 190). Bu dönemde Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri olumlu seyretmeye başlamış Aliyev'in 8-10 Şubat 1994'teki Türkiye ziyareti ile birlikte iki ülke arasında imzalan 10 yıllık dostluk ve işbirliği anlaşmasıyla beraber ticaret ve yatırım işbirliğini öngören 15 anlaşma imzalanmıştır. Yine bu ziyaret sırasında, Elçibey döneminde imzalanan; Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dünya piyasalarına aktarılmasını içeren anlaşmanın geçerliliğini koruduğu belirtilmiş, böylelikle Türkiye Azerbaycan'ın enerji politikasındaki yerini sağlamlaştırmıştır (Arıkan, 2014, s. 35-36).

Türkiye ile olan ilişkilerin normalleşmesinden sonra iki ülke arasında karşılıklı birçok ziyaret gerçekleşmiş 7 Aralık 1995'te Azerbaycan'da yapılan ilk çok partili seçimi Haydar Aliyev'in kazanmasından sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Azerbaycan'a gitmiştir. Bakü Havalimanı'nda açıklama yapan Demirel iki ülkenin kardeş olduğunu ve ülkeler arasındaki iyi ilişkilerin artarak devam edeceğini belirtmiştir. Özellikle Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev arasında oluşan sıkı dostluk iki ülke ilişkilerinin gelişmesine

büyük katkı sağlamış, ilerleyen yıllarda bu ittifaka Gürcistan lideri Eduard Şevardnadze'nin katılmasıyla birlikte bu üç ülke Kafkasya'daki gelişmeleri birlikte değerlendirmeye başlamışlardır (Babayeva, 2013, s. 71-73).

Haydar Aliyev görev süresi boyunca Türkiye'ye 3'ü resmi, 2'si gayri-resmi ve 15'i çalışma gezisi olmak üzere pek çok ziyarette bulunmuş, bu ziyaretler sırasında Azerbaycan petrolünün ve gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye nakli ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ihraç edilmesi üzerine çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte BTC petrol boru hattı ve BTE doğalgaz boru hattı projelerinin temelleri atılmıştır. 2003 yılında Haydar Aliyev'in yaşamını yitirmesiyle birlikte Azerbaycan'da yapılan seçimlerde oğlu İlham Aliyev oyların %75'inden fazlasını alarak Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Başkan seçildikten sonra babasının politikalarını devam ettirme yolunu seçen İlham Aliyev denge politikasını sürdürmeye devam etmiş özellikle Rusya ve İran'ın tepkisini çekmeden Batı dünyası ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir (Kalkan, 2015, s. 191).

İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Türkiye'yi en yakın müttefiki ilan etmiş ve iki ülke ilişkileri stratejik ortaklık düzeyinde geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk resmi yurt dışı ziyaretini 2004 yılında Türkiye'ye gerçekleştiren Aliyev bu ziyaret sırasında yaptığı konuşmada "*Dünyada Türkiye ve Azerbaycan arasındaki gibi sıkı bir ilişki olan ikinci bir birliktelik bilmiyorum*" demiştir (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 36). İlham Aliyev babası gibi enerji politikalarına son derece önem vermiş, Haydar Aliyev döneminde temelleri atılan BTC petrol boru hattı ve BTE doğalgaz boru hattı projeleri bu dönemde tamamlanmış ve bu projeler ile beraber 2007'de Gürcistan'ın da katılımıyla birlikte Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu projesinde işbirliğine gidilmiştir (Arıkan, 2014, s. 43-44).

2008 yılına gelindiğinde ise İlham Aliyev dönemi Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler ilk kez bozulmuştur. Bilindiği üzere Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli unsurlardan birisi de Türkiye-Ermenistan ilişkileridir. Dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikası

çerçevesinde Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini düzeltmek adına siyasi girişimlerde bulunmuştur (Kalkan, 2015, s. 191). Bu girişimler sonrasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türkiye ile Ermenistan milli takımları arasında oynanacak futbol müsabakası için 6 Eylül 2008’de Ermenistan’a gitmiş, iki ülke cumhurbaşkanı futbol diplomasisi çerçevesinde çeşitli görüşmeler yaparak Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunları çözmeye çalışmıştır. Nitekim bu görüşmeler sonucunda Türkiye ile Ermenistan arasında 10 Ekim 2009’da iki protokol imzalanmıştır (Arıkan, 2014, s. 43). Türkiye’nin Ermenistan ile olan yakınlaşması Azerbaycan kamuoyunda adeta şok etkisi yaratmıştır. Azerbaycan, Türkiye’nin Ermenistan ile olan yakınlaşmasından ciddi rahatsızlık duyduğunu diplomatik yollarla dile getirmiştir. Türkiye’nin sorunun çözümünün Azerbaycan-Ermenistan barışına bağlı olduğunu açıklamasına rağmen Ermenistan ile sınırların açılması konusunun gündeme gelmesi ve Türkiye-Ermenistan futbol müsabakasında stada Azerbaycan bayraklarının alınmaması Azerbaycan’ın sert tepki vermesine neden olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Aliyev 2009 yılında İstanbul’da gerçekleşen “*Medeniyetler İttifakı*” toplantısına katılmamış, aynı zamanda 2010 yılında Türkiye’ye karşı gaz kozunu kullanarak Türkiye’nin Azerbaycan’dan aldığı gazı çok düşük bir fiyatta aldığı gaz ticaretinin bu şartlarda devam edemeyeceğini belirtmiştir (Kalkan, 2015, s. 192). İki ülke arasındaki gergin ilişkiler kısa süre daha devam etmiş ve 2010 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tepkileri yumuşatmak adına Bakü’yü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Azerbaycan Parlamentosu’unda yaptığı konuşmada Türkiye’nin Dağlık Karabağ konusunda fikirlerinin değişmediğini “*Tek Millet İki Devlet*” anlayışının devam ettiğini belirtmiş ve “*İşgal ortadan kalkmadıktan sonra kapıların açılması mümkün değil*” demecini vererek iki ülke arasındaki sınır kapılarının açılmasının Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine bağlı olduğunu belirtmiştir (Arıkan, 2014, s. 43). Yapılan bu açıklamalarla birlikte 2008 yılından beri gergin olan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri tekrar yumuşama yoluna girmiş, nitekim Türkiye ile Ermenistan ilişkilerindeki müzakerelerin kesilmesiyle beraber Azerbaycan ile Türkiye tekrar yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır.

2010 yılı sonlarına doğru ikili ilişkileri daha da geliştirmek adına Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmuş ve her yıl

konsey toplantısı gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. 2017 yılına kadar gerçekleşen YDSK toplantılarında; serbest ticaretten savunmaya, eğitimden ekonomiye pek çok alanda işbirliği yapılmış ve çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır (Yılmaz Arpaçukuru, 2018, s. 36). YDSK'nin 6. toplantısı Azerbaycan'da yapılmış ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan YDSK toplantısına katılmak için BTK demir yolu hattının açılışında bulunmak adına 30-31 Ekim 2017'de Azerbaycan'a gitmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

2018 yılına gelindiğinde, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler her geçen gün artmaktadır. Eğitim, sağlık ve savunma sanayi sektörlerinde yapılan işbirliklerinin yanında özellikle enerji sektöründe yapılan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), BTE, BTC, gibi projeler Türkiye'nin enerji merkezi olma sürecini desteklemekle beraber Azerbaycan'ın da enerji ihraç eden ülke boyutunda güvenilirliğini artırmaktadır. Gelecek yıllarda bu tarz projelerin çoğalmasıyla beraber iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da artabileceği öngörülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

4.1.TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ VE ENERJİ

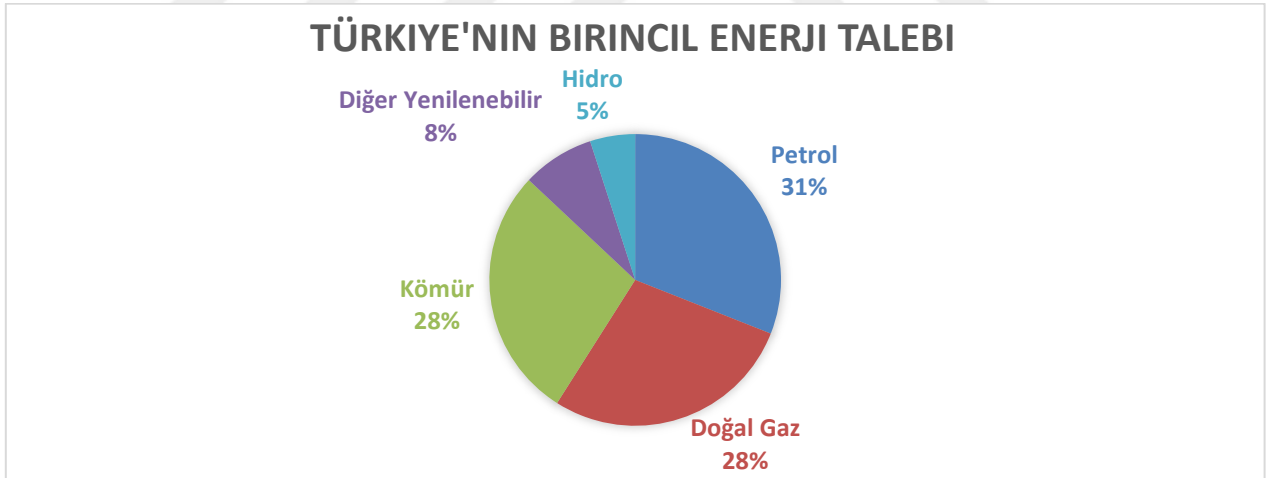
POLİTİKALARI

Türkiye’nin enerji tüketimi; sürekli büyüyen ekonomisiyle beraber, her geçen yıl artmaktadır (Karagöl, Kaya, & Koç, 2016'da Enerji, 2016, s. 5). 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından yüksek bir büyüme trendi yakalayan Türkiye bu süreçte yalnız 2009 yılında gerçekleşen küresel ekonomik krizin etkisiyle %4,7 oranında küçülmüş, 2002-2012 yılları arasında ise senelik ortalama %5 oranında büyümüştür (Kalkan, 2015, s. 81). 2017’nin son çeyreğinde %7,3 büyüme oranı kaydeden Türkiye, 2018’in 3. çeyreğinde ise %1,6 büyüme oranı yakalamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018, s. 9). Artan büyüme oranları ve teknolojik gelişmelerle birlikte Türkiye’nin enerji ihtiyacı her geçen gün artmakta ve kit enerji kaynaklarına sahip olan ülkenin enerji kaynaklarında dışa bağımlılığı artmaktadır.

2010 yılından beri OECD ülkeleri arasında enerji talep artışı en yüksek ülke olan Türkiye, kendi enerji kaynaklarının yetersiz oluşundan dolayı enerji ithalatına bağımlı bir ülke konumundadır. Bu durum Türkiye’nin enerji güvenliği konusunu ön plana çıkartmaktadır. Bu çerçevede gerek TPAO gerekse diğer enerji şirketleri farklı projeler geliştirerek Türkiye’nin enerji arz güvenliğinin sağlanması için çaba sarf etmekte ve aynı zamanda yerli kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesi için çalışmaktadırlar (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 34). Enerji kaynaklarının temininde ithalata olan bağımlılık Türkiye’nin dış ticaret dengesini ve cari açığını da olumsuz yönde etkilemektedir (Kalkan, 2015, s. 81). Örneğin petrol fiyatlarının düşmeye başladığı 2014 yılında Türkiye’nin cari açığı 43,6 milyar USD iken fiyatlardaki düşüş eğiliminin devam etmesiyle beraber 2015 ve 2016 yıllarında cari açık sırasıyla 32,1 milyar USD ve 32,6 milyar USD olarak açıklanmıştır. 2017 yılında petrol fiyatlarındaki düşme eğilimi yerini artışa bırakınca Türkiye’nin cari açığının bu yıl itibariyle 47,1 milyar USD’ye çıktığı açıklanmıştır (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 34). Verilerden de

anlaşılacağı üzere enerji ithalatı ve enerji kaynaklarının fiyatlarındaki artış Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemekte ve cari açığın büyük çoğunluğunun enerji ithalatından kaynaklandığı görülmektedir.

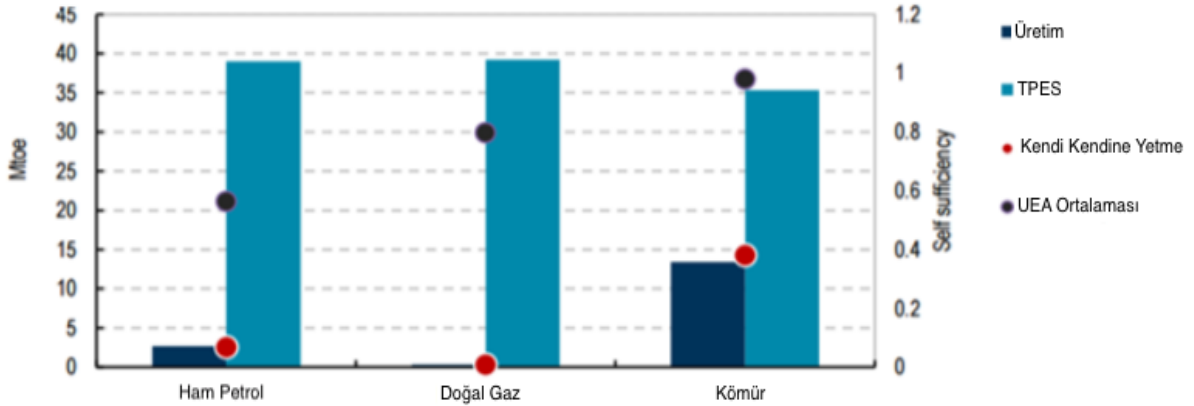
2016 yılı itibariyle Türkiye'nin birincil enerji talebinde petrol %31'lik oranla birinci sırada yer alırken, petrolü %28'erlik oranlarla doğalgaz ve kömür takip etmekte, hidroelektrik ve yenilenebilir enerji kaynaklarının oranı ise toplamda sadece %13'lerde kalmaktadır. Türkiye talep edilen bu enerji ihtiyacının sadece %25,9 yerli üretimle karşılayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye enerji ihtiyacını karşılama hususunda %74,1 oranında dışa bağımlıdır (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 34-36). Enerji kaynaklarında dışa bağımlılık oranı özellikle fosil yakıtlarda her geçen yıl artış göstermektedir. Bunun yanı sıra, fosil yakıtlara nazaran, Türkiye'nin hidroelektrik ve yenilenebilir enerji kaynakları bakımından yüksek potansiyele sahip olduğu bilinmektedir (Erdal, 2011, s. 183).

Şekil 14: 2016 Yılı Türkiye'nin Birincil Enerji Talebi

Kaynak: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018

Türkiye'nin enerji güvenliği endişelerinin ardında yatan temel sebep ülkenin artan enerji ihtiyacıdır. Şekil 15'de görüldüğü üzere üretilen enerji ile ihtiyaç duyulan enerji arasında çok büyük fark vardır (Bozkuş-Yılmaz, 2018, s. 116).

Şekil 15: Türkiye'nin Enerji Üretimi ve Kendi-kendine Yeterliliği

Kaynak: IEA, 2016

Türkiye'deki enerji sektörünün en temel iki özelliği sürekli artan enerji talebi ve kıt kaynaklara sahip olduğundan dolayı enerji kaynaklarının temininde ithalata bağımlılık zorunluluğudur. Enerji kaynaklarının bir silah olarak kullanılmaya başlandığı 21.yy'da Türkiye'nin enerji kaynaklarının temininde karşılaştığı yüksek dışa bağımlılık sorunu, ülkenin enerji güvenliğini tehlikeye sokmakta ve bağımsız hareket edebilme kabiliyetini kısıtlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti enerji temininde ithalata bağımlılığı azaltmak ve etkilerini en eza indirmek adına çeşitli politikalar üretmektedir. Bu çerçevede ülkenin temel enerji stratejileri; ithal edilen enerji kaynaklarından olan petrol ve doğalgazda kaynak ülkeleri ve güzergâhları çeşitlendirerek enerji arz güvenliğine katkı sağlamak, yerli ve yenilenebilir enerjinin sektördeki payını artırmak, enerji verimliliğinin artırılmasını sağlamak ve nükleer enerji kullanarak fosil yakıtların sektördeki payını azaltmak olarak özetlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Diğer ülkelere nazaran sahip olunan enerji kaynaklarının kıtlığı ve ülkede her geçen yıl artan enerji ihtiyacı Türkiye'de ciddi enerji politikaları üretme zorunluluğu doğurmuştur. Kendi toprakları üzerinde yeterince enerji kaynağı olmasa bile ülke, dünyada ispatlanmış petrol ve doğalgaz kaynaklarının %70'ine komşu olan bir coğrafyada bulunmaktadır. Bulunduğu bölgenin siyasi ve ekonomik karışıklıklarının ağır maliyetlerini taşımak istemeyen Türkiye, bunun tam aksine sahip olduğu coğrafi konumu avantaja

çevirerek “*enerji merkezi*” olma hedefi çerçevesinde enerji politikaları üretmeye başlamıştır. Bu hedef doğrultusunda zengin enerji kaynaklarına sahip Rusya, Azerbaycan ve İran gibi komşu ülkelerle işbirliği faaliyetleri yürüten ve çeşitli projeler gerçekleştiren Türkiye bunun yanında enerji kaynaklarını Avrupa pazarlarına ihraç etmek isteyen Türkmenistan, Irak ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle işbirliği faaliyetlerini sürdürmekte ve bu çerçevede önemli projeler oluşturmaktadır (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 7).

“*Enerji Merkezi*” olma hedefinin yanında artan enerji bağımlılığını azaltmak isteyen Türkiye bu çerçevede yerli kaynak kullanımını artırmak, doğalgazın elektrik üretimindeki payını azaltarak yenilenebilir enerjinin bu sektördeki payını artırmak ve belli bir nükleer enerji gücüne sahip olarak enerji arz güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunmak istemektedir (Karagöl, Kaya, & Koç, 2016’da Enerji, 2016, s. 5).

Uluslararası Enerji Ajansına (IEA) göre Türkiye’nin doğal gaz kullanımına olan bağıllığı artan petrol ve doğal gaz ithalatıyla daha da artmıştır. Bu durum ülke ekonomisini petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki değişkenliğe daha duyarlı hale getirmektedir. IEA Türkiye’nin 2030 yılı için uzun vadeli politika gündemi oluşturmasını tavsiye etmektedir. Sıvı doğal gaz fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak Türkiye için tek tedarikçiye bağımlılığını azaltma ve bölgesel bir doğal gaz merkezi olma hedefi için ilerleme fırsatı doğmuştur. Türkiye’nin enerji sektöründe yapmış olduğu reformlar yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmiş, ekonomik büyüme ve enerjiye erişimi hızlandırmıştır. Ülkenin, Avrupa elektrik şebekesine bağlanması ve Hazar Denizi’nden Türkiye ve Avrupa Birliği’ne gaz taşıyacak olan Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattının yapımının sonucu olarak bölgesel bir doğalgaz ve elektrik ticaretine girmesi süreci devam etmektedir. IEA’ya göre Türkiye’nin bu süreçte daha çok yabancı yatırımcı çekmek için elektrik ve doğalgaz piyasasında liberalleşmeyi tamamlaması önemlidir. Buna göre Türkiye; bağımsız iletim sistemi operatörleri kurmalı, rekabetçi toptan pazarlar oluşturmalı ve dayanıklı ve modern gaz ve elektrik altyapısını teşvik etmelidir (International Energy Agency, 2019).

4.1.1.Türkiye'nin Petrol Arz Güvenliği

Türkiye 2017 yılında günlük ortalama 49 bin v/g ham petrol üretimi yapmıştır buna karşılık 550 bin v/g ham petrol tüketilmiştir. Türkiye'nin petrol üretimi istikrarlı bir şekilde azaldığı için, hâlihazırda petrol ihtiyacını birkaç ülke üzerinden ithalat yaparak karşılamaktadır. 2017 yılında en çok ithalat yapılan ülke İran olmuş ve İran'ı Rusya, Irak ve Hindistan izlemiştir. Irak ve Suudi Arabistan'dan yapılan ithalatta 2016 yılına oranla önemli bir azalma da göze çarpmıştır. Fakat bölgedeki belirsizlikler Türkiye'nin uzaktaki üreticilerle yapacağı arz anlaşmalarının önemini arttırmaktadır (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 37-38).

BTC'nin bazı kısımları, küçük işleme kapasiteli Batman Rafinerisi ve ana Irak-Türkiye petrol boru hattı dahil olmak üzere Türkiye'nin ana petrol boru hattı, limanı ve ithalat altyapısı Irak ve Suriye'ye sınır olan bölgelerdedir. 2006 yılında faaliyete geçtiğinden beri, BTC güvenli petrol taşınmasını sağlamaktadır. Son yıllarda petrolün güvenli taşınması konusunda endişeler ön plana çıkmış ve Türkiye için petrolün güvenli taşınması bir öncelik halini almıştır. Güvenlikle ilgili endişelerin boyutu bunun arzda bir aksamaya neden olması ya da terörist bir saldırı tehdidiyle ilgili olmasına bağlı olarak değişmektedir. Terörist saldırılar Türkiye için büyük bir endişe kaynağıdır. Suriye ve Kuzey Irak'taki savaş, özellikle Türkiye'nin güney ve doğusundaki petrol altyapısına terörist saldırıların ve sabotajların artan sayıda yapılmasına sebep olmuştur. Irak'ın bugünkü ham petrol ithalatı portfolyosundaki önemi ve petrol ithalatı altyapısı bakımından lokasyonu göz önüne alındığında, kritik petrol altyapı tesislerinin korunması için gereklilikler artmıştır. Kuzey Irak'taki savaşa ve Irak-Türkiye petrol boru hattına yapılan terörist saldırılara rağmen, Irak ve Kürt Bölgesel Yönetimi Türkiye üzerinden ham petrol ihracatını sağlamışlardır. Türkiye'deki iç arz çeşitlendirmesi ve petrol arz güvenliği, halihazırda Türkiye için bir petrol ve doğal gaz tedarikçisi olan İran'dan gelecekte sağlanacak fazladan petrol arzı ile daha da arttırılacaktır (age., s. 84).

Türkiye bir IEA üyesi olarak 90 günlük net ithalatına eşdeğer petrolü stoklamak zorundadır. Kendi ulusal mevzuatının bir parçası olarak Türkiye’de rafinerilere, dağıtıcılara ve uygun tüketicilere stoklama yükümlülüğü getiren sanayi odaklı bir petrol stoklama sistemi vardır. İlişkili yasalara göre, rafineriler ve yakıt dağıtım şirketleri önceki yıldaki satışlarının günlük ortalaması baz alınarak en az 20 günlük ürün stokunu tutmakla yükümlüdürler. Yıllık 20.000 tondan fazla kullanan uygun tüketiciler ise sıvı yakıtın her bir türü için 15 günlük kullanımlarını tutmak zorundadır (age., s. 84-85).

Türkiye Kasım 2015 itibariyle 2014 yılı net ithalatının 105 gününe karşılık gelen 66 milyon varil petrol stokuna sahiptir. Tüm stoklar sanayinin elindedir. Rafinerilerin, miktar ve ikameyi belirtmeleri şartıyla, ham petrol yerine benzin ve dizel stoklamalarına izin verildiği için toplam petrol stokunun yaklaşık %58,6’sı ham petrol formundadır. Orta destilatlar (middle distillates) ülkenin petrol stokunun %24’üne tekabül etmektedir. Mevcudiyet ve lokasyon bakımından ele alındığında tüm acil petrol stoklarının ülke içinde tutulduğu görülmektedir. Yasaları, acil petrol stoklarının yurtdışında tutulmasına izin vermediğinden dolayı; ülke, başka ülkelerle ikili anlaşmalara ya da bilet ayarlamalarına (ticket arrangements) girememektedir (age., s.85).

4.1.2. Türkiye’nin Doğal Gaz Arz Güvenliği

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye dünyadaki ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin %70’inden fazlasına yakın bir coğrafyada konumlanmaktadır. Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslardan gelen enerji ticareti akımları bakımından bölgesel bir enerji merkezi olmak ülkenin çok uzun süreden beri var olan bir hedefidir. Bu yüzden, son yıllarda artan önemi göz önüne alındığında Türkiye, enerji güvenliğinin sağlanmasında ve kaynakların ve rotaların çeşitlendirilmesinde anahtar bir ülkedir. Bu bakımdan, yapılan ve yapılması planlanan temel boru hattı projeleri bölgesel enerji güvenliğine ve Avrupa’nın enerji arz güvenliğine katkı sağlayacaktır. Türkiye Doğu-Batı transitinde Güney Gaz Koridoru boyunca hâlihazırda işlemekte olan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı, BTE Doğal Gaz Boru Hattı ve Türkiye-Yunanistan Doğal gaz Enterkonektörü ile anahtar bir rol

oyunmaktadır. Hükümet 2018/20 yıllarında faaliyete geçmesi planlanan TANAP ve TAP projelerinin yapımına aktif şekilde destek vermektedir. Rusya; Türkiye'yi, Güney Akım ya da Türk Akımı projelerinde 2019'dan sonra Ukrayna gaz transitine alternatif olarak anahtar bir transit partneri olarak görmektedir (International Energy Agency, 2016, s. 118).

Türkiye; bölgesel istikrarsızlık, gaz ağının düşük iletim ve depolama kapasitesi ve Türkiye'nin güvenilir bir transit koridoru olarak ve rekabetçi bir enerjisi piyasası olmasına dair güven ve itimat gibi nedenlerden dolayı henüz tam potansiyelini sergileyememektedir. Eğer Türkiye gaz merkezi olma yolunda gaz piyasası reformlarını yapabilirse, uluslararası gaz ticaretini ve yatırım işbirliklerini artırma fırsatına sahiptir. Bu noktada gaz merkezi olmanın karakteristik özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Özünde bir merkez; bir piyasa olarak, toptan gaz satışını kolaylaştırır ve merkez gaz fiyatı markörünü tanımlar. Şebeke işletme, bol gaz arzının ve ürünlerin kısa ve uzun dönem likiditelerinin ulaşılabilirliği ve yasal çerçeve merkez dizaynının temel taşlarıdır (age.).

Türkiye enerji değiş tokuşunun yaratılması noktasında adımlar atsa da gaz piyasasının yapısı hala tartışmalıdır. Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi (EPIAŞ) 2015 yılında kurulmuştur. İlk aşamada EPIAŞ enerji alımı ve satımından sorumlu olacak, gelecekte ise; doğalgaz, petrol ve türevlerinin ticaretini yapması beklenmektedir. Buna ek olarak Ceyhan Limanı'nın planlanan bir petrol rafinerisi, LNG terminali ve petrokimya kuruluşu ile günde 1 milyondan fazla ham petrolü dünya piyasalarına sunan ana bir petrol ithalat ve ticaret merkezi olması amaçlanmaktadır (age., 119).

Türkiye'nin gaz sisteminin yüksek bir kapasite haddi yoktur. 2017 yerli doğalgaz üretiminin tüketime oranı %0,6 olarak hesaplanmıştır. 2008 yılında 1 milyar metreküpe çıkan doğalgaz üretimi 2017 yılında 354 milyon metreküpe düşmüştür (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 37). 2017 yılında Türkiye'nin doğalgaz talebi 53,5 milyar metreküp olarak gerçekleşmiş bu talep ithalatla ve az da olsa ülke içinde üretimle karşılanmıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). Türkiye 2017 yılı itibariyle 55.249,95 Sm³ gaz ithalatı gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu ithalatının %80,52'si (44.484,67 milyon Sm³) boru hatları yoluyla %19,48'i (10.765,28 milyon Sm³) ise LNG

transferi yoluyla gerçekleştirilmiştir (T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2018, s. 9). Doğu ile Batı arasındaki transfer kapasitesi kompresör istasyonlarının olmayışından dolayı sınırlıdır; Erzurum'daki kompresör istasyonu ise 2015'te yenilenmiştir. Türk gaz ağının, Doğu-Batı iletim darboğazları, gaz depolama eksikliği ve sınırlı ağ esnekliğinden kaynaklanan, sınırlı arz marjı ve düşük iletim kapasitesi göz önüne alındığında gaz talebinin kolayca arzın üzerine çıkabileceği görülür. Bu olası durum kış döneminde talebin tavan yaptığı zamanda veya gaz ithalatında oluşan herhangi bir kesintide ortaya çıkabilir. Bazı kışlarda Türkiye boru hattı vasıtasıyla gaz sağladığı ülkelerden –Azerbaycan ve İran-biri ya da her ikisinde birden yaşanan gaz kesintilerini tecrübe etmiştir. Herhangi ciddi bir arz aksaklığı gaz tüketen sektörler üzerinde, özellikle elektrik üretiminde, çok büyük etkiye sahiptir. Barajlardan elektrik üretiminin kurak bir yıl sebebiyle azalmasının gaz arzında aksama ve kötü kış koşullarıyla birleşmesi enerji üretim sektöründe krize sebebiyet verebilir. 6 milyar metre küp Azeri gazını Türkiye'ye taşıyacak TANAP Projesi hayata geçene kadar gaz arzındaki gergin durumun sürmesi beklenmektedir. TANAP Projesini Hazar ya da Orta Doğu'daki yeni kaynakları içine alacak şekilde genişletme çabaları devam etmektedir. İki ülke Mayıs 2013'te bir çerçeve anlaşma imzalamasına rağmen, Hazar'a kıyaslı olan ülkeler arasında bir anlaşmaya ulaşılmadığı için Türkmenistan'dan Türkiye'ye bir arz rotası geliştirilmesi anlamında somut bir adım atılamamıştır. Geçmişte Türkiye Mısır gazının Ürdün, Lübnan ve Suriye üzerinden Türkiye'ye gelmesini sağlayacak bir Arap doğal gaz boru hattı projesini desteklemiştir. Bu boru hattının Türkiye'ye iletimi Suriye'deki iç savaş dolayısıyla ertelenmiştir (International Energy Agency, 2016, s. 123).

Türkiye arzda yaşanabilecek aksaklıklara karşı kapasitesi 2,84 milyar Sm^3 (standart metre küp) olan Silivri, Kuzey Marmara ve Değirmenköy Doğal Gaz Depolama Tesisinin toplam depolama kapasitesinin 4,6 milyar Sm^3 'e, geri üretim kapasitesinin ise 75 milyon $\text{Sm}^3/\text{gün}$ 'e çıkarılmasını hedeflemektedir. Diğer yandan, yapım çalışmaları devam etmekte olan Tuz Gölü Doğal Gaz Yer Altı Depolama Projesi'nde ilk faz tamamlanarak doğal gaz depolanmaya başlanmıştır. 2023 yılına gelindiğinde bu yer altı deposunun toplam çalışma gazı kapasitesinin 5,4 milyar Sm^3 'e ve geri üretim kapasitesinin 80 milyon $\text{Sm}^3/\text{gün}$ 'e çıkarılması amaçlanmaktadır. Bunlara ek olarak bir ilk olacak şekilde arz kaynakları ve

güzergâhlarının çeşitlendirilmesi amacıyla, Yüzer LNG Depolama ve yeniden Gazlaştırma Tesisi (FSRU)'ları Aliğa/İzmir ve Dört Yol/Hatay'da işletmeye açılmıştır. Saros Yüzer LNG Depolama ve Gazlaştırma Ünitesi (FSRU)'nin İletim Şebekesine Bağlantı Sistemine yönelik çalışmalarda sürmektedir. Diğer yandan iki adet sismik arama ve bir adet sondaj gemisi alımı yapan Türkiye yurt içinde ve dışında doğal gaz arama çalışmalarına devam etmektedir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017).

Türkiye'nin doğalgaz arz güvenliğinin sağlanmasında en önemli projelerden birisi de Türk Akım Projesi'dir. Karadeniz'in altından geçirilecek boru hatları ile Rus gazının Avrupa taşınmasını öngören bir projedir. Toplamda 31,5 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahip iki boru hattından oluşacak proje ile tarihte ilk defa Rus doğalgazı Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya transfer edilecektir. Ayrıca Türkiye Battı Hattı yoluyla Rusya'dan ithal ettiği gazı yeni yapılan Türk Akım Boru Hattı yoluyla ithal etmeye başlayacak, böylelikle üçüncü ülkelerden kaynaklı gaz kesintilerine maruz kalmadan ithal ettiği gazı direk olarak Rusya'dan temin edecektir. Projenin tamamlanmasıyla birlikte Türkiye'nin 14 milyar metreküp gazı bu hat yoluyla ithal etmesi beklenmektedir. 2019 yılında tamamlanması beklenen projenin başta Türkiye olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin enerji arz güvenliğine katkı sağlaması beklenmektedir (Furuncu, 2018, s. 1-2)

4.1.3. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın Türkiye'deki Yatırımları

Köklü bir geçmişe sahip olan SOCAR 1992 yılında %100 devlete ait bir petrol şirketi olarak kurulmuştur. 1994 yılında Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığını kazanması yolunda çok önemli bir adım olan Yüzyılın Anlaşması ile ülkeye Batılı yatırımcılar kabul edilmeye başlanmış ve ekonomik ve sosyal gelişmenin önü açılmıştır. Bu gelişmede SOCAR'ın bir devlet şirketi olarak rolü büyüktür ve Türkiye, Gürcistan ve Avrupa Birliği ülkeleri ile geliştirilen iyi ilişkilerin temel taşlarından biri olarak bu ülkelerde büyük yatırımlar yapmıştır (Asker, 2015, s. V).

Şirket, Türkiye’de faaliyetlerine, 2006 yılında SOCAR Türkiye’yi kurarak başlamıştır. Türkiye pazarında güçlü bir yatırımcı olacağına sinyalini 2008 yılında PETKİM’in %51 oranındaki hissesini satın alarak vermiştir. Tablo 1’de SOCAR’ın Türkiye’de yaptığı yatırımlar verilmiştir. Star Rafineri Türkiye’de bir noktaya yapılan en büyük özel sektör yatırımı, Petlim Ege Bölgesi’nin en büyük limanı ve SOCAR Türkiye 19,5 milyar dolara ulaşmasını öngördüğü yatırımlarıyla Türkiye’nin en büyük doğrudan dış yatırımcısıdır (SOCAR, 2017). SOCAR’ın geçmişte Türkiye’de çeşitli uluslararası ortaklarla gerçekleştirdiği yatırımlar bakımından Bakü-Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ayrıca ilerleyen aşamalarda incelenecektir.

Türkiye’nin ilk ve tek petrokimya üreticisi	PETKİM
Dizel, uçak yakıtı ve nafta üretimi	Star Rafineri
Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	TANAP
Ege Bölgesi’nin en büyük konteyner limanı	Petlim
Rüzgâr enerjisi santrali	PETKİM RES
Petrol ve gaz ürünleri dağıtım şirketi	SOCAR Dağıtım
Elektronik haberleşme amaçlı fiber optik yatırımı	SOCAR Fiber
Depolama ve operasyon	SOCAR Depolama

Tablo 1: SOCAR’ın Türkiye faaliyetlerinin yapılanması.

Kaynak: (SOCAR, 2017).

14 Ağustos 2015’te ise Goldman Sachs International SOCAR Türkiye’nin hisselerinin %13’ünü satın almış ve bu şekilde SOCAR’ın yapısı %87 SOCAR, %13 Goldman Sachs şeklinde yeniden belirlenmiştir (SOCAR, 2017).

4.2.TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ PETROL VE DOĞALGAZ BORU HATLARI

Türkiye’nin coğrafi konumu sebebiyle enerji sahaları ve enerji tüketicileri arasındaki merkezi rolü jeopolitik anlamda önemli sonuçlar doğurmaktadır. Kendisi enerji fakiri bir ülke olsa da Türkiye enerji güvenliği tartışmalarında adı geçen önemli bir ülkedir.

Hazar'ın statüsü ile ilgili sorunlar halledilmedikçe Hazar'a kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın altından geçen bir boru hattı projesi geliştirmeleri zor görünmektedir. Bu anlamda, Azerbaycan çıkış noktalı boru hatları, petrol ve doğalgazın Hazar bölgesindeki tüm üreticileri için, Batı'daki pazarlara ulaşmak anlamında iyi bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki işbirliği ise Türkiye'nin hem kendi enerji güvenliğine hem de AB ülkelerinin arz kaynaklarını çeşitlendirmesinde önemli bir role sahiptir. Ayrıca Hazar bölgesi ülkeleri de bu işbirliğinin sonucunda enerji ihracatında Rus boru hatlarına olan bağımlılıklarını azaltmaktadırlar.

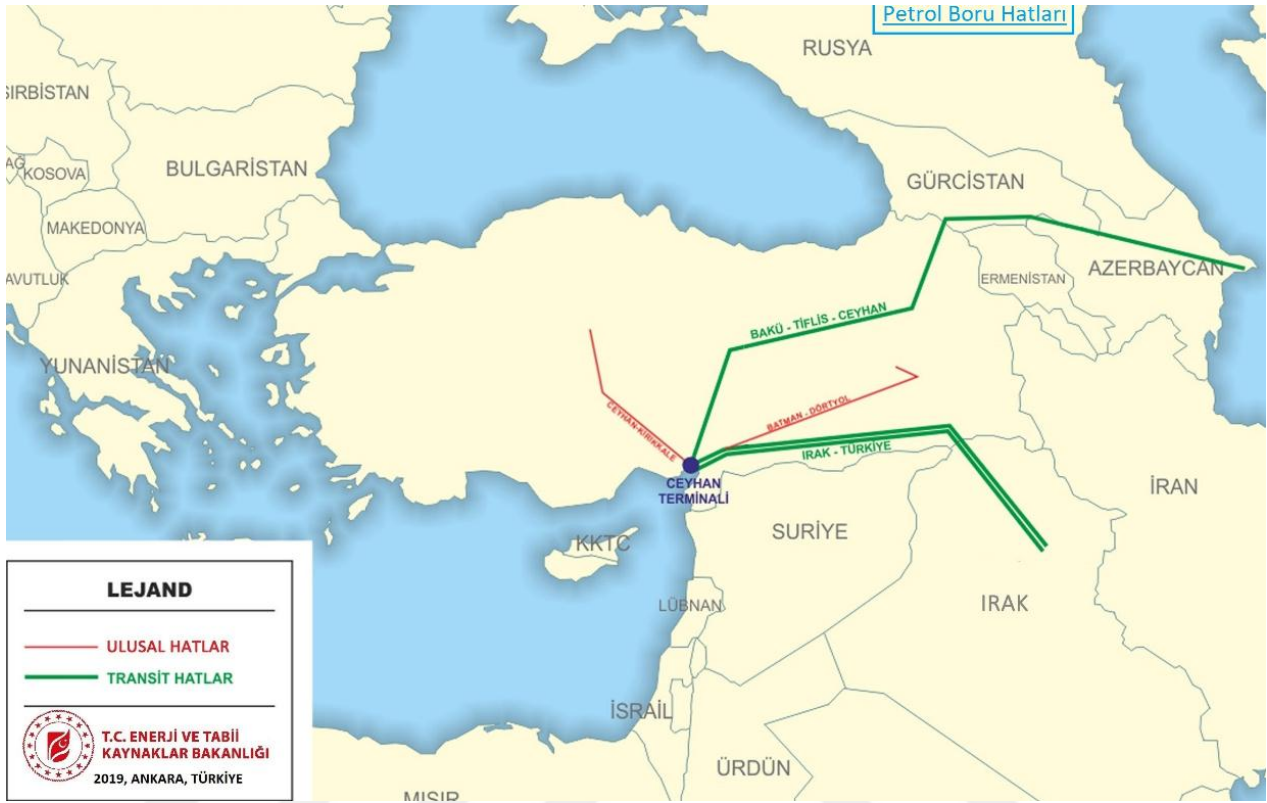
Şekil 16: Türkiye'nin Enerji Hatları

Kaynak: (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019).

Şekil 16'da görüldüğü üzere Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Rusya üzerinden boru hatlarıyla petrol ve doğalgaz sağlamaktadır. Bu bölümde Azerbaycan ve Türkiye arasındaki BTC, BTE ve TANAP petrol ve doğalgaz boru hatlarına yer verilecek ve bunların Türkiye'nin enerji güvenliğindeki rolleri tartışılacaktır.

4.2.1.Bakü Tiflis Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı

Azeri petrolü öncelikli olarak, Hazar Bölgesi petrollerinin Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden geçerek Türkiye’de Ceyhan’a ulaştırılıp buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlayan BTC Ham Petrol Boru Hattı’nın görüşmeleri 1992-1997 yılları arasında yapılmıştır. İstanbul mutabakat zaptı Mayıs 1998’de imzalanmıştır. Aynı yılın Ekim ayında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye tarafından Ankara Deklarasyonu yayınlanmıştır. Nisan 1999’da İstanbul protokolü imzalanmış, Kasım ayında ise BTC Inter Governmental Agreement imzalanmıştır (Baku-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, 2019). Türkiye Cumhuriyeti ile Ana İhraç Boru Hattı İştirakçileri; Ev sahibi Hükümet Anlaşması’nı Ekim 2000’de imzalamışlardır. Projenin 1076 km’lik kısmı Türkiye sınırları içerisindedir. BOTAŞ bu kısmın hem inşacıdır hem de işletimini yapan şirkettir. Petrol boru hattı 2006 yılında işletmeye açıldığından beri Azeri petrolünün yanı sıra üretimle ilintili olarak Türkmen ve Kazak petrollerini de Ceyhan Terminaline ulaştırmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). Projenin tamamı ise 1770 km’lik uzunluğuyla yapıldığı dönemde dünyanın en uzun petrol boru olarak anılmıştır (Lalkar , 2005). Petrol boru hattının kapasitesi günlük bir milyon varildir (Babalı, 2005, s. 30).

Şekil 17: BTC Petrol Boru Hattı Güzergahı

Kaynak: (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019).

Projenin ilk kısmının tamamlandığı 2005 yılında, projenin 3,2 milyar dolarlık yatırımla dünyanın en büyük özel inşaat projesi olduğu söylenmiştir. İngiliz petrol devi BP, ABD’li Unocol ve ConocoPhillip’in de yer aldığı konsorsiyumdaki lider şirket olarak göze çıkmaktadır. ABD, Ortadoğu ve Rus petrollerine olan bağımlılığını azaltacağı, aynı zamanda İran’ın devre dışı kalacağı gerekçeleriyle projeye başından beri destek vermiştir (Tran, 2005). İran ve Ermenistan’ın proje dışı bırakılması ve Rusya’nın kuzey rotasını bypass etme amacı politik kararlardır. Bu açılarından değerlendirildiğinde projenin bölgedeki statükoyu değiştirmeye yönelik ilk kapsamlı proje olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya’nın Hazar bölgesi petrolünün ihracat rotaları üzerindeki monopolü bu proje ile kırılmıştır. Bunlar göz önüne alındığında BTC Petrol Boru Hattı’nın neden iş adamlarından çok devlet adamları arasında popüler olduğu anlaşılacaktır. Proje ticari önemini bastıran bir

jeopolitik öneme sahiptir. Diğer yandan Batılı petrol şirketlerinin ticari anlamda çekingenlikleri olmuş; Türkiye ve ABD'nin bunları aşmayı sağlayan diplomatik ağırlıkları ile 3,4 milyar dolarlık “bir boru hattı rüyası” “bir milyon varillik bir gerçeğe” dönüşmüştür (Babalı, 2005, s. 58).

Türkiye'nin enerji arz güvenliği bakımından BTC ele alındığında, BTC Ham Petrol Boru Hattının Irak-Türkiye Petrol Hattı gibi bir transit boru hattı olduğu görülecektir. 2016 yılı itibarıyla IEA verilerine göre Türkiye bu boru hattından hiç petrol satın almamış, hattan akan tüm petrol üçüncü ülkelere satılmış ve dolayısıyla BTC Türkiye'den ziyade üçüncü ülkelerin enerji güvenliğine katkı sağlamıştır. Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı'ndan ise zaman zaman Türk pazarına petrol arzı sağlanmaktadır ama temelde bu boru hattı da BTC gibi dünya pazarına yönelik ve üçüncü ülkelerin enerji güvenliğini arttıran bir boru hattıdır (International Energy Agency, 2016, s. 82).

Her ne kadar BTC Türkiye'nin enerji güvenliğine doğrudan bir katkı sağlıyor olmasa bile özellikle Türkiye'nin “enerji merkezi” olma sürecinde stratejik öneme sahip olmakta ve bunu destekleyen en önemli projelerden biri olarak adından söz ettirmektedir.

4.2.2.Bakü Tiflis Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı

Azerbaycan Hükümeti Şah Deniz sahasındaki doğalgaz rezervlerini araştırmak geliştirmek ve üretimi paylaşmak adına 4 Haziran 1996 tarihinde aralarında Statoil (Norveç), Bp (İngiltere), Total (Fransa), TPAO (Türkiye), ve SOCAR (Azerbaycan) gibi enerji şirketlerinin bulunduğu ortaklarıyla Şah Deniz projesini imzalamıştır. Nitekim Bakü'ye 70 km uzaklıkta ve toplamda 860 km² bir alanı kaplayan bölgede yüksek miktarda doğalgaz rezervlerine rastlamıştır. Bu keşiften sonra bölgede üretilecek doğalgazın küresel piyasalara nasıl aktarılacağı konusu gündeme gelmiş ve sonrasında BTE doğalgaz boru hattı projesi gündeme gelmiştir (Arıkan, 2014, s. 62)

Bir yandan BTC ile Hazar bölgesinden petrol akışının sağlanmasıyla ilgili çalışmalar devam ederken 2001 yılında Güney Hazar Denizi'nde yer alan Şah Deniz

sahasında üretilecek doğal gazın Türkiye'ye taşınmasını amaçlayan BTE Doğal Gaz Boru Hattı Projesi için Türkiye ve Azerbaycan arasında Hükümetler arası Anlaşma imzalanmıştır. Aynı gün, bu anlaşma kapsamında, 6,6 milyar metreküp Azeri gazının Türkiye'ye taşınmasını öngören 15 yıl süreli Doğal Gaz Alım Satım Anlaşması BOTAŞ ve SOCAR arasında imzalanmıştır. BTC Ham Petrol Boru Hattı ile aynı güzergâhı kullanacak olan BTE projesinin inşasına 16 Ekim 2004'te başlanmıştır. 780 km uzunluğunda olan boru hattından, 4 Temmuz 2007'de, ilk gaz akışı sağlanmıştır. 2015 yılına gelindiğinde ise Şah Deniz'in ikinci aşama üretimine paralel olarak, BTE'nin Gürcistan topraklarında yer alan kısmı için kapasite artırımı çalışmalarına başlanmıştır. Haziran 2018'e gelindiğinde TANAP sistemine başarılı şekilde gaz akışı sağlanmıştır ve 2022 yılının projenin tam kapasiteyle çalışmaya başlayacağı tarih olması hedeflenmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019).

Diğer yandan, TANAP'ın devreye girmesiyle 2021 yılından itibaren atıl hale gelecek olan BTE Doğal Gaz Boru Hattı'ndan özel sektörün gaz ithal edebileceği söylenmektedir. Şahdeniz-1 sahasının 6,6 milyar metreküp kapasiteli bu boru hattını besleyecek kapasitede olduğu belirtilmektedir (Haber Türk, 2018).

4.2.3. Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)

TANAP Doğalgaz Boru Hattı Projesi, Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan, Hazar havzasındaki Şah Deniz 2 sahasından çıkarılan doğalgazın ilk olarak Türkiye'ye ardından ise Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi için başlatılan Güney Gaz Koridoru (GGK) projesinin Türkiye kısmını oluşturmaktadır. Şah Deniz 2 sahasından elde edilecek doğalgaz, ilk olarak Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ile Türkiye'ye ulaştırılacak ve akabinde TANAP vasıtasıyla Trans Adriyatik Boru Hattı'na (TAP) bağlanarak Avrupa'ya nakledilecektir (Kavaz, 2018, s. 1). Avrupa'nın enerji arz güvenliğinin sağlanmasında önemli projelerden biri olan TANAP aynı zamanda Türkiye'nin "*enerji merkezi*" olma hedefi doğrultusunda stratejik öneme sahiptir.

Şekil 18: SCP - TANAP - TAP Boru Hattı Güzergahı

Kaynak: British Petroleum BP, 2019

TANAP Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye sınırındaki giriş noktası Ardahan'ın Posof ilçesine bağlı Türk Gözü köyüdür. Bu bölgeden başlayarak Türkiye sınırları içerisinde 20 il, 27 ilçe ve 600 köyden geçerek Edirne İpsala ilçesinden itibaren TAP boru hattı ile birleşecektir. Toplam uzunluğu 1850 km olan TANAP'ın yatırım maliyeti 10 milyar USD seviyelerindedir. Boru hattı projesinde Türkiye ve Gürcistan transit ülke olmalarının yanında tüketici ülke de olacakken; Azerbaycan ise kaynak ülke konumunda olacaktır. (Erdoğan, 2017, s. 16).

Projeyle alakalı ilk fikir 25 Ekim 2011'de İzmir'de yapılan bir toplantıda ortaya çıkmış sonrasında ise Türkiye ile Azerbaycan arasında Azeri doğalgazının Türkiye'ye satışı ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi için Bağımsız Boru Hattının inşasına dair anlaşma imzalanmıştır. Ardından SOCAR başkanı Rövnag Abdullayev, 17 Kasım 2011'de İstanbul'da gerçekleşen 3. Karadeniz Enerji ve Ekonomik Formu'nda, Azeri gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan projenin isminin "Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" olacağını belirtmiştir. 26 Aralık 2011'de ise Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı

ile Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanlığı arasında boru hattının yapımı hususunda Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşma ile birlikte iki ÷lke arasında konsorsiyum oluşturulması kararlaştırılmıştır. SOCAR, TPAO ve BOTAŞ enerji şirketleri kurulan komisyonun ilk ortakları olurken aynı zamanda farklı enerji şirketlerinin de konsorsiyuma katılabilmelerinin de önü açılmıştır. 27 Haziran 2012’de projenin yapımına ilişkin Türkiye ve Azerbaycan arasında uluslararası bir anlaşma imzalanmış ve yapılan bu anlaşma ile TANAP projesinin zemini oluşturulmuştur. Son olarak 2015 yılında ise Ankara’da iki ÷lke arasında TANAP ortaklık anlaşması imzalanmıştır (age., s. 15). 2015 yılında yapılan ortaklık anlaşmasıyla birlikte projede SOCAR’ın payı %58, BOTAŞ’ın payı %30 ve BP’nin payı ise %12 olarak belirlenmiştir (TANAP, 2015).

2012 yılında yapılan anlaşmada konuşma yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, *“Türkiye’nin Azerbaycan’ın en kötü günlerinde yanında olduğunu, Azerbaycan halkının bunu asla unutmayacağını, TANAP’ın da bu durumun dışa vurumu olarak değerlendirebileceğini, Azerbaycan’ın Türkiye’nin enerji güvenliğini kendi enerji güvenliği gibi gördüğünü, iki ÷lkenin çıkarlarının, niyetlerinin ve politikalarının bir olduğunu ve bugünü tarihi bir gün olarak kabul ettiklerini”* ifade etmiştir (Kalkan, 2015, s. 213).

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan ise yaptığı konuşmada tarihsel ve kültürel bağları olan Azerbaycan ve Türkiye’nin komşuluk ve enerji ilişkilerinin iki ÷lke için büyük önem arz ettiğini, geçmişte BTC ve BTE gibi enerji alanındaki çeşitli projelerin iki ÷lkenin işbirliği ile başarıyla tamamlandığını belirtmiştir. Aynı zamanda Erdoğan Orta Asya ve Hazar Havzasından temin edilecek enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa piyasalarına taşınmasını hedefleyen GGK projelerinin Türkiye tarafından desteklendiğini belirtmiş, bu tarz projelerin hem Türkiye’nin hem de Avrupa’nın enerji arz güvenliğine katkı sağlayacağını ve aynı zamanda Türkiye’nin kaynak ve güzergâh çeşitlendirme politikaları çerçevesinde maksimum fayda sağlayacağını belirtmiştir (age., s. 213).

Türkiye’nin *“Enerji Merkezi”* olma sürecindeki en önemli adımlardan biri olan TANAP aynı zamandan ÷lke ekonomisine de ciddi orandan katkı sağlayacaktır. TANAP’ın

tamamlanmasıyla birlikte Türkiye kendi toprakları üzerinden taşınacak olan gaz ile kendi ihtiyacının bir kısmını karşılayacak, aynı zamanda gazın transit ülkesi olarak konumlanmasından dolayı ülke toprakları üzerinden transfer edilecek doğalgaz için geçiş ücreti alacaktır. Bununla beraber cari açığının büyük bir kısmını enerji ithalatının getirdiği yüksek maliyetlere borçlu olan Türkiye, TANAP'ın tamamlanmasıyla beraber Azerbaycan'dan ihraç edeceği gazı Rus gazına kıyasla %12 daha ucuza mal edecek bu sayede ülke ekonomisine katkı sağlanacaktır (Erdoğan, 2017, s. 22).

Mart 2015'te temeli atılan TANAP'ın Eskişehir'e kadar olan kısmı 12 Haziran 2018 tarihinde tamamlanmış ve yine bu tarihte, Eskişehir'de düzenlenen törene iki ülke Cumhurbaşkanı'nın da katılımıyla birlikte hizmete açılmıştır (TANAP, 2018). Açılışın ardından ülkemize ilk gaz transferi 30 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilmiş olup, Eskişehir-Edirne arası inşaat ise 30 Kasım 2018'de tamamlanarak TANAP Yunanistan sınırından başlayan TAP boru hattı ile birleştirilmiştir (Çavuşoğlu, 2018, s. 142).

İlk etapta yıllık 16 milyar m³ doğalgaz taşıyacak olan TANAP bu gazın 6 milyar m³'lük kısmını Türkiye'ye geri kalan 10 milyar m³'lük kısmını ise 2020 yılında TAP'ın devreye alınmasıyla birlikte Avrupa pazarına taşıyacaktır. Boru hattının kapasitesinin 2023 yılında 23 milyar m³'e ardından 2026 yılında ise 31 milyar m³'e çıkarılması arzulanmaktadır. İlerleyen yıllarda Türkmen gazının Türkiye'ye ve Avrupa'ya sevkiyatı için yapılması muhtemel bir boru hattının TANAP ile birleştirilerek gaz transferinin bu şekilde gerçekleştirilmesi Türkiye için kritik öneme sahip olup, bu yönde çalışmalar hız kesmeden devam etmektedir (age., s. 142).

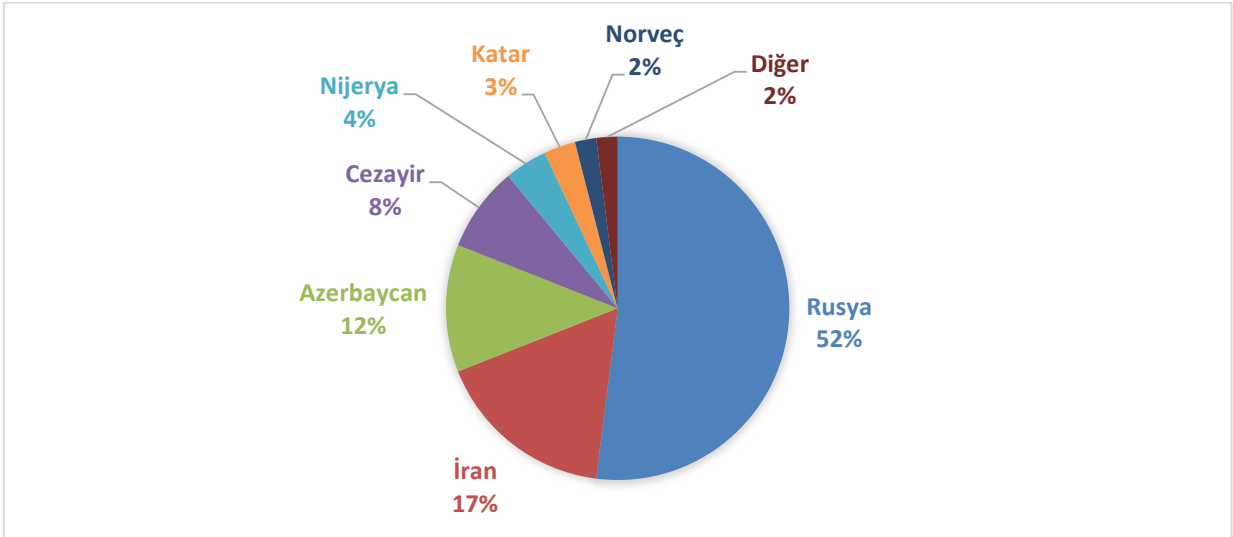
4.3.TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİNDE AZERBAYCAN'IN YERİ VE ÖNEMİ

21.yy'da enerji kaynaklarının önemi tartışmasız bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde de enerji kaynaklarının yeri ve önemi her geçen gün artmakta ilişkilerin gelişiminde enerji ticareti önemli bir gündem maddesi olarak yerini korumaktadır. Türkiye'nin enerji arz güvenliği ile Azerbaycan'ın

enerji talep güvenliğinin birbirini tamamlıyor olması iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinin daha önemli hale gelmesine sebep olmakta ve iki ülke arasında yapılacak olan petrol doğalgaz boru hattı projelerinin önemini artırmaktadır (Kalkan, 2015, s. 202-203).

Türkiye'nin fosil yakıt rezervleri hususunda kıt kaynaklara sahip olması ve tükettiği enerjinin yaklaşık %75'ini farklı ülkelerden ithalatla karşılamak zorunda kalması, ülkenin enerji güvenliğini tehlikeye sokmakta ve enerjide dışa bağımlılık oranı yüksek ülkeler arasında olmasına neden olmaktadır (Erdoğan, 2017, s. 20).

2017 yılı itibariyle Türkiye'nin petrol ithalatına bağımlılık oranı %94,6 olur iken doğalgazda ise bu oran %99,4 seviyelerindedir. Yine 2017 yılı verilerine göre Türkiye petrol ithalatının %89'unu dokuz farklı ülkeden yaparak kaynak ülke çeşitliliği yaratmış ve bu sayede enerji arz güvenliğine katkı sağlamıştır. Her ne kadar Türkiye petrol ithalatı konusunda kaynak çeşitliliği yaratmayı başarsa da doğalgaz konusunda aynı çeşitliliği sağlayamamış ve 2017 yılında doğalgaz ihtiyacının %81'lik kısmını sadece 3 ülkeden ithal etmiştir (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018, s. 37-38).

Şekil 19: 2017 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Doğalgazın Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2018)

Şekil-19'da görüldüğü gibi Türkiye 2017 yılında doğalgaz ithalatının %52'sini Rusya'dan %17'lik kısmını İran'dan %12'lik kısmını ise Azerbaycan'dan ithal etmiştir. Elektrik üretiminin büyük bir bölümünü doğalgazdan sağlayan Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılık oranını azaltmak ve enerji arz güvenliğini sağlamak adına Azerbaycan kritik öneme sahiptir.

BTE ve TANAP gibi doğalgaz boru hattı projeleriyle birlikte Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığı azaltılarak enerji güvenliğinin sağlanmasına katkı sağlanacaktır. Bu projeler sadece enerji güvenliğinin sağlanmasına katkı sağlamayıp aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki farklı devletlerle ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayarak Türkiye'nin dünya genelinde gerçekleştirilen enerji projelerindeki konumunu yükseltecektir. TANAP'ın tamamlanmasıyla birlikte Türkiye doğalgaz ihtiyacının %25'lik kısmını Azerbaycan gazından sağlayarak Rusya ve İran'a olan doğalgaz bağımlılığını azaltıp daha bağımsız politikalar yürütebilmesine olanak sağlanacaktır (Erdoğan, 2017, s. 22).

Enerji kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip olan Azerbaycan ise bulunduğu jeopolitik konumdan dolayı üretmiş olduğu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarını küresel piyasalara taşıma konusunda kısıtlı yollara sahiptir. Bu yollar içerisinde en önemlisi Gürcistan ve Türkiye yollarıdır. Türkiye, Rusya ile birlikte Azerbaycan'ın en büyük doğalgaz alıcısıdır. Azerbaycan, Rusya ve Türkiye'nin yanında az miktarda Yunanistan ve Gürcistan'a da doğalgaz ihracatı yapmasına rağmen asıl hedefi üretmiş olduğu doğalgazı, büyük bir pazar olarak gördüğü Avrupa piyasalarına ihraç edebilmektir. Bu hedef doğrultusunda en güvenilir güzergâh hiç şüphesiz Türkiye'dir. Bu nedenle Azerbaycan, Türkiye ile olan TANAP ve TAP gibi boru hattı projelerine önem vermekte, bu tarz projelerle ürettiği enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden güvenilir bir şekilde Avrupa piyasalarına pazarlamak istemektedir (Kalkan, 2015, s. 203-204).

Görüldüğü gibi tarihsel ve kültürel olarak sıkı sıkıya birbirine bağlı olan Türkiye ve Azerbaycan devletleri enerji alanında da sıkı bir işbirliği kurmak istemektedirler. Bu işbirliği iki ülkenin enerji güvenliğine katkı sağlamasının yanında, Türkiye'nin enerjide

merkez ülke olma politikası çerçevesinde enerji piyasalarındaki gücünü artıracak ve konumunu güçlendirecektir (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016).

SONUÇ

Enerji kaynaklarının insan yaşantısındaki önemi ilk çağlardan günümüze dek giderek aratarak günümüzde en temel gereksinimlerden biri haline gelmiştir. Eski çağlarda yemek pişirmek, ısınmak ve aydınlanmak için bir enerji kaynağı olarak ateş kullanılmış, daha sonraki süreçlerde ise su ve rüzgâr enerjisini kullanılarak enerji kaynaklarından faydalanılmıştır. Nitekim Sanayi Devrimi'yle birlikte enerji kaynaklarının kullanım alanları genişlemiş hızlı makineleşme ve teknolojinin gelişmesiyle beraber enerji kaynaklarının önemi de artmıştır. Zaman içerisinde yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle ve kullanım alanlarının çeşitlenmesiyle beraber enerji kaynakları insanoğlunun vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş, aynı zamanda devletler için de varlığını devam ettirmek ve gücünü artırmak adına enerji kaynaklarına ulaşmak birincil öncelik haline gelmiştir.

Endüstri devrimiyle beraber buharlı makinaların icadıyla fosil yakıtların önemi artmış özellikle bu devirde bir enerji kaynağı olarak kömürün kullanım alanı genişlemiştir. Devletlerin güçlenmesinde ve gelişmesinde büyük pay sahibi olmaya başlayan fosil yakıt kaynakları güçlerini sürekli artırmak isteyen devletler arasındaki rekabeti arttırmış ve enerji kaynaklarına ulaşmak devletlerin en büyük sorunsallarından biri haline gelmiştir. Devletlerin askeri olarak gelişmenin ve refah seviyesini artırmanın en temel unsurunu enerji kaynaklarına ulaşmak olduğu gerçeğiyle yüzleşmesiyle birlikte bölgesel ve küresel rekabet sahaları oluşmaya başlamış bu da büyük devletler arasında enerji kaynaklarına ulaşmak adına savaşlar meydana gelmesine neden olmuştur.

Enerjinin öneminin anlaşılması ve kullanım alanlarının yaygınlaşması sonucunda, enerji ticareti dünya genelinde yayılmaya başlamış, bu gelişmenin ardından devletler açısından yeni bir güvenlik endişesi olan enerji güvenliği kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram ilk olarak 19.yy'da İngiltere'nin çok düşük bir vergi oranı ile Fransa'ya kömür satmak istemesini takiben İngiltere meclisinin kömürün stratejik önemini gerekçe göstererek bu ticarete karşı çıkması sonucu literatüre girmiş, ilerleyen yıllarda aşama

kaydederek devletlerin politikalarına yön veren bir kavram olarak devlet politikalarındaki önemini artırmıştır.

Günümüzde enerji güvenliği ile ilgili net kabul gören bir tanım olmamakla birlikte ülkelerin enerji kaynakları bakımından zenginlik veya yoksunluk durumuna göre kavram farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Kavram bu çerçevede ele alındığında enerji kaynakları bakımından kendi kendine yetebilen ve ürettiği ihtiyaç fazlası enerjisi diğer ülkelere ihraç etmek isteyen üretici ülkeler için yüksek fiyatlarda ve süreklilik arz eden enerji ticareti olarak tanımlanırken, enerji kaynaklarından yoksun tükettiği enerjinin büyük bölümünü üretici ülkelere ithal etmek zorunda kalan ülkeler içinse düşük fiyatlarda ihtiyaç duyulan enerjinin sürekli olarak karşılanabilmesi olarak yorumlanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni dünya düzeni ile birlikte ülkeler arasında gerek sanayi üretiminde gerekse teknolojik ilerlemede ciddi bir rekabet ortamı oluşmuştur. Oluşan bu rekabet ortamı sonucunda teknolojik gelişmelerin hızla artması enerji kaynaklarına olan ihtiyacı olabildiğince artırmış ve bu tarihten sonra enerji kaynakları geçmişte hiç olmadığı kadar insan yaşantısında yer edinmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde bir fosil yakıt türü olan petrol ön plana çıkmış ve 1973-1974 yıllarındaki petrol krizine kadar tartışmasız en yaygın enerji kaynağı olarak kullanılmıştır.

1973-74 petrol krizi sonrasında enerji güvenliği kavramı yeni boyut kazanmış bu tarihten sonra devletler enerji güvenliğinin varlıklarını sürdürebilmeleri için birincil öncelik olduğunu kavramış ve bu çerçevede küresel politikalar üretmeye başlamışlardır. Enerji güvenliğini sağlayabilmek adına Uluslararası Enerji Ajansı ve Dünya Enerji Konseyi gibi uluslararası örgütler kurulmuş, petrole olan bağımlılığı azaltmak ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmek adına doğalgaz, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji gibi alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapılmaya başlanmıştır.

1973-74 yılları arasında gerçekleşen petrol krizi sonrası fosil yakıtların güvenilirliği tartışılabilirse de günümüze kadar fosil yakıtlar en yaygın enerji kaynağı olarak kullanılmaya devam etmiş ve devletlerin birincil öncelikleri arasındaki konumunu muhafaza etmiştir.

Dünyada enerji konusunda bu süreçler yaşanırken 1973-74 Petrol Krizi'nin olumsuz etkilerini hisseden ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Petrol fiyatlarının artması ve Kıbrıs Harekâtını takip eden ambargo sonucunda Türkiye'nin ekonomik büyümesi yara almıştır. 1980-88 yılları arasında devam eden İran-İrak Savaşı, ardından 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgalinin sonra ABD'nin Irak'a saldırması ve daha sonrasında Irak'ın kuzeyinde oluşan yapılanmalar nedeniyle Türkiye petrol akışını etkileyen sorunlarla enerji güvenliği konusunda ciddi sınavlar vermiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesiyle beraber yüksek büyüme oranları yakalayan ve OECD ülkeleri arasında 2010 yılından bugüne kadar en yüksek enerji talep artış oranına sahip olan Türkiye enerji ihtiyacının bu kadar yaygınlaştığı dünya düzeni içerisinde kendi enerji ihtiyacını karşılayacak kaynaklardan yoksun bulunmakta ve enerji temini konusunda dışa bağımlı durumda bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin enerji güvenliği kavramının enerji arz güvenliği boyutunu ön plana almasına neden olmakta ve bu çerçevede politikalar üretmek durumunda bırakmaktadır.

Türkiye'nin büyüme ve gelişme süreci içerisinde en büyük sorunlardan birini teşkil eden enerji kaynaklarından yoksun olma durumu, ülke ekonomisine ciddi zararlar vermekte, aynı zamanda gerek iç politikada gerekse dış politikada ülkenin manevra alanını kısıtlamaktadır. 2000'li yıllardan beri büyüyen ve gelişen ekonomisiyle birlikte gerek bölgesel konularda gerekse küresel konularda daha pro-aktif bir dış politika izleme yolunu benimseyen Türkiye, enerji yoksunluğunun getirdiği bağımlılık sebebiyle özellikle yüksek oranda enerji ithal ettiği Rusya ve İran gibi ülkelere karşı daha dezavantajlı konuma düşmekte bu da ülkenin enerji ithal ettiği ülkelerin politikalarından bağımsız politikalar üretmesine engel olmaktadır.

Enerji kaynaklarının kullanımında %74,1 oranında dışa bağımlı durumda bulunan Türkiye bu bağımlılığın etkilerine en aza indirmek adına yeni stratejiler ve politikalar üretmektedir. Bu noktada ilk başta kaynak ülke ve güzergâh çeşitliliği sağlayarak enerji güvenliğine katkı sağlamak isteyen Türkiye aynı zamanda yerli ve yenilenebilir enerji

kaynaklarının kullanımını artırmak istemekte ve nükleer enerjiyi kullanarak petrol ve doğalgaza olan yüksel bağımlılığı azaltmak istemektedir.

Türkiye her ne kadar enerji kaynaklarından yoksun bir ülke olsa da dünyadaki petrol ve doğalgaz rezervlerinin %70'ine komşu olan bir jeopolitik konuma sahiptir. Yıllarca bulunduğu coğrafi konumun avantajlarını iyi kullanamayan Türkiye aksine bulunduğu bölgenin getirdiği ağır maliyetleri taşımak zorunda kalmıştır. 2000'li yıllardan sonra artan enerji ihtiyacı ile yeni enerji politikaları üretmek zorundan kalan Türkiye enerji konusuna daha fazla önem vermeye başlamış ve bu eksende enerji politikalarında ciddi revizyona gitmiştir. Revizyonist politikalar sonucunda bulunduğu bölgede “enerji merkezi” olmayı kendine hedef edinen Türkiye bu çerçevede bölgedeki zengin enerji kaynaklarına sahip Rusya, Azerbaycan ve İran gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirerek bu ülkelerin enerji kaynaklarını Avrupa pazarlarına taşınmasında merkez ülke olmak adına birçok proje ve işbirliği faaliyetlerine imza atmıştır. Türkiye'nin “enerji merkezi” olma hedefinin gerçekleşmesi ülkenin Doğu ile Batı ülkeleri arasında bir cazibe merkezi olmasına katkı sağlayacak aynı zamanda son yıllarda dış politikada bir silah olarak kullanılabilen enerji kartını elinde bulundurmasını sağlayacaktır.

Her ne kadar Türkiye “enerji merkezi” olmayı kendine hedef edinse bile bu süreç sadece boru hatları ve enerji projeleri ile başarıya ulaştırılabilecek bir süreç değildir. “Enerji merkezi” olmanın en temel koşullarından ilki hammadde güvenliği sağlanmalıdır. Bunun yanında gerekli hukuki ve teknik alt yapı sağlanmalı, şeffaflık ilkesi tam anlamıyla benimsenerek piyasa koşulları oluşturulmalı, büyük rafinelere sahip olarak enerji borsasında işlem gören şirketler kurulması gerekmekte ve enerji depolama faaliyetleri artırılmalıdır. Boru hatları ağına sahip olmak merkez ülke olma hedefine katkı sağlasa da sadece boru hatları ağına sahip olan bir ülke transit ülke olmanın ötesine geçemez.

Türkiye ise henüz bu sürecin çok başındadır. 2015 yılında European Federation of Energy Trades (EFET'in) yaptığı araştırma sonrasında Türkiye'nin “enerji merkezi” skorunu 20 üzerinden 5,5 olarak belirtmiştir. Bu skor Türkiye'nin henüz merkez ülke olmak adına gerekli gelişimlerden uzak olduğu göstermektedir. Her ne kadar Türkiye şuan için

“*enerji merkezi*” olmaktan uzak olsa da ilerleyen yıllarda enerji ithalatında olan yüksek bağımlılık oranı azaltılarak, farklı ülkelerden yeterli gaz teminatı sağlanarak, enerji depolama kapasitesi artırılarak ve enerji projelerinde paydaş ülke sıfatıyla yer alarak ve “*enerji merkezi*” olma sürecine katkı sağlanabilir.

Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin sağlanması konusundan “*enerji merkezi*” olma sürecinde Azerbaycan Cumhuriyeti ile olan ilişkileri ayrı bir öneme sahiptir. Bilindiği üzere Türkiye ile Azerbaycan geçmişten günümüze kadar ilişkilerini hep dostane bir şekilde sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar Türk Hükümetleri Azerbaycan'ın yanında olmuş, özellikle Azerbaycan halkının 1920'li yıllarda başlattığı bağımsızlık hareketlerine Osmanlı Devleti hem askeri hem de ekonomik açıdan ciddi destek sağlayarak günümüzde “*Bir Millet İki Devlet*” anlayışına dayanan ilişkilerin temelini oluşturmuştur. 1920 sonrasında Azerbaycan'ın SSCB himayesi altına girmesiyle beraber ikili ilişkiler siyasi anlamda kopma noktasına gelse bile iki millet arasındaki kardeşlik bağı devam etmiş, ilerleyen yıllarda Azerbaycan'ın tekrar bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte bu kardeşlik bağı somutlaşarak iki ülke arasında ekonomik, askeri ve siyasi alanda işbirliği yapılmasına katkı sağlamıştır.

1991 yılında tekrar bağımsızlığını kazanan Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmış, bunun yanında Karabağ sorunu ve Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmazlıklardan dolayı bölge ülkeleriyle ciddi problemler yaşamıştır. Bu problemlerden dolayı sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını verimli kullanamayan Azerbaycan bu süreç içerisinde ekonomisinin büyük bir kısmını savunma sanayisine ayırmak zorunda kalmış ve Ermenistan ile gerçekleşen savaşın ağır maliyetlerini taşımak zorunda kalmıştır. Karabağ savaşının sona ermesiyle savaşın getirdiği ağır maliyetlerden kurtulmayı başaran Azerbaycan ilerleyen yıllarda topraklarında bulunan enerji kaynaklarını küresel piyasalara pazarlamayı kendisine hedef edinmiştir. Bu hedef doğrultusunda politikalar üretmeye başlayan Azerbaycan kısa süre içerisinde yabancı yatırımcıları ülkesine çekmeyi başarmış ve küresel enerji şirketlerinin yatırım merkezi haline gelmiştir. Yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle birlikte hızlı bir gelişme gösteren

Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler arasında ekonomisi en hızlı gelişen ve büyüyen ülkelerden biri olma başarısını göstermiştir.

Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını verimli bir şekilde üretmeye başlamasıyla beraber bu kaynakların küresel piyasalara hangi yolla aktarılacağı sorunu gündeme gelmiş, bu sorun Azerbaycan'ın en temel enerji güvenliği konularından biri haline gelmiştir. Bölgedeki en etkin ülkelerden biri olan Rusya'nın Hazar ve Orta Doğu bölgesinden kendisinin içinde bulunmadığı projelere sıcak bakmamasından dolayı Azerbaycan, Rusya tarafından ciddi baskılara maruz kalmış, aynı zamanda Ermenistan ile hala çözülemeyen Karabağ sorunundan dolayı ilişkilerin gergin olması nedeniyle Azerbaycan'ın alternatiflerini kısıtlamıştır. Tüm bu sorunlara rağmen 1994 yılında Türkiye ve Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu "*Asrın Anlaşması'nın*" imzalanmasıyla birlikte Azerbaycan zincirlerini kırmayı başarmıştır. Anlaşma sonrasında yalnızca Azerbaycan'ın enerji güvenliğine katkı sağlamayan aynı zamanda Türkiye'nin "*enerji merkezi*" olma sürecinde büyük öneme sahip olan BTC'nin yapılmasıyla birlikte, Azerbaycan enerji güvenliğinin sağlamasında çok önemli bir adım atmaya başarmış ve aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan enerji ilişkilerindeki ilk somut proje ortaya çıkmıştır. İlerleyen yıllarda BTC projesini BTE ve TANAP gibi farklı projeler takip etmiş ve iki ülke arasındaki enerji ilişkileri artarak devam etmiştir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji ilişkileri hem Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasında hem de Azerbaycan'ın enerji talep güvenliğinin sağlanmasında kritik öneme sahiptir. Bölge ülkeleri arasında din, dil, kültür ve etnik yapı olarak Türkiye'ye en yakın olan ülke Azerbaycan'dır. Türkiye özellikle doğalgaz kullanımı konusunda %99,4 oranında ithalata bağımlı durumda bulunmaktadır. Doğalgaz ithalatının %50'den fazlası Rusya'dan gerçekleştirilirken Rusya'yı %17 ile İran %12 ile Azerbaycan takip etmektedir. Türkiye doğalgaz ithal ettiği ülkelerin başında gelen Azerbaycan ile gerçekleştirdiği TANAP projesiyle birlikte, Rusya ve İran'a olan bağımlılığı azaltılacak, aynı zamanda Azerbaycan gazının diğer ülkelere kıyasla daha uygun maliyetle temin edilmesinden dolayı ülke ekonomisine ciddi katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda TANAP

projesiyle birlikte Türkiye Orta Asya ülkelerinden gelebilecek gaza Azerbaycan üzerinden ulaşabilecek, bu da Türkiye'nin özellikle doğalgaz konusunda kaynak ülke çeşitliliği yaratmasına katkı sağlayacaktır. Azerbaycan ile ortaklaşa gerçekleştirilen BTC, BTE ve TANAP gibi projelerin artırılması, Türkiye'nin "enerji merkezi" olma politikasına ve aynı zamanda Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Türkiye bulunduğu coğrafi konumunun etkisiyle enerji kaynaklarını talep eden Batı ile enerji kaynaklarını arz eden Doğu arasında bir enerji köprüsü olma özelliğini taşımaktadır. Coğrafi konumunun getirdiği bu avantajı iyi değerlendirmek isteyen Türkiye, bölgesindeki zengin enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan ve Rusya gibi çeşitli ülkelerle enerji projeleri gerçekleştirerek hem enerji arz güvenliğinin sağlanmasına katkı sağlamakta hem de "enerji merkezi" olma sürecini desteklemektedir. Enerji kaynaklarının transferi için gerçekleştirilen boru hatlarının Türkiye üzerinden geçmesi, Türkiye'nin enerji ihtiyacının kesintisiz sağlanması adına büyük önem arz etmekte, aynı zamanda enerji kaynaklarını transferini yönlendiren ülke olarak bu kaynaklara daha uygun maliyetle ulaşmasına imkân sağlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye üzerinden geçen enerji hatlarının büyük çoğunluğunun Azerbaycan ile olan enerji işbirlikleri sonucu ortaya çıktığı göze çarpmaktadır. Dost ve kardeş ülke konumunda bulunan Azerbaycan ile olan bu enerji projelerini ilerleyen yıllarda daha da artırmak mümkündür. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bu ilişkileri geliştirmek adına Türkiye'nin Azerbaycan'ın yumuşak karnı olan Karabağ konusunda hassas davranması ve YDSK gibi işbirliği alanlarının artırılması faydalı olacaktır. Aynı zamanda Türkiye'nin enerji arz güvenliği ile Azerbaycan'ın enerji talep güvenliğinin birbirini tamamlar nitelikte olduğu göz ardı edilmemeli, kurulacak enerji işbirliklerinin ortak çıkarlar doğrultusunda şekillendirilmesine özen gösterilerek ikili ilişkilerin sürekliliğine katkı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Ablak, K. (2014).

Azerbaycan Ekonomisi: Azerbaycan-Türkiye Ekonomik ve Siyasi İlişkileri Üzerine Bir Uygulama (2005-2012) (Yüksek Lisans Tezi). Kars: T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Akkaya, A. (2016).

Geçmişten Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akpınar, E., & Başbüyük, A. (2011).

Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6(3), 119-136.

aktaran Kalkan, D. (2015, Temmuz).

Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliği ve Azerbaycan (Doktora Tezi). Ankara.

aktaran Karabulut, B. (2016, Mayıs).

Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış. Savunma Bilimleri Dergisi, 15(1), 31-54.

Aljazeera Turk. (2013, Aralık 2013).

Ülke Profili: Azerbaycan. Retrieved Mart 24, 2019, from Aljazeera Turk: <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-azerbaycan>

Aljazeera Turk. (2014, Ağustos 9).

Kafkasya'nın Açık Hesabı: Dağlık Karabağ.

Retrieved from Aljazeera Turk:

<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/kafkasyanin-acik-hesabi-daglik-karabag>

Alodalı, M. F., & Sefa, U. (2017).

Enerji Diplomasisi ve Türkiye. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 19(33), 163-168.

Aras, O. N. (2003).

Azerbaycan Ekonomisi Makro Ekonomik Sektör Analiz. Bakü: Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aras, O. N. (2003, Kasım).

Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci. Akademik Araştırmalar Dergisi(19), 1-15.

Arıkan, S. (2014).

Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Asker, C. (2015, Mayıs).

AZERBAYCAN DEVLET PETROL ŞİRKETİ (SOCAR) VE SOCAR'IN AVRUPA BÖLGESEL YATIRIMLARI: 1992-2015. I-125.

Atlay, M. K. (2013, Şubat).

LNG Piyasası. Retrieved Ocak 28, 2019, from T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Karayolu Düzenleme Genel Müdürlüğü:

http://www.kugm.gov.tr/BLSM_WIYS/DTGM/t/Analizler/20130226_085712_64032_1_64480.pdf

- Babalı, T. (2005). Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project. *Perceptions*, Winter, 29-60.
- Babayeva, V. (2013). Haydar Aliyev Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baku-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü. (2019). BTC Projesi: Kronoloji. Retrieved Nisan 7, 2019, from Baku-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü Web Sitesi: <http://www.btc.com.tr/proje.html>
- Bayraç, H. N. (2018, Aralık). Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 13-36.
- Bozkuş-Yılmaz, R. (2018). Main Determinants of Turkey's Foreign Oil and Gas Strategy. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(2), pp. 114-132.
- British Petroleum BP. (2019). Shah Deniz Stage-I. Retrieved Mart 2019, 22, from BP Azerbaijan: https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html

British Petroleum BP. (2019).

Shah Deniz-II. Retrieved Mart 22, 2019, from BP Azerbaijan:

https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage2.html

CNBC . (2018, Temmuz 18).

World Gas Conferance 2018: The major challenges of natural gas. (Total) Retrieved Mart 19, 2019, from CNBC Web Sitesi:

<https://www.cnbc.com/advertorial/2018/07/18/world-gas-conference-2018-the-major-challenges-of-natural-gas.html>

Çalışkan, Ş. (2009, Aralık).

Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık Ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(25), 297-310.

Çavuşoğlu, M. (2018, Aralık 17).

2019 Yılına GİRerken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız. Retrieved Nisan 24, 2019, from T.C. Dışişleri Bakanlığı Web sitesi: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2019-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf

Çelikpala, M. (2014, Kış).

Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı. Uluslararası İlişkiler, 10(40), 75-99.

Demir, İ. (2008, Aralık).

OPEC: Güçlü Bir Kartel? SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(18), 231-246.

- Demiyol, T. (2018). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rölü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17(4), 1438-1456.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012). Azerbaycan Ülke Bülteni.
- Dışkaya, S. A. (2017, Eylül 2). Türkiye'nin Enerji Güvenliğinde Yenilenebilir Enerji Etkisinin Politik Ekonomi Perspektifi . Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi , 5(2), pp. 129-150.
- Durmuşoğlu, S. (2015, Aralık). Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Komşu Ülkeler ile Uluslararası İlişkilerine Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, Y. (2017, Mart). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2(1), 62-77.
- Ekin, T. (2007). Ekonomi ve Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye Azerbaycan İlişkileri (1991-2005) (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Emeklier, B., & Ergül, N. (2010, Güz). Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik. Bilge Strateji, 2(3), 59-86.

Enerji ve Tabii Kaynaklar

Bakanlığı. (2017).

Doğal Gaz. Retrieved Mart 15, 2019, from Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>

Erdal, L. (2011).

Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Faktörler ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Alternatifi (Doktora Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, N. (2017).

TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(3), 10-26.

Eyvazlı, E. (2017).

Türk Basınında Dağlık Karabağ Sorunu: Milliyet, Hürriyet Sabah Gazeteleri Örneği. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 4(1), 57-74.

Furuncu, Y. (2018, Kasım).

Enerji Güvenliği ve Karşılıklı Bağımlılık Perspektifinden TürkAkım Projesi. SETA Perspektif(216), 1-5.

Gilpin, R. (2001).

The Neoclaasical Concept of Political Economy. In R. Gilpin, Global Political Economy: Understanding International Economic Order. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Gökçe, M. (2011).

Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6(1), pp. 1111-1126.

Göl, H. (2016, Haziran).

Geçmişten Günümüze Azerbaycan. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), 153-170.

Haber Türk. (2018, Haziran 20).

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'ndaki gaz özel sektör üzerinden ithal edilecek. Retrieved Nisan 7, 2019, from Haber Türk Web Sitesi: <https://www.haberturk.com/baku-tiflis-erzurum-dogalgaz-boru-hatti-ndaki-gaz-sektor-uzerinden-ithal-edilecek-2022811-ekonomi>

Haber Türk. (2018, Ağustos 12).

Hazar Denizi Anlaşması İmzalandı! Retrieved Mayıs 10, 2019, from Haber Türk Web sitesi: <https://www.haberturk.com/hazar-denizi-anlasmasi-bugun-imzalaniyor-2099836#>

Hazira LNG & Port. (2010).

Importance of Natural Gas. Retrieved Mart 19, 2019, from Hazira LNG Private Ltd.: http://www.haziralngandport.com/natural_gas.htm

International Energy Agency . (2019 b).

Energy Security. Retrieved Şubat 25, 2019, from International Energy Agency Web Sitesi: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/>

- International Energy Agency . (2019 c). Natural Gas Security. Retrieved Şubat 25, 2019, from International Energy Agency Web Sitesi: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/naturalgassecurity/>
- International Energy Agency. (2018). World Energy Outlook 2018.
- International Energy Agency. (2019 a). Oil Security. Retrieved Şubat 25, 2019, from International Energy Agency Web Sitesi: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/oilsecurity/>
- International Energy Agency. (2019). Turkey. Retrieved Şubat 23, 2019, from International Energy Agency: <https://www.iea.org/countries/Turkey/>
- International Gas Union. (2017, Ekim 19). The Natural Gas Industry Methane Emissions Challenge. Retrieved Mart 19, 2019, from International Gas Union Web Sitesi: <https://www.igu.org/research/natural-gas-industry-methane-emissions-challenge>
- International Energy Agency. (2016). Energy Policies of IEA Countries: Turkey 2016 Review. IEA. France: IEA Publications.
- İsmayil, T. (2013, 08 19). Azerbaycan'ın Enerji Nakil Stratejisi. Retrieved Mart 24, 2019, from Enerji Günlüğü Web sitesi: <https://enerjigunlugu.net/icerik/4606/azerbaycani-n-enerji-nakil-stratejisi.html>

- İşcan, İ. H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 63-92.
- Kalkan, D. (2015, Temmuz). Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliği ve Azerbaycan. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanal Finans. (2018, Kasım 21). Türkiye'den Sevgilerle: TANAP ve TAP Birleşti! Retrieved Nisan 7, 2019, from Kanal Finans Web Sitesi: <https://kanalfinans.com/haberler/turkiyenin-enerji-petrol-dogalgaz-boru-hatlari>
- Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 2(3), 87-114.
- Karabulut, B. (2016, Mayıs). Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 15(1), 31-54.
- Karaca, N., Aydoğdu, B., & Bozkırlı, O. D. (2016). Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu. İstanbul: Serhat Kalkınma Ajansı.
- Karagöl, E. T., Ateş, S. A., Kaya, S., & Kızılkaya, M. (2016). Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Arayışı. İstanbul: SETA Yayınları.

Karagöl, E. T., Kaya, S., & Koç,

Y. E. (2016, Aralık 28).

2016'da Enerji. Retrieved Temmuz 18, 2018,
from SETA:

<https://setav.org/assets/uploads/2016/12/enerji.pdf>

Karagöl, E. T., Kızılkaya, M.,

& Salihe, K. (2016, Nisan).

Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji
Denklemi. Anazliz(155), 1-28.

Kavaz, İ. (2018).

Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Sürecinde
TANAP Projesi. SETA Perspektif(199).

Kayserilioğlu, E. (2004).

Deniz Taşımacılığı Sektör Profili. İstanbul:
İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Keohane, R. (1984).

After Hegemony: Cooperation and Discord in
the World Political Economy. Princeton, New
Jersey, West Sussex: Princeton University Press.

Kuuskraa, V. A., Stevens, S. H.,

& Moodhe, K. D. (2013).

WORLD SHALE GAS AND SHALE OIL
RESOURCE ASSESSMENT. U.S. Department
of Energy, U.S. Energy Information
Administration, Washington DC.

- Lalkar . (2005).
Baku-Tiflis-Ceyhan Pipeline and Its
Significance . Retrieved Nisan 7, 2019, from
Lalkar Web Sitesi:
[http://www.lalkar.org/article/1157/baku-tbilisi-
ceyhan-pipeline-and-tts-significance](http://www.lalkar.org/article/1157/baku-tbilisi-ceyhan-pipeline-and-tts-significance)
- Luft, G., & Korin, A. (2009).
Realism and Idealism in the Energy Security
Debate. In G. Luf, & A. Korin (Eds.), Energy
Security Challenges for the 21st Century A
Reference Handbook (pp. 335-349). Santa
Barbara, California: Greenwood Publishing
Group.
- Mahmudov, N. (2006).
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin
Yıkılışından Sonra Azerbaycan-Rusya İlişkilendir.
İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü.
- Mican, O. (2018, Ekim 23).
Enerji Güvenliği ve Teorik Boyutu. Retrieved
Ocak 21, 2019, from
[https://www.ilimvemedeniyet.com/enerji-
guvenligi-ve-teorik-boyutu.html](https://www.ilimvemedeniyet.com/enerji-guvenligi-ve-teorik-boyutu.html)
- Mollaer, F. (2004).
Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerene
Bazı Gözlemler. Bİlgi Sosyal Bilimler
Dergisi(1), 63-78.
- Morgenthau, H. (1948).
National Power. In H. Morgenthau, Politics
Among Nations: The Struggle for Power and
Peace (First ed., pp. 73-122). Illinois, Chicago:
Alfred A. Knopf Inc.

- Nye, J. (2007). Globalization and Interdependence. In J. Nye, Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History (6th ed., pp. 204-233). ABD: Pearson Longman.
- Orulcu, E. (2016). Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Dışı Sektörlerin Yeri ve Önemi (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öraz Beşikçi, S. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 16(2), 237-252.
- Özkan, G. (2010). Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği. Akademik Bakış, 4(7), 17-40.
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 191-208.
- Pamir, N. (2005, Aralık). Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler. Stratejik Analiz, 57-73.
- Ramady, M., & Mahdi, W. (2015). OPEC in a Shale Oil World Where to Next? Switzerland: Springer International Publishing AG Switzerland.

Sabancı University Istanbul International

Center for Energy and Climate.

(2018, Aralık 20).

IICEC KONFERANSI : DÜNYA ENERJİ
GÖRÜNÜMÜ 2018 TÜRKİYE LANSMANI 20
Aralık 2018, İstanbul. Retrieved Mart 16, 2019,
from IICEC Web Sitesi:

<https://iicec.sabanciuniv.edu/iicec-energy-market-newsletter-18-january-2019>

Sevim, C. (2012).

Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği.
Journal of Yaşar Üniversitesi, 7(26), 4378-4391.

SOCAR. (2017).

SOCAR Türkiye Şirket Profili 2017. Retrieved
Nisan 4, 2019, from SOCAR Web Sitesi:

http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-turkiye-sirket-profil-2017.pdf?sfvrsn=defb5749_8

SOCAR Gas. (2019, Şubat 17).

Doğal Gaz Üretimi. Retrieved from SOCAR
Gas: <http://www.socargas.com/socar-tarihce/>

Süleymanov, E., & Hasanov, F. (2013).

Azerbaycan'ın Türkiye'nin Enerji Sektörüne
Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik
İlişkilerindeki Rolü. Anadolu International
Conference in Economics III, (pp. 1-29).

Eskişehir.

Süleymanov, E., & Hasanov, F. (2013). Azerbaycan'ın Türkiye'nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü. Avrasya Strateji Dergisi, 2(2), 73-100.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019). Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri. Retrieved Mart 29, 2019, from T.C. Dışişleri Bakanlığı Web sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019). Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi. Retrieved Nisan 3, 2019, from T.C. Dışişleri Bakanlığı Web sitesi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

T.C. Enerji Piyasası Düzenleme

Kurumu. (2018). Doğalgaz Piyasası 2017 Yılı Sektör Raporu. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. Retrieved Mayıs 12, 2019, from T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar

Bakanlığı. (2019). Doğal Gaz. Retrieved Mayıs 11, 2019, from T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar

Bakanlığı. (2019).

Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri. Retrieved Nisan 7, 2019, from T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Web Sitesi:
<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar

Bakanlığı. (2019).

Petrol Boru Hatları. Retrieved Nisan 7, 2019, from T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı:
<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018, Kasım).

Ekonomik Görünüm. T.C Ticaret Bakanlığı.

TANAP. (2015, Mart 13).

Asrın Projesinde Dev Ortaklık! Retrieved Nisan 2, 2019, from TANAP Web Sitesi:
<https://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/asrin-projesinde-dev-ortaklik/>

TANAP. (2018, Haziran 12).

Güney Gaz Koridoru'nun En Önemli Halkası TANAP'ın Eskişehir'e Kadar Olan Kısmı Uluslararası Törenle Açıldı. Retrieved Nisan 24, 2019, from TANAP Web Sitesi:
<https://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/guney-gaz-koridorunun-en-onemli-halkasi-tanapin-eskisehire-kadar-olan-kismi-uluslararasi-torenle-acildi/>

Taner, A. C. (t.y.).

Amerika Kayaların Arasına Tuzaklanmış Şeyl - Kaya Petrolü Üreticileri ve Küresel Ham Petrol Fiyatları Yükselişleri ile Birlikte Artan Gelirleri. Retrieved Şubat 27, 2019, from Fizik Mühendisleri Odası Web Sitesi: http://www.fmo.org.tr/_yayinlar/faydali-bilgiler/

Telli, A. (2016).

Enerji Güvenliğine Bütüncül Bakış. In H. Çomak, C. Sancaktar, & S. Demir, Uluslararası Güvenlik "Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar" (pp. 217-226). Beta Yayınları.

Tran, M. (2005, Mayıs 26).

Q&A: The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline. Retrieved Nisan 7, 2019, from The Guardian News and Media Limited Web Site : <https://www.theguardian.com/business/2005/may/26/businessqandas.oilandpetrol>

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

(TPAO). (2018). 2017

Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. TPAO.

U.S. Energy Information

Administration. (2011, Temmuz 8).

Review of Emerging Resources: U.S. Shale Gas and Shale Oil Plays. Retrieved Nisan 3, 2019, from U.S. Energy Information Administration Web Sitesi:

<https://www.eia.gov/analysis/studies/usshalegas/>

U.S. Energy Information

Administration. (2013, Augustos 26).

Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region. Retrieved Mart 25, 2019, from U.S. Energy Information Administration web sitesi:

<https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=CSR>

U.S. Energy Information

Administration. (2013).

Technically Recoverable Shale Oil and Shale Gas Resources: An Assessment of 137 Shale Formations in 41 Countries Outside the United States . U.S. Department of Energy , Washington DC.

U.S. Energy Information

Administration. (2019, Ocak 7).

Background Reference Azerbaijan. Retrieved Mart 23, 2019, from U.S. Energy Information Administration:

https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Azerbaijan/background.htm#electricity

U.S. Energy Information

- Administration, EIA. (2019, Ocak 7). Azerbaijan . Retrieved Şubat 25, 2019, from U.S. Energy Information Administration, EIA: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=AZE>
- U.S. Information Administration. (2013). Caspian Sea Region. U.S. Energy Information Administration. Retrieved from https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf
- Waltz, K. (1979). Structural Causes and Economic Effect. In K. Waltz, *Theory of International Politics* (pp. 129-160). Addison-Wesley Publishing Company.
- White, T. C. (2017). *Theories of International Relations and Northern Ireland*. Manchester: Manchester University Press.
- Winzer, C. (2012, Nisan 27). Conceptualizing Energy Security. *Energy Policy*, 46, 36-48.
- Yergin, D. (2003). *Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü: Petrol* (3. Baskı ed.). (K. Tuncay, Trans.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yiğit, M. (2011, Haziran). Hollanda Hastalığı (Dutch Disease). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(5).

Yiğit, S., & Gülbiten, G. (2017).

Rusya'nin Güney Kafkasya Politikası: Dağlık Karabağ Ve Hazar Denizi. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 5(2), 1-30.

Yılmaz Arpaçukuru, Ö. (2018).

Azerbaycan Türkiye İlişkilerine Yönveren Parametreler (Yülsek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, S., & Kalkan, D. (2017, Aralık).

Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırma Dergisi, 1(3), 169-199.

Yolcu, T. (2014).

Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD)(2), 11-30.

Zengin, E., & Esedov, A. (2009).

Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9), 97-108.